126
10

अथ

सारस्वतीप्रक्रिया ।

Saraswati Prakriya

व्याकरणम्

॥६०॥ प्रणम्य परमात्मानं बालधीवृद्धिसिद्धये । सारस्वतीमृजुं कुर्वे प्रक्रियां नातिविस्तरां ॥१॥ इंद्र
ादयोपि यस्यांतं न ययुः शब्दवारिधेः । प्रक्रियां तस्य कृत्स्नस्य क्षमो वक्तुं नरः कथं ॥२॥ तत्र तावत्सं
ज्ञा । संव्यवहाराय संगृह्यते ॥१॥ अइउऋऌसमानाः । अनेन प्रत्याहारग्रहणाय वर्णाः परिगण्यंते
तेषां समानसंज्ञा च विधीयते । नैतेषु सूत्रेषु सं धिरस्तु संधेयो विवक्षितत्वात् । विवक्षितस्तु संधि
र्भवतीति नियमात् । लौकिकप्रयोगनिष्पत्त ये । समयमात्रत्वाच्च । ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः स
वर्णाः ॥२॥ एतेषां ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः पर स्परं सवर्णास्तिण्यंते । लोकाच्चैषां सिद्धि
रिति वक्ष्यति । ततो लोकत एव ह्रस्वादिसंज्ञा र्ज्ञातव्या । एकमात्रो ह्रस्वः । द्विमात्रो दीर्घः ।
त्रिमात्रः प्लुतः । व्यंजनं चार्द्धमात्रिकं मिति । एषाम प्युदात्तादिभेदाः । उच्चैरुपलभ्यमान उदात्तः । नी
चैस्तु दात्तः समवृत्त्या स्वरितः सानुनासिको निरनुनासिकश्च । एऐओऔ संध्यक्षराणि एषां ह्रस्वा न
संति । नव ये स्वराः अकारादयः पंचाचत्वार एकारादयः नव ये स्वरा न कथ्यंते । अवर्ज्जा नामिनः । अवर्णव
र्ज्जाः स्वरा नामिनः कथ्यंते । अनुक्तांता भावस्वराः । अथ प्रत्याहाररति याहयिषया । व्यंजनान्यनुक्ता ।

मतितद्यथा॥ हयवरला। ञणनङमा। झढधघभाः। जडदगबा। खफछठथचटत कपा। शषसा॥ आद्यंता

भ्यां प्रत्याहारं लिष्टकृता। आद्यंताभ्यामेते वर्णा ग्राह्याः। आदिवर्णोंत्येन गृह्यमाण स्वन्नामा प्रत्याहारः त

थाहि। अकारो वकारेण गृह्यमाणोऽव प्रत्याहारः। स चा अइउऋऌएऐओऔहयवरल ञणनङम

झढधघभा जडदगबा इत्येतावत्संख्याकः संपद्य ते। चटतकप इति चप प्रत्याहारः। ञ जडदगब इ

ति जब प्रत्याहारः। झढधघभ इति झभ प्रत्याहा र रः॥ एवं च त्रयेन त्र्येन प्रत्याहारेण कृत्वा। स

सतचतत्र याद्यः। संख्या नियमस्तु नास्ति ह साः व्यंजनानि ककारादयः। मकारांता वर्णा वि

सा व्यंजनानि स्युः। स्वरहीनं व्यंजनं तेषु ककार ॥ उच्चारणार्थत्वादित्संज्ञकः॥ कार्यायित

प्रत्ययाद्यतिरिक्तः कस्मैचित्कार्याय योच्चार्यमाण रे वर्ण इत्संज्ञो भवति। तस्येत्संज्ञातस्य लोपः। व

र्णादिर्न लोपः। वर्णविरोधालोपश्चाँ मित्रवदागमः। शत्रुवदादेशः। स्वरानंतरिता हसाः संयोगः। उ

ञुटुतुपुवर्ग्याः। तत्र कारः पंचवर्णपरिग्रहणार्थः॥ अरेदो नामिनो गुणः॥ नामि नस्थानिकाः अरए

ओ एते गुणसंज्ञकाः। आरैक्‌ वृद्धिः। आ आर् ऐ औ एते वृद्धिसंज्ञकाः॥ अंत्यस्वरादिष्टिः। अंत्योपधः स्वर

प्रयत्यादर्शनं लुकर

स्वरादिर्वर्णाष्टिसंज्ञो भवति । अंत्यात्पूर्व उपधा । अंत्याद्वर्णात्पूर्वो यो वर्णः स उपधासंज्ञकः ॥
असंयोगादिपरो ह्रस्वो लघुः । विसर्गानुस्वारसंयोगपरो दीर्घश्च गुरुः । मुखनासिकाभ्यामुच्चार्यमा
णोऽनुनासिकः । अकुहविसर्जनीयानां कंठः । इचुयशानां तालु । उपूपध्मानीयानामोष्ठौ । ऋटुर
षाणां मूर्धा । लृतुलसानां दंताः । एदैतोः कंठतालु ओदौतोः कंठोष्ठं । वकारस्य दंतोष्ठं । जिह्वामूलीय
स्य जिह्वामूलं । नासिकानुस्वारस्य । हकारं पं चमैर्युक्तमंतस्थाभिश्च संयुतं । उरस्यं तं विजा
नीयात् । कंठमाहुरसंयुतं । अष्टौ स्थानानि व र्णा नामुरः कंठः शिरस्तथा । जिह्वामूलं च दंता
श्च । नासिकोष्ठौ च तालु च । व्यंजनानि त्रयस्त्रिं शा स्वराश्चैव चतुर्दश । अनुस्वारो विसर्गश्च जि
ह्वामूलीय एव च । गजकुंभाकृतिर्वर्णः प्लुतश्च परिकीर्तितः । एवं वर्णा द्विपंचाशन्मातृकायामु
दाहृताः । वर्णग्रहणे सवर्णग्रहणं कार्यग्रहणे केवलग्रहणं तपरकरणं तावन्मात्रार्थं ॥ इति संज्ञा
प्रक्रिया ॥ १ ॥ अधुना स्वरसंधिरभिधीयते । इयं स्वरे । इवर्णस्य यत्वमापद्यते स्वरे परे । दधि आनय इ
ति स्थिते । दध्य् आनय इति तावद्भवति ॥ रहसः द्वे ॥ हसः स्वरात्परो रेफहकारवर्जितो हसो हसे परे २

द्विर्भवति॥ इति धकारस्य द्वित्वं॥ ऋवेऽरुवा॥ ऋस्या नां ऋवे परे ऽरुवा भवंति॥ इति शब्दे धकारस्य दकारः॥ सवर्णा
॥ द्धयो वर्णेण सवर्णा इति वचनात् यथा संख्यं वा वक्तव्यो॥ स्वरहीनं परेण संयोज्यं॥ दध्यानय इति सिद्धं
॥ दीर्घ ऋ द्विति विशेषणात् रेफस्य द्वित्वं किंत्र राद्यपोद्विः॥ स्वरपूर्वाद्धिकात्परो यपो द्विर्भवति॥ ऋल्कंवि
काम्याद्य न रेफस्यापि ह्रीमन्तं गोर्य्यत्रा स्वरहत्यप्तव र्त्तेता॥ एवमन्यत्रापि यत्र न स्वचार्कै रैः कार्यसि
द्धि सूत्र सर्वथसूत्रांतरात्पदांतरा त्तवृत्ति ज्ञातव्या॥ यं यस्यं यस्य तया न्नास्मात्रि द्विर्भवते॥ नवं त्र
वर्णो वत्वमापद्यते स्वरे परे॥ मध्वत्र॥ मध्वत्रा ऋ रं॥ ऋवर्णो रत्वमापद्यते स्वरे परे॥ पित्रर्थः॥ पि
त्रर्थः॥ लृत॥ लृवर्णो लत्वमापद्यते स्वरे परे॥ लृत्र नु बंधः॥ लनुबंधः॥ एत्र्ययू॥ एकारो य भवति स्वरे परे
॥ नेत्र नं नयनं॥ ओत्र्यवू॥ ओकारो ऽवू भवति स्वरे परे॥ लोत्र तिस वति॥ गमा वादेर वर्णा गिमोः ऋादौ वाव
क्तव्यः॥ गो अक्षः॥ गवाक्षः॥ गो इंद्रः॥ गवेंद्रः॥ गो अजिनं॥ गवाजिनं॥ प्र ऋढः॥ प्रौढः॥ प्र ऊहिः॥ प्रौहिः॥ स्व ईरं॥ स्वै
रं॥ स्व ईरिणी॥ स्वैरिणी॥ अक्ष ऊहिनी॥ अक्षौहिणी॥ सेना॥ क्वचित् स्वरवत्प्यकारः॥ यथाध्वपरिमाणे गो
यूतिः॥ गव्यूतिः॥ अन्यत्र गवां मित्री सावो गोयूतिः॥ ऐ आयू॥ ऐकार आयू भवति स्वरे परे॥ नै अकः॥ नाय

हे सखयिति। हे सखयिति ४

कः॥ अ आ ३॥ अकारश्च आ ३ प्लवति स्वरे परे। तो ऽ ३ हाता विदा॥ य्वोर्लोपो वा पदांते। पदांते स्थितानां
अयादीनां यकार वकारयो लोपि भवति। ते आगताः। त आगताः। तयागताः॥ तस्मै एतत्। तस्मा
एतत्। तस्मायेतत्। पटो ऽ३ इह। पट इह। पटविह। लो ऽस्मो। ता ऽस्मो। ताविस्मो॥ लोपशिष्टे तर्न संधिः॥ छं
दसि उ भवति। हसखेति। एदोतोतः। पदांते स्थि ताद् एकारादोकाराच्च परस्याऽकारस्य लोपो भ
वति। ते अत्र। तेऽत्र। पटो अत्र। पटोऽत्र॥ सवर्णे दीर्घः सह॥ सवर्णस्य सवर्णे परे सह दीर्घो भव
ति। दण्ड अग्रं। दण्डाग्रं। दधि इह। दधीह। ला उ उदयः। लाघूदयः। पितृ ऋणं। पितॄणं॥
सामान्यशास्त्रतो [illegible] परत्वाद्दीर्घबाधकत्वात् शास्त्रापवादशास्त्रमिदं ॥
ऋतो वा॥ ऋवर्णे ह्रस्वर्णेपरे ह्रस्वो भवति। तव ऋद्धं तवर्द्धं॥ हलादेशे दोष लोपो वर्णः॥ हल
[illegible]॥ हलो॥ लांगलईषा॥ लांगलीषा॥ मनस् ईषा॥ मनीषा॥ शाक अंधुः। शाकंधुः॥ कर्क अंधुः॥ कर्कंधुः॥
[illegible] तः॥ सार अंगः॥ सारंगः॥ पतत् अंजलिः॥ पतंजलिः॥ अंश्चंद
[illegible]॥ गंगा उदकं॥ गंगोदकं॥ ऋ अरः॥ अवर्णः॥ ऋवर्णे परे स ३

होतॢकारः। होत्ॢकारः। होतृकारः ५

ह्रस्व भवति। तव ऋद्धिः। तवर्द्धिः॥ ऋत्यारः॥ अवर्णस्य ऋति परे सह ऋकारेण आर् भवति। ऋण। ऋ-
णं। ऋणार्णं। प्र ऋणं। प्रार्णं। वसन ऋणं। वसनार्णं। वत्सर ऋणं। वत्सरार्णं। वत्सतर ऋणं। वत्स-
तरार्णं। कंबल ऋणं। कंबलार्णं। दश ऋणं। दशार्णं॥ तृतीयासमासे च॥ शीतार्तः। दुःखार्तः। तृतीय-
ति किं। परमर्तः॥ ऌत्याल्॥ अवर्णस्य ऌवर्णे परे स[illegible] ह ऌकारेण अल् भवति। तव ऌकारः। तवल्कारः। कुले
मा वर्णा वा वक्तव्याः॥ होतॢकारः। होतॢका [illegible] ए ऐ। अवर्णस्य एकारे ऐकारे च परे सह ऐका-
रो भवति। तव एषा। तवैषा। तव ऐश्वर्यं। तवै [illegible] र्यं॥ ओ औ। अवर्णस्य ओकारे औकारे च प-
रे सह औकारो भवति। तव ओदनं। तवौदनं। त [illegible] [illegible] तवौ [illegible]॥ [illegible] अवर्ण-
स्योष्ठोत्वोः परयोः समासे सति सह वा औ भव ति। बिंबओष्ठः। बिंबोष्ठः। बिंबौष्ठः। स्थूलओतुः।
स्थूलोतुः। स्थूलौतुः॥ इति स्वरसंधिः॥०॥ ॥ अथ प्रकृतिभाव उच्यते। नामी अदसः। मीनाक्षः। स-
न्धिं न प्राप्नोति। अमी अश्वाः। अमी आदित्याः। अदस इति किं। अग्ना [illegible]॥ अमी [illegible] असौ। अमू [illegible]॥
द्वि वा ईद्वच ऊद्वचनं [illegible] ईकारान्त ऊकारान्त एकारान्त [illegible] न संधिं प्राप्नोति।

समासे इति किं। तव ओष्ठः। तवोष्ठः। ३

णो वा द्वित्वं॥ अम्मो अत्र। अच्च अत्र। पट्टू अत्र। मालेख्यानया। मणी वा द्विरुक्तं न दीर्घात्। किंमणी वदंपती वा डंप।
ती वा रोदसी वा॥ अतिपातः। आकारस्यैकारे तिपातः एकस्वरस्य संधिं न प्राप्नोति॥ ईषदर्थे क्रियायो
गे मर्यादाभिविधौ तथा। एतमातं ङितं विद्यात्। वाक्यस्मरणयोरङित्॥ आ एवं मन्यसे नो अ
त्र स्मातथा। उत्तिष्ठ अत्र। अपि हि। इ इंद्र इ॥ प्लुतः प्लुते संधिं न प्राप्नोति। देवदत्त३ एहि॥ दू
दाह्वाने च टेः प्लुतः। दूरादाह्वाने गाने रोदने च वि चारे च टेः प्लुतो भवति॥ इति प्रकृतिभावः॥
॥ अथ व्यंजनकार्यमुच्यते। चपा अबे जबाः। प दांते वर्त्तमानानां चपां जबा भवंत्यबे परे
अच् अंतः। अजंतः। षट् अत्र। षडत्र। ततःपतः। व तदेतत्। वाक् यथा। वाग्यथा। ककुप् डी।
ककुब्डी॥ १ अमे अमा वा पदांते वर्त्तमानानां चपां अमे परे अमा वा भवंति। वाक् मात्रं। वाङ्मात्रं।
वाग्मात्रं। षट् मम। षण्मम। षड्मम॥ २ चपा ह्रः ग्रः। चपादुत्तरस्य हकारस्य ग्रो वा भवति। वाक् ह
रः। वाग्घरः। वाग्हरः॥ ३ हो झलाः। चपादुत्तरस्य हकारस्य झला वा भवंति। षट् हगगस्थपः। षड्ढग।
गस्थ झो भवति। ततः हविः। तद्धविः। तद्हविः। वाक् हरिः। वाग्घरिः। वाग्हरिः॥ ४ शः छोऽटि॥ श। ५

१ सकारस्य शकारः । तवर्गस्य चवर्गः १

कारस्य तवर्गस्य शकारेण चवर्गेण च योगे शकारचवर्गौ यथासंख्येन भवतः । कस् चरति

श्चरति । कस् शूरः । कश्शूरः । तत् चित्रं तच्चित्रं । तत् शास्त्रं तच्छास्त्रं ॥ ५९ न शात् शकारात् परस्य तवर्ग

स्य चुत्वं न भवति । प्रश्नः प्रश्नः । विश्नः विश्नः ॥ ६० ष्टुभिः ष्टुः षकारटवर्गयोगे ष्टुर्भवति । कस्

टीकते । कष्टीकते । कस् षष्ठः । तत् टीकते तट्टीकते ॥ ६१ तोर्लि लः । तवर्गस्य लकारे परे लकारो

भवति । तत् लुनाति तल्लुनाति । भवान् लिखति भवाँल्लिखति । अंतस्था द्विप्रभेदाः रेफवर्जि

ता यवलाः सानुनासिका निरनुनासिकाश्च तत्र सानुनासिकः एव लकारो नकारस्य भव

ति ॥ ६२ न पदान्तटकारे परे तवर्गस्य ष्टुत्वं न भवति भवान् षष्ठः ॥ ६३ टोरन्त्या वा पदान्ते वर्गप्रथमानां ह

वर्गत्रितयस्य स्थाने ष्टुर्न भवति । षट् नरः षण्णरः । षड्नरः । षट् सप्तति । षट्सप्तति ॥ ६४ नः संबद्धत

तांत स्य पदस्य अंत परस्यागमो भवति । टिक्किता वाच्यं तस्याः ब्रह्म घोरा ङ न चित्रं । ङ छिन्नं । भवा

न् तनोति भवांस्तनोति ॥ शश्चक्रा । तांत स्य पदस्य शापरे वा चगमो भवति । भवान् शूरः । भवाञ्छूरः ।

भवाञ्च शूरः । भवाञ्छूरः ॥ ६५ ङ्णोः कुक्टुकौ शरि । ङकारणकारनकारात् परस्य शरा ह्रस्वाद् द्विर्भवति । ह्रस्वात्परा

पदांते वा ॥ तत्पड्-इदं ॥ एतत्हि-दं ॥ सुगण्ड्-ईहा ॥ सुगणीहा ॥ सिद्धा ॥ राजन्-इह ॥ राजन्निह ॥ ङः क्ष्वाडुत्तरस्य क
रादि लवति ॥ खसे चपा झसानां ॥ झसानां खसे परे चपा भवंति ॥ तव छत्रं तवच्छत्रं ॥ ह्रस्वाद्दीर्घाद्
विकल्पेन ॥ ब्रः ॥ झ्रीः ॥ छ्रः ॥ ॥ मोनुस्वारः ॥ मकारस्यानुस्वारो भवति हसे परे पदांते च
त्वं हससि तं हससि ॥ पदे हंसः ॥ पदे हंसा ॥ नश्च ॥ पदांते नकारस्य मकारस्य चापदांते वर्गे
पात स्यानुस्वारो भवति ॥ झसे परे ॥ यशांसि ॥ यशांसि ॥ पयांसि ॥ पयांसि ॥ श्रेयांसि ॥ तेजांसि ॥ श्रे
यसां यपेस्यानुस्वारस्य यमा वा भवंति य पेपरे ॥ अस्य यमास सवर्णाः ॥ तं करोति ॥ त
ङ्करोति ॥ तं तनोति ॥ तन्तनोति ॥ संयंता ॥ सय्यँता संवत्सरः ॥ सव्वँत्सरः ॥ यं लोकं ॥ यल्लौकं ॥ यव
लपरे ॥ ह्रस्वानुनासिका यवला भवंति ॥ इति हलसंधिः ॥ ४ ॥ अथ विसर्गसंधिर्निगद्यते ॥
विसर्जनीयस्य सः ॥ विसर्जनीयस्य सकारो भवति खसे परे ॥ कः तनोति कस्तनोति ॥ कुप्वोः ≍क ≍पौ
वा ॥ विसर्जनीयस्य कवर्गे पवर्गे संबंधिनि खसे परे ≍क ≍प वा भवतः ॥ कण्ठ्यौ इति ॥ कः करोति
क≍करोति ॥ कः खनति ॥ क≍खनति ॥ कः पचति ॥ क≍पचति ॥ कः फलति ॥ क≍फलति ॥ वा शसे ॥

यः संज्ञायां निपातनात्साधवः। वाचस्पतिः। बृहस्पतिः। कारस्करः। पारस्करः। तस्करः। अछंखुदे
हरिश्चंद्रः। अह्नोरारात्रिषु। अह्नो विसर्जनीयस्य पदांते रो भवति। रात्र्यादिषु वर्जितेषु परतः। अ
हः पतिः। अहर्पतिः। अहः गणः। अहर्गणः। अरात्रिष्विति किं। अहः रात्रं। अहोरात्रं। अ
तो सुः। अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य उकारो भवति। अति परतः। कः अर्थः। कोर्थः। हवे अका
रात्परस्य विसर्जनीयस्य उकारो भवति हशि। हवे परे। कः गतः। को गतः। देवः याति। देवो या
ति। मनः रथः। मनोरथः। आदेर्लोपश्च। अव र्णात्परस्य विसर्जनीयस्य लोपश्च भवत्य
वपरे। देवाः अत्र। देवा अत्र। वाताः। वाताः वाताव रताः। स्वरे यत्वं वा। अवर्णात्परस्य विसर्ज
नीयस्य स्वरे परे यत्वं वा भवति। देवाः अत्र। देवा यत्र। देवा अत्र। भोसः। भोसभगोस। अघोस।
इत्येतस्मात्परस्य विसर्जनीयस्य लोपश्च भवत्यवपरे। भोः एहि। भो एहि। भगोः नमस्ते। भगो नम
स्ते। अघोः याहि। अघो याहि। नामिनो रः। नामिनः परस्य विसर्जनीयस्य रेफो भवति। अवपरे। अ
ग्निः अत्र। अग्निरत्र। वायुः यजति। वायुर्यजति। रेफप्रकृतिकस्य खपे वा। रेफप्रकृतिकस्य विसर्ज

नीयस्य रेफो वा लवति। रखेपरे गीः पतिर्गीर्ष्पतिः। गीर्व्यतिः। धूः पतिः धूर्ष्पतिः। धूर्ष्पतिः। धूः अतिः।
रः रेफसंबंधिनो विसर्जनीयस्य रेफो लवति। अबेपरे प्रातः अत्र प्रातरत्र। अंतः गतः अंतर्पतिः। अ
रिलोपो दीर्घश्चारेफस्य रेफे परे लोपो लवति। पूर्वस्य च दीर्घः। पुनः रमते पुनारमते। शुक्लिः रूपाल
ता लाति। शुक्ली रूपा त्मना लाति। सेषाद्दसेस। शश्चादेः शाक्षाच्चपरस्य विसर्जनीयस्य लोपः
लवति हसे परे सः चरति। स चरति। एषः हस। ति एष हसति। सेषादिति संहिता।। शेषे च
१ दाशरथी रामः। सैष राजा युधिष्ठिरः। सैष कर्णो महात्यागी। सैष भीमो महाबलः।। २
इत्यादिना दशरणसंधयः।। यद्युक्तं लोकिक कायेहातहेदबकुलं लवता। सर्वा शून्यादद
सोयात्।। विलापादीनामदृष्टत्वा।। ३ क्वचित्प्रवृत्तिः क्व चिदप्रवृत्तिः। क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव। विधे
र्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदंति।। वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरौ वर्णवि
कारनाशौ। धातोस्तदर्थातिशयेन योगः। तदुच्यते पंचविधं निरुक्तं।। ४ वर्णागमाद्गवेंद्रादौ सिंहे वर्ण ६
विपर्ययः। षोडशादौ विकारः स्यात्। वर्णनाशः पृषोदरे।। ५ वर्णनाशाविकारात्स्यात् धातोरतिशयो ये।

नयः। यागः। स उच्चतरा ह्वर्मत्स्य स्त्र मरादिषु॥६॥ इति विसर्गसंधिप्रक्रिया संपूर्णा॥६
अथ विभक्तिर्विलिख्यते। सा द्विधा स्यादि स्त्याद्या। विभक्तौ तं पदं। तत्र स्यादि विभक्ति
र्नाम्नो विधीयते। अविभक्ति नाम। विभक्ति रहितं धातुवर्जितं अर्थवत् शब्दरूपं नाम
उच्यते। कृत्तद्धितसमासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञा इति केचित्॥ तस्मात् सि औ जस्। अम्
औ शस्। टा भ्यां भिस्। ङे भ्यां भ्यस्। ङसि भ्यां भ्यस्। ङस् ओस् आम्। ङि ओस् सुप्। इति सु
यो स्मात् नाम्नः। परा स्यादयः सप्त विभक्तयः संवन्ति। त्रयाणां एकमात्रे कवचनं विवक्षायां प्रथमे कव
चनं सि। देव सि इति स्थिते। इकार उच्चारणार्थः॥ सो विसर्गः। सकारे रेफयोर्विसर्ग नि
त्यादेशो सर्वत्र अवसाने पदान्ते च। देवः॥ द्वित्व विवक्षायां औ। ओ औ औ। देवौ। बहुत्व विव
क्षायां जस्। जकार इत्संज्ञकः। जकारस्य इत्संज्ञायां लोपः॥ पूर्ववत् तं जसि इति विशेषणार्थः। देव
अस् इति स्थिते दीर्घ विसर्गौ देवाः॥ अकारान्त सो अस्य चिह्नं कार्यम्। देवाः॥ ब्राह्मणास
॥ द्वितीये कवचने। देव अम् इति स्थिते॥ अमि शासोरस्य समानात्। तयोरस्य सारका

रस्य त्वो पो भवत्यक्षु ते ॥ देवं । देवौ । बहुवचने देव शस् इति स्थिते । अकारं शसीति विसर्गे
षणार्थः । सो नः पुंसः । शेगामृग्मा नातत्स्य पञ्चमः सः । सकारस्य नकारः । देवान् भवति । टाङसिङसामिनात्स्याः
एवस्य । दीर्घो भवति । य द देवास्न इह इन भवति । देवान् । तृतीयैकवचने देव टा इति स्थिते । टकारो बु
धे इने ति विसर्जे षणार्थः । टेना । अकारात्पर इ इन भवति । आद्गुणः । देवेन । आसि । अकारस्यास व
रेफे दीर्घः । आसां । भ्यां । अकारान्तस्य भिसो स कौ गदेशो भवति । अङःभिरे । देवैः । अकारस्य भि
सि कृदस्य कारेव तवा । देवे भिः । कमिभिः । चतुर्थ्येकवचने दे व ङे इति स्थिते । ङकारो ङि
त्कार्यार्थः सर्वत्र ङे अकः । अकारात्परस्य ङे इत्येतस्य आगमागमो भवति । किन्त्वादौ ते । देवाय । देवा
भ्यां । भिबहुत्वे । अकारस्यैत्वं भवति । सकारौ परे बहुत्वे सति । देवेभ्यः । पञ्चम्येकवचने देव
ङसि इति स्थिते । ङसिरत् । अकारात्परो ङसिरत् भवति । देवात् । देवाभ्यां । देवेभ्यः । षष्ठ्येकवचने
देव ङस् इति स्थिते । ङस्स्य । अकारात्परो ङस् स्य भवति । देवस्य । ओसि च । अकारस्यैत्वं भवति ।
एत्वस्य देयः ॥ ङवामाम् समानस्य तस्य आमो डाम् भवति । टिस्त्वादौ । नकारः ... णार्थः । नामि

नामि परे पूर्वस्य दीर्घो भवति। देवानां॥ सप्तम्येकवचने देव ङि इति स्थिते। अइए। इति गे। देव
ये॥ बहुवचने देव सुप् इति स्थिते। पकारस्येत्संज्ञायां लोपः॥ एस्मिन्बहुत्वाद्देवेसु इति।
स्थिते। किलात्वोः सः॥ कृतस्य। कवर्गादि लात्परस्य सकारा उत्तरस्य केनचित्सूत्रेण कृतस्य स
कारस्य षकारादेशो भवति। देवेषु॥ आमंत्रणे सिद्धिः॥ आमंत्रणमभिमुखीकरणं। तस्मिन्नर्थे
७ विहित॥ सिद्धिसंज्ञो भवति। समानाद्धेर्लोपो धातोः॥ समानादुत्तरस्य धेर्लोपो भवत्यधातोः
॥ आसिमुक्त्वा सिवाक्कये। हे शब्दस्य प्राक्प्रयोगः॥ हे देव हे देवौ हे देवाः॥ एवं घटपटकूटस्तंभकुं
भादयो ऽकारांताः पुंल्लिंगाः॥ अकारांतानामपि सर्वादीनां तु विशेषः॥ सर्व विश्व उभ उभय अन्य उत्तर
अन्यतर। इतर डतर डतम सम सिम नेम एक पूर्व पर। अवर दक्षिण उत्तर। अपर अधर स्व अंतर त्यद् तद्
यद् अदस् एतद् इदम् द्वि किम् युष्मद् अस्मद्। एते सर्वादयस्त्रिलिंगाः॥ तत्र पुंल्लिंगे

रूपं तद्यथा। सर्वः सर्वौ। जसी सर्वादेरकारांतात्परो जस् ई भवति। अइ ए। सर्वे। सर्वं। सर्वौ। सर्वान्
। सर्वेण। सर्वाभ्यां। एवं वत्सु क्रिया। ष्टुनो णो नं ते। षकाररेफऋवर्णेभ्यः। परस्य नकारस्य णका
रादेशो भवति। अंते स्थितस्य न भवति। सर्वानित्यादौ। अवकुप्वंतरेपि। अवग्रहत्वाद्धारेणक
वेणीण। एवं गेण। च। मध्ये व्यवधानेपि भवति नान्ते न। चतुर्थ्येकवचने। सर्व ङे इति स्थिते
सर्वादेः स्मट्। सर्वादेरकारांतात्परस्य चतुर्थ्येकवचनस्य स्मडागमो भवति। टकारः स्थान
नियमार्थः। ऐ ए। सर्वस्मै सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः। पंचम्येकवचने सर्व ङसि इति स्थिते। ङसि तः सर्वा
देरकारांतात्परस्यात्। स्मडागमो भवति। सर्वस्मात्। सर्वाभ्यां। सर्वेभ्यः। सर्वस्य सर्वयोः। सु
डामः। सर्वादेः परस्यामः सुडागमो भवति। सर्वेषां। ङि स्मिन्। सर्वादेरकारांतात्परो ङि स्मिन्
भवति। सर्वस्मिन्। सर्वयोः। सर्वेषु। हे सर्व। हे सर्वौ। हे सर्वे। एवं विश्वादीनामेकशब्दपर्यंतं ८

द्वितीये द्वितीयाः शेषं सर्ववत्॥ द्वये द्वयाः शेषं देववत्

[illegible]ने यमतरनतमौ विहाय तौ प्रत्ययौ तदंता॥ शब्दा गृह्यंते। पूर्वादीनां नवानां। ङसि
ईकारो वा वक्तव्यः॥ सर्वपूर्वाः। परे पराः। इत्यादि ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा वक्तव्यौ। पूर्व
स्मात्। पूर्वात्। पूर्वस्मिन्। पूर्वे। हे पूर्व इत्यादि॥ प्रथम चरम तयायडल्पार्द्ध कतिपय नेम
नां ङसी वा॥ प्रथमाः। प्रथमे। चरमाः। चरमे॥ शेषं देववत्॥ तातयायटौ प्रत्ययौ। तीयस्य सर्ववद्वा ङि
प्रथमे त्सु वा वक्तव्यः। द्वितीयस्मै। द्वितीयाय। द्वितीयस्मात्। द्वितीयस्मिन्। द्वितीये। तृतीयोप्येवं × द्वितीयात्
॥ उभशब्दो नित्यं द्विवचनांतः। उभौ २ उभाभ्यां ३ उभयोः २ हे उभौ। अकारांतः पुल्लिंगो मा
सशब्दस्तस्य मासशब्दस्य विशेषः॥ मासस्याल्लोपो वा। मासशब्दस्याकारस्य। लोपो वा स्वादि
। सर्व विसर्गो परतः इत्येके। हसेपः सेर्लोपः॥ सो विसर्गः॥ माः। मा सौ मासः॥ सो विसर्गः॥ आ
। दबे लोपः मासा स्यामित्यादि पक्षे मासः। मासौ मासाः इत्यादि॥ आकारांतः पुल्लिंगः। सो

मपाः॥ सोमपाः॥ सोमपौ सोमपाः। सोमपां सोमपौ सोमपः। अधातोरिति विशेषणा हे लोपो नास्ति। हे सोम
पाः। हे सोमपौ। हे सोमपाः॥ सोमपां। सोमपौ। बहुवचने सोमपा शस इति स्थिते। आतो धातोर्लो
पः। धातुसंबंधिन आकारस्य लोपो भवति। शसादौ स्वरे परे। सोमपः॥ सोमपा। सोंभ्यां सोमपा मपाः
भिः। सोमपे। सोमपाभ्यां। सोमपाभ्यः॥ सोमपः। सोमपा [illegible] भ्यां सोमपाभ्यः॥ सोमपः। सोमपोः। सोमपां॥
सोमपि। सोमपोः। सोमपासु॥ एवं कीलालपाः शंखध्मा विश्वपा प्रभृतयः॥ इकारांतः पुल्लिं
गो हरिशब्दः। तत्र प्रथमैकवचने हरिः॥ अथ इकारांतात्प्र पर अहा आ पद्यते ई कि भवत:
। हरी। हरि जस् इति स्थिते। ए ङसि॥ इकारांतस्य उकारांतस्य च [illegible] ङसि परे एका
रो भवति। एअय् हरयः॥ [illegible]
[illegible]॥ धौ इकारांतस्य च धिविभक्त्या ए कारादेशो भवति। हे हरे हे हरी हे ह

मपाः
इकारांता
ए
ए
उकारांतस्य
कारः

॥ हरिं॥ हरी॥ हरीन्॥ टाना स्त्रियां॥ इति कारांता उकारांच्च परः टा ना भवति॥ अस्त्रियां॥ हरिणा॥

हरिभ्यां॥ हरिभिः॥ ङिति॥ इकारांतस्य उकारांतस्य च ङिति परे एकार ओकारश्च भवति॥ हर

ये॥ हरिभ्यां॥ हरिभ्यः॥ हरि ङसि ङस् इति स्थिते॥ ङसि ङसोरस्य एदोद्भ्यां परस्य ङसि ङसोरकारस्य

लोपो भवति॥ हरेः॥ हरिभ्यां॥ हरिभ्यः॥ हरेः॥ हर्योः॥ हरीणां॥ ङेरौ ङित्॥ इदुद्भ्यामुत्तरस्य ङेः औ भवति॥ स च

ङित्॥ ङिति टेः॥ ङिति टेर्लोपो भवति॥ हरौ॥ हर्योः॥ हरिषु॥ एवमग्निरविगिरिमणि[illegible]मुनिनि

धिप्रभृतयः॥ पुंल्लिंगा उकारांताश्च विष्णुवायुसानुप्रभुमुक्तप्रभृतयः॥ एतैरवसन्नैः॥ ध

न्नू सिद्धेति॥ [illegible] सानु॥ सानव॥ हे सानो॥ हे सानू॥ हे सानवः॥ सानुं॥ सानू॥ सानून्॥ सानुना॥ सानुभ्यां॥ सानुभ्यः॥ सानू

सानुभिः॥ सानवे॥ सानु॥ भ्यां॥ सानुभ्यः॥ सानोः॥ सानुभ्यां॥ सानुभ्यः॥ सानोः॥ सान्वोः॥ सानूनां॥ सानौ॥ सा

न्वोः॥ सानुषु॥ सखिवर्जा॥ पुंसि सेर्डी॥ [illegible] ङित्वाट्टिलोपः॥ सखा॥ अधेरिति विशेषण

× सेर्डी [illegible] ष्टस्य सेर्डी भवति॥ [illegible] ङित्वाट्टिलोपः॥

देकारो ऽधिविधये ऐ सखायौ सखायः॥ सखिशब्दस्यैकारादेशो भवति। पंचसु परेषु घुड्डीनि।
द्वि ष्टस्यादेशास्तदंतस्य ङेरयः॥ आयादेशः॥ स खायौ द्विवचनस्य। वाछंदसि। सख
यौ सखीन्। सखिपत्योरीङः। सखिपतिशब्दयोरीङागमो भवति। टाङेङिषु परतः। दीर्घत्वा
न्नातः भवति। सख्या पत्या। आगमजमनित्यमिति न्यायात्। सखिना पतिना। वाछंदसि। स × सख्ये
खिभ्यां सखिभ्यः॥ [illegible]॥ ऋतो ङे। सखिपतिशब्दयोः ऋकागमो भवति। ङ-
सिङसोः ङकारे परे सख्युः अस्य इति स्थिते॥ ऋतो डुः॥ ऋकारांतात्परस्य ङसिङसोरङ-
कारस्य उकारो भवति। स च मित्। सख्युः॥ सखिभ्यां सखिभ्यः। सख्युः सख्योः। सखीनां। सख्ये
का च वते। ङेरौ ङिदिति पौकारः। ऋते। सखिपत्योरीगागमो भवति। सख्यौ सख्यौ॥ सखिषु॥ प
तिशब्दस्य च समासे विनीयोर्दैर्घ्यशब्दवत्प्रक्रिया इति यद्वोऽसखिवत्। पतिस्समासे॥ १०

।वस्विविधक्तव्यः।।टादौ स्वरे तत।।समासांतस्य नादयो सर्वे ति।पुजा घ्यति ता पुजा

घत घेड त्यादि।।द्विशब्दो नित्यं द्विवचनांत।।पुल्लिंगः।।द्वि अ इति स्थिते।त्यदादेष्टेरः।।

स्यादौ।त्यदादेष्टेरकारो भवति।स्यादौ परे द्वौ द्वौ द्वाभ्यां द्वयोः।२।।त्रिशब्दो नित्यं बहुवच

नांत।।त्रि जस् इति स्थिते।।ऐ जसि इत्येकारः।अयादेशः।त्रयः।त्रीन्।त्रिभिः।त्रिभ्यः।२।त्रेर

यट्।त्रिशब्दस्य त्रय आदेशो भवति।नामि परे ड्विदंतस्य वक्तव्यः।।त्रयाणां।त्रिषु।।कतिश

ब्दो नित्यं बहुवचनांत।।कतिशब्दाज्जस् शसोर्लुग्वक्तव्यः।।।लुकि न तन्निमित्तं।कति।२क

तिभिः।कतिभ्यः।२।कतीनां।कतिषु।त्रिषु लिंगेषु सरूपायं।।ईकारांतः।पुल्लिंगः।।सुश्री शब्द

।।सुश्रीः।।धातोर्वा तोरियुवौ स्वरे।धातोरीकारोकारयोरियुवौ भवतः।स्वरे परे।सुश्रियौ।सु

श्रीयः।हे सुश्रीः।हे सुश्रियौ।हे सुश्रिय।।२सुश्रियं।सुश्रियौ।सुश्रियः।सुश्रिया।सुश्रीया

सुश्रीभ्यां सुश्रीभिः। सुश्रिये। सुश्रीभ्यां। सुश्रीभ्यः। सुश्रियः। सुश्रीभ्यां। सुश्रीभ्यः। सुश्रियः। सु
श्रियोः। सुश्रियां। सुश्रियि। सुश्रियोः। सुश्रीषु। तद्वदेव सुधीशब्दः। एवं भूकारांतः॥ स्वयंभूः स्व
यंभुवौ। स्वयंभुवः। स्वयंभुवौ स्वयंभुवः। इत्यादि सेनानीशब्दस्य विशेषः। ङसादौ स्वरादेर्वि
शेषः॥ ङौ वा। धातोरनेकचवसंयोग॥ पूर्वौ यस्मादीकाराद्दूकाराच्च तास्तितदंतस्याने
कस्वरस्य ईकारस्योकारस्य च यकारवकारौ भवतः। स्वरे परे। वर्षाभूपुनर्भूअतिरिक्ता स्व
न्नाम्नः सुधीशब्दे वर्जयित्वा। वाग्रहणादियं विवक्षा। सेनानीः। सेनान्यौ सेनान्यः। हे सेनानीः सेनानीः
नान्यौ हे सेनान्यौ। हे सेनान्यः। सेनान्यं। सेनान्यौ। सेनान्यः। सेनानीभ्यां सेनानीभिः इत्यादि। सेनान्यादीनां
वाम्नाउ वक्तव्यः। सेनानीनां सेनान्यां। आम् इति ब्रश्च। आबंतान्नीशब्दाच्चोत्तरस्य ङेराम्। आदे
शोऽप्यवति। सेनान्यां। सेनान्योः। सेनानीषु॥ लिंगप्रधानानीपदं नृत्यं॥ ऋकारांताः स्वयवब्रु ११

प्रभृतयः॥ ऋकारांतायः॥ ऋकारांतः पुल्लिंगः॥ पितृशब्दः॥ सेरा॥ ऋकारांतात्परस्य सेरा भ
वति॥ स च डित्त्वाट्टिलोपः॥ पिता॥ पंचसु ऋकारेरर्भवति पंचसु स्यादिषु परेषु॥ पितरौ॥ पितरः॥
धेः ऋकारांतात्परस्य धेरूस्भवति॥ स च डित्॥ हे पितः॥ हे पितरौ॥ हे पितरः॥ पितरं॥ पितरौ॥ पि
तॄन्॥ पित्रा॥ पितृभ्यां॥ पितृभिः॥ पित्रे॥ पितृभ्यां॥ पितृभ्यः॥ ऋतो ङसिङसोः॥ पितुः॥ पितृभ्यां॥ पितृभ्यः॥
पितुः॥ पित्रोः॥ पितॄणां॥ ङौ ऋकारस्य अर् भवति॥ ङौ परे पितरि॥ पित्रोः॥ पितृषु॥ एवं भ्राता॥ माता
तृ आ॥ ३ नुर्वा नामि दीर्घः॥ नृशब्दस्य वा दीर्घो भवति नामि परे॥ नृणां॥ नॄणां॥ क्रोष्टुशब्दस्य पंच
सु विशेषः॥ स्वरादः सकारस्य प्रत्यये वर्धित ऋकारस्य आर् भवति पंचसु परेषु क्रोष्टा सङ्
ति स्थिते॥ यदादेशस्तद्वद्भवति॥ सेरात्तस्य डित्त्वाट्टिलोपः॥ कर्त्ता॥ कर्त्तारौ॥ कर्त्तारः॥ हे क
र्त्तः॥ हे कर्त्तारौ॥ हे कर्त्तारः॥ एवं नप्तृप्रभृतयः॥ स्वसा नप्ता च नेष्टा च त्वष्टा क्षत्ता तथैव च॥ होता पोता
तोः॥ कर्त्तारं कर्त्तारौ कर्त्तॄन् कर्त्रा कर्त्तृभ्यां कर्त्तृभिरित्यादि॥ एवं नप्तृ द्रष्टव्यः

प्रशास्ताचेत्यष्टौ स्वसादयस्तु ॥ ऋकारांतस्यापि क्रोष्टुशब्दस्य पंचस्वपि विधिषु तृप्रत्यये
तस्येव रूपं वक्तव्यं । क्रोष्टारौ क्रोष्टारः ॥ अधिविभक्तिविशेषणात् हे क्रोष्टः हे क्रोष्टारौ हे क्रो
ष्टारः क्रोष्टारं क्रोष्टारौ । शसादिषु तृप्रत्ययवद्भावो वा । क्रोष्टून् । तृतीयादौ स्वरादौ वा तृप्रत्य
यांतता वक्तव्या । क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना । क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभिः ॥ क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे । क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः ॥ क्रोष्टुः
॥ क्रोष्टोः ॥ क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः ॥ क्रोष्टुः क्रोष्टोः । क्रोष्ट्रोः । क्रोष्ट्वोः ॥ कृताकृतप्रसंगी यो विधिः स नित्य
॥ तेन नुडागमे कृते तृवद्भावो नास्ति । क्रोष्टूनां क्रोष्टरि क्रोष्टौ क्रोष्ट्रोः । क्रोष्ट्वोः । क्रो
ष्टुषु ॥ ॠकारांता ऌकारांता ॡकारांताः एकारांता अप्रसिद्धाः ॥ ऐकारांतः पुल्लिंगः सुरैश
ब्दः ॥ रैस्त्रि रै आ व्यंजने । आकारादेशो भवति । सकारे सकारादौ विभक्तौ परतः ॥ सुराः ॥ सुरायौ सुरा २२
यः । सर्वत्रायादेशः ॥ हे सुराः । हे सुरायौ ॥ सुरायं । सुरायौ सुरायः । सुराया सुराभ्यां सुराभिः

हे सुरायः

शब्दाः॥ लिंगाः [illegible]ते। तत्रौकारांतो गोशब्दः तस्य नामसंज्ञायां स्यादिविभक्तिः। अथमैक ४५

रित्यादि॥ ओकारांतः पुंल्लिंगो गोशब्दः॥ ओरौ ओकारस्यौकारो भवति पंचसु परेषु। गौः। गावौ गाव

ः॥ हे गौः॥ हे गावौ हे गावः॥ आ अम्शसि ओकारस्य आत्वं भवति अमि शसि च परे। गां गावौ। गाः॥ गवा

गोभ्यां गोभिः। सि गवे गोभ्यां गोभ्यः॥ ङस्येत्यकारलोपः। गोः गोभ्यां गोभ्यः। गोः गवोः गवां। गवि गवोः गो

षु॥ एवं द्योशब्दः॥ औकारांतः पुंल्लिंगो ग्लौशब्दः॥ तस्य हसादौ हसादावविशेषः॥ स्वरादौ

वावादेशः॥ ग्लौ ग्लावौ ग्लावः॥ हे ग्लौ इत्यादि॥ इति स्वरांताः पुंल्लिंगाः॥ १ ॥ अथ स्वरांताः स्त्रीलिंगा उच्य

न्ते॥ आप्॥ आबंतात्परस्य सेर्लोपो भवति। गंगा॥ औरी आबंतात्परः औकार ईकारमापद्यते। ओङ् गं

गे गंगाः॥ धिरिः आबंतात्परो धि रिर्भवति। हे गंगे हे गंगे हे गंगाः॥ अंबादीनां धेर्ह्रस्वः। हे अं

ब हे अक्क हे अल्ल। गंगां गंगे गंगाः॥ टौसोरे। आबंतस्य टौसोः परयोरेत्वं भवति। अट्टौदेशः। गं

गया गंगाभ्यां गंगाभिः॥ ङितां यट्॥ आबंतात्परेषां ङितां वचनानां ङे ङसि ङस् ङि इत्येषां यडा॥

गमो भवति॥ टकारादेश नियमर्थं॥ गं गायै गं गास्यं गं गास्य॥ गं गाय्या॥ गं गास्यं गं गास्य॥ गं गाय्या॥ गं
गयोः॥ गं गानां॥ आस्ते इत्यां गं गायां गं गयोः॥ गं गासु॥ एवं श्रद्धामेधाविकाशा॥ ला मा ला दे लाँ लाप्रभृ॥ दो
तयः॥ आबन्त॥ स्त्रियामित्याकारः॥ सर्वादीनां ङे ङसु विशेषः॥ यटेसु॥ आबंता सर्वादेः परस्य
टः स्युडागमो भवति॥ १ सर्वस्याचापोकारो भवति॥ सर्वस्यै॥ सर्वस्याः॥ २ आमि सर्वासां सर्वस्यां॥ आस्ते
रित्यामृडोष गंगावत्॥ जरायाः॥ स्वरादौ जरस वा वक्तव्यः॥ जरा जरसौ जरे जरसः॥ जराः॥ जर
सं जरां जरसौ जरे जरसः॥ जराः॥ जरसा जरया॥ जरास्यां जरासिरित्यादि॥ उकारांतः स्त्री
लिंगो बुद्धिशब्दः॥ तस्य प्रथमा तीययोर्हरिशब्दवत् क्ङित्सु॥ बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः॥ हे बुद्धे दे
बुद्धी हे बुद्धयः॥ बुद्धिं बुद्धी॥ स्त्रीलिंगत्वान्नत्वाभावो विशेषः॥ बुद्ध्या बुद्धिभ्यां बुद्धिभिः॥ इदु
भ्यां स्त्रियां वर्ति र्नतानाम्नामिकारोकारान्त्याः परेषां ङे ङितां वा वत्नानां वाडागमो भवति बु

xजरसदे जरसोदे जरएदज रसःदेज एः स्त्र लीनौ पाच

२३

ति। बुद्धये। बुद्धिभ्यां। बुद्धिभ्यः॥ बुद्ध्याः। बुद्धेः। बुद्धिभ्यां। बुद्धिभ्यः॥ बुद्ध्याः। बुद्धेः। बुद्ध्योः। बुद्धीनां॥ स्त्रि
याः ङितां। ङ। श्च ङस्। ङ्युस्तस्मादिवर्णांतात् उवर्णांताच्च स्त्रियां वर्तमानात् परस्य ङेराम् भवति
बुद्ध्यां। अटा आम्। आसावेआमो प्राप्तावः॥ बुद्धौ बुद्ध्योः। बुद्धिषु॥ एवं मति स्मृति धृति रुचि कांति
गति प्रभृतयः॥ एवं धेनु रज्जु प्रभृतयो उकारांताः स्त्रीलिंगाः॥ एतै वस्तुत्वौ॥ सिद्धांति
धेनुः। धेनू। धेनवः॥ हे धेनो। हे धेनू। हे धेनवः॥ धेनुं। धेनू। धेनूः॥ धेन्वा। धेनुभ्यां। धेनुभि
ः॥ धेन्वै धेनवे धेनुभ्यां धेनुभ्यः॥ धेन्वाः। धेनोः। धेनुभ्यां धेनुभ्यः॥ धेन्वाः। धेनोः। धेनुभ्यां धे
नुभ्यः॥ धेन्वाः। धेनोः। धेनूनां। धेन्वां। धेनौ। धेन्वोः। धेनुषु॥ ईकारांतः स्त्रीलिंगो नदी शब्दः
सेर्लोपः ॥ हसेपः॥ हसांतात् दीर्घांताच्च परस्य सेर्लोपो भवति। नदी। नद्यौ। नद्यः॥ यो ऽम्शसः॥ इवर्णो
वर्णयो रचान्तो॥ स्त्रियां यौ परे ऽम्सश्चास भवति। हे नदि। हे नद्यौ॥ नदीं। नद्यौ। नदीः॥ नद्या

हे नद्यौ ४

नदीभ्यां नदीभिः॥ ङितामट् स्त्रियामीकारांतादूकारांताच्च परेषां ङितां च नतानामडा
गमो भवति। नद्यै नदीभ्यां नदीभ्यः। नद्याः। नदीभ्यां नदीभ्यः। नद्याः। नद्योः। नदीनां
नद्यां नद्योः नदीषु॥ एवं गौरी सरस्वती कुमारी नारी प्रभृतयः॥ लक्ष्मीशब्दस्याबं
तत्वात्सौ वा सेर्लोपो नास्ति। लक्ष्मीः। लक्ष्म्यौ लक्ष्म्यः॥ आमंत्रणे धौ ह्रस्वः॥ समा
नाद्धेर्लोपो धातोः। हे लक्ष्मि इत्यादि शेषं नदीवत्॥ स्त्रीशब्दस्याबंतत्वात् सेर्लोपोस्ति
श्रध्व स्त्री स्त्रियौ। स्त्रिशब्दस्य पत्नं च स्वरे परे इयुवौ भवतः॥ स्त्रियौ स्त्रियः॥ धौ ह्रस्वः। हे स्त्रि। वाम्शसोः
सि। अमि शसि च परे। स्त्रीशब्दस्य वा इय् भवति। स्त्रियं स्त्रीं स्त्रियौ स्त्रियः स्त्रीः। स्त्रिया।
स्त्रीभ्यां स्त्रीभिः। शेषं नदीवत्॥ श्रीशब्दस्य भेदः। श्रीः॥ ह्रोधातोरिति इयुवौ स्वरे। श्रियौ श्रिय
ः। हे श्रीः। हे श्रियौ हे श्रियः। श्रियं श्रियौ श्रियः। श्रिया श्रीभ्यां। श्रीभिः॥ वेत्युव॥ इदुदु। २४

वंता श्रियं वा । तस्मान्नत्परेषां ङितां वचनानां वा डाम मोस वति । श्रियै श्रिये श्रीसं श्रीस
। श्रि-भ्यां । श्रियाः श्रीसां श्रीस्यः श्रियाः श्रियः श्रियो ॥ श्र्यादीनां वामो त्रन्द्व कव्याः ॥ श्रीसं
श्रियां श्रियः श्रियि । अडागमा त्वा वे श्यामो प्यसाव: श्रियो: श्रीषु ॥ एवं धीह्री प्र त्वे
श्र ष्टात यो प्यनी बंता ॥ एवं स्त्रूशाष्ट्रो स्त्रूश ष्ट्र श्रू व घ्र ङे भ्वादीनां उनद्वीश ष्ट्र वद्रु एवं ङे
ग्धा वधः व घ्रौ वध्रः हे वधु इत्यादि ॥ मातृशब्दस्य पि टश ष्ट्र व तु क्रियासे रां
माता मातरौ मातरः ॥ घेरु हे मात ॥ मातरं मातरौ मातॄः ॥ शसीति दीर्घत्वं स्वसृशब्द
कर्तृशब्दवत्तज्ञेयः । स्त्रीलिंगत्वान्नत्वाभावो विशेषः ॥ रैशब्दस्य उपरैशब्दवत्प्रक्रि
या राः रायौ रायः ॥ गो शब्दस्य पुंवद्वा नौ शब्दस्य ग्लौवत् ॥ इति स्वरांता स्त्रीलिंगा ॥ ५ ६+२
श अथ स्वरांता नपुंसकलिंगाः ॥ ५ ॥ कुलमिति । तत्र अकारांतः कुलशब्दः । तस्य प्रथम

४ त्यात्वराः १

द्वितीयैकवचने च तेऽतोम्। अकारांतान्नपुंसकलिंगात्परयोः स्यमोर्म्मु भवति। अथ कोऽत्रा
भ्य इशी लुप्याः इत्यर्थे कुलं हे कुल ईनौत नपुंसकलिंगात्परस्य औ ईकारमापद्यते। जश्शसोः
सोः शि। नपुंसकलिंगात्परयोर्जस्शसोः शिर्भवति। शकारः सर्वादेशार्थः। शि सर्व ३।३
स्थानं कार्यं। नुमयं स्वरांतनपुंसकस्यांते नुमागमो भवति। औपदेशस्य नपुंसकत्वात् द्वौरांतस्यान भवति
मिदंत्यास्वरनाम्नः उकारस्यानुबंधारणार्थः। तामधाया। नांतस्योपधायाः दीर्घो भवति। शौ
पुरः शि वर्जितेषु पंचसु नाभिव ऋ ला नि पुनर पि कुलैः कुलेभ्यः कुलानि शेषं देववत्
देवस्त्रणोलकणपत्रधनकुंदनकंटकादयः। अन्यादेः अन्यादेर्गणात् परयोः स्यमोस्तुर्भवति तका
रस्पष्टोच्चारणार्थः। उकारस्तूच्चारणार्थः। इतरत् कतरत् कतमत्। इकारांतात्। स्वमोर्नपुंसकात्। नपुंस
त स्वमोर्लुक् नपुंसकलिंगात्परयोः स्यमोर्लुग्भवति अस्थि वारि। नपुंसकात्कौ वा रा गु २५

४ का ४

॥वक्तव्या॥ हे अस्थि हे अस्थे हे दधि हे दधे इत्यादि संबोधने॥ नुं संनसस्थित्वं पंसात
त आनातसमुधात्पुरुदंतं मा धां दिनिर्विशेषाणां गुणां लिंगं ते नपुंसके आश्रुपदांव रिष्ठा॥
नामिनं स्वरे नाभ्यं तस्यानं पुंसकस्य पुंनु मागमो भवति॥ स्वरे परे इमौ अस्थिनी अस्थीनि अ
स्थि अस्थि नि अस्थीनि॥ अस्थ्ना॥ स्थ्नाग्रामा दो अस्थ्यादीनां अमागमो भवति इकारस्य चा
कारः॥ टादौ स्वरे परे अस्थ्ना परे स्थरे अस्थ्न्यु तत्र सादीनां तस्योपधायाः अकारस्य लोपो
भवति॥ रामा स्वरे परे मकाव कारांत संयोगात्तस्य न भवति॥ अ॥ अस्थिभ्यां अ
स्थिभिः॥ अस्थ्ने॥ इत्यादि वक्ष्यः॥ नांतस्योपधाया ङ्यो॥ परयोर्वा अकारस्य लोपो भवा
ति॥ अस्थ्नि अस्थनि अस्थ्नोः॥ अस्थिषु एवं दधिसक्थि अक्षि प्रभृतयः॥ वारि वारिणी वा
रीणि वारि रि [illegible] वारी णि वारिणा वारिणा इत्यादि इकारांता ग्रामणीशब्दः॥ नपुंसकस्य

ग्रामणि ४४

ङस्वोः सख्तिग्रामणि कुलं स्वरादीनामितः स्वरे इति नुमागमः ईप्रोर्हेणि नी ग्रामणी
नि प क्वा(व)हि यत्र शब्दः लिंगेषु वर्तते एकमेवार्थमाख्याति तादृशि तु पुंस्कं तत्र स्यात् १ टादौ स्त्रि॰
पुंस्कं पुंस्कं पुंवद्भावे क्रमुमानेनेति तुल्ये पुंस्कं नामंतं नपुंसकं टादौ स्वरे परे पुंवद्वास
वति ग्रामण्यां ग्रामणिना सिरित्यादि नुमंतस्यापि मिदीर्घः ग्रामणीनां सोमपं।
ऊलं सोमपे सोमपानि हे सोमप उकारांतो मधुशब्दः तस्यापि स्वरे इति नुमागमः
मधुनी मधू निः हे मधो हे मधु ऋकारांतः कर्तृ कर्तृणी कर्तॄणि हे कर्तः हे क
र्तृ ऐकारांतः पुंसकलिंगः रैशब्दः रायमिति क्रांतमिति ति। विग्रहे संस्त्र स्राॅमि ला
कृतोतिरि स्वं नारिवस्त्रीक्रियाः अतिरि अतिरिणी अतिरीणि २ अतिराया अतिरिणा अ १६
तिरिभ्यां अतिरिभिः इत्यादि औकारांतो नपोशब्दः ... प्रनौ नाइत्यादि अतिरिवत्

अन्नादांतो ऽस्ति नोऽनड्वाहः पिपठिषवत् । इति स्वरांताः नपुंसकलिंगाः । अथ हलंताः पुल्लिंगाः । ह
धातु तत्र हकारांतो ऽनडुह्शब्दः । चतुरनडुहोराम् आगमो वक्तव्यः । सावनडुहः । अनडुह
शब्दस्य सौ परे उम् आगमो भवति । संयोगांतस्य लोपः । संयोगांतस्य लोपो भवति रसे पदांते च
दसंयोगे लोपः । अनड्वान् । अनडुहादेः अनड्वाहः । धातुभ्यः अनडुह्शब्दस्य धौ परे आम् आगमो भव
ति हे अनड्वन् । हे अनड्वाहौ । अनडुहः । अनडुहा वसांसे वसु श्रंसु ध्वंसु अनडुह
हः लोपे तथ्ये दत्वं भवति । रसे पदांते च दत्वं भवति । अनडुद्भ्यां । अनडुत्सु इत्यादि । गोदु
ह्शब्दस्य से दः । दादेर्घः । दादेर्धातोः ईकारस्य घत्वं भवति । धातोर्झसे परे । नाम्नि श्चसे पदां
ते च । गोधुक् । गोधुग् इति सिद्धे । आदि ... बानां ... सांतस्य ... सांतस्यादौ वर्त्तमा
नानां ... बानां ... सवं ... तिसकारस्य शब्दस्य च परे ना ... स्व ... सपदांते च वा वसानां वर्तमा

अवसाने वर्त्तमानानां झसानां चपा झबा वा भवंति॥ गोधुक् गोधुग् गोदुहौ गोदुहः हे गो
धुक् हे गोधुग् गोदुहौ गोदुहः गोदुहं गोदुहौ गोदुहः सकारादौ दादेर्घः इति घत्वे आदि
ङा बस्य भस्य धकारे च कृते झसे झबाः॥ गोधुग्भ्यां गोधुक्षु गोदुहि गोदुहोः गोधु
घ्सु इति स्थिते थसेचपा झसानां खिलादित्विषत्वे भवति कषसंयोगे क्षः॥ क्लिट् म
ढशब्दस्य विशेषः॥ धातोर्ढकारस्य ढ ढसवत् झसे परे नाम्नः असे पदांते च बा वसा
ने मधुलिट् मधुलिड् मधुलिहौ मधुलिहः मधुलिहं मधुलिहौ मधुलिहः हे मधुलि
ट् हे मधुलिड् मधुलिहं मधुलिहौ मधुलिहः॥ मधुलिड्भ्यां झबे झबाः॥ मधुलिड्भ्यां
मधुलिट्सु इत्यादि मधुलिट्सु मित्रद्रुह्शब्दस्य विशेषः॥ द्रुहादीनां घत्वढ
त्वे मित्रधुक् मित्रधुग् मित्रध्रुट् मित्रध्रुड् मित्रद्रुहौ मित्रद्रुहः॥ एवं तद्रुह्स्नुह्ष्णिहः १७

मित्रध्रुट्

ऽन्तत्सुस्त्रादेशो नित्यं स्त्रीलिङ्गे भवतीतः चतस्रादेशे च चतसृशब्दस्य नामि नो भवति । धि विसर्गे
तेषु पदस्सु परे शौ च चत्वारः । चतस्रः चतसृषि । ष्णः संख्याया आरे ष्णान्तसंख्यापरस्य नामो नुडाग याः
मो भवति । णत्वं द्वित्वं विकल्पेन । चतसृणां चतुर्षु नकारान्तो राजन्शब्दः । नोपधाया दी
र्घः सिद्धीतान्तो नो लोपश्च धौ नान्तस्य नकारस्य नामन्तस्य लोपश्च भवति सेः पदे वा धौ हसे ऽन्ते
पः से लोपः । राजा राजानौ राजानः । अल्लोपोऽवित्तिशेषणा तद्धितेरा राजन् राज्ञा तेरा ज्ञानोऽल्लोपः स्व
रेऽर्थवत्युक्त नसादौ इत्युपधालोपः । स्नाश्रुसिश्रुसि तितिश्चुत्वेन कारस्य ञकारे कृते
ज्ञत्वे ज्ञकारान्नकारयोर्योगे ज्ञ इत्यक्षरं भवति । राज्ञा । राज्ञाः लोप शिपुनर्निसंधिर्वि
ति नियमात् । अल्लोपः । नस्य राजन्स्याः राजसि । राज्ञे राजभ्यां राजभ्यः । राज्ञः राज्ञोः राज
ज्ञोः राज्ञां राज्ञि राज्ञोः राजसु एवं यज्वन् आत्मन् वृषन् ब्रह्मन्
राज्ञः सु

रः। अस्य स्थलादिति विशेषण । तदलोपो नास्मि यस्तु । एतस्य ना । इत्यादि स्थूलं श्रुवनं मघवन्
शब्दानां पंचसु रात्रेषु वस्त्र क्रियायासादोत्र विशेषः श्रूयते॥ श्रोत्र वकारस्य उः
वि पाप्ता॥ तिस्रः पूर्वसादेशस्ते पूर्वेण चिते ईकारे वयुना श्रुतानां श्रवंसा शुसिरि इत्यादि स्थूलवत् श्रो
त्रुव वकारस्यो केते स वशौ दीर्घा मघ श्रुत ना।ह नाद्युव स्या। इत्यादि मघव ना राः पूर्वस्य।का
रस्यो हे ह्रस्ते मघोनः। मघोना मघवस्या। इत्यादि पृथिवी ना राः पूर्वस्य इदादस्ततां ऋवसु पंच सुमा
दित्य श्वादीना मिकारस्याकारो भवति वोत्र पृथ्वादीनां चकारस्य ठकारः ॥ तो भवति पंच
२ श्रुपे ष्टुपनाद्यंदूषइति स्थितेत्र्या सौ पृथ्वादीनां टेराद्यं भवति। सोपरो। पंथानौ पथायः।प
थः नो पथान।हे पंथा। पंथानं।। नौ पथः ठोःपथ्यादीनां टेर्लोपो भवति। असादेस्ते पथेः।
ः पथः श्वाः पृथिवीसां पथिसिरित्यादि॥ एवं सर्वत्र स्मृतिः वनः शोषं मिकृत्रः पूर्वस्य २८

हि दा ऽ ह तां ग्नौ सौ ष्ठ नु ह्न नु छ षन ह्ल हंम नु स्ने ते बं द्रौ सो चा पौ ये न पधा या द्री घे सिव

परिलोx तिन लौ पो ठं म सी दं मी नो र्हे मि न व्हे ठं निन र्दं नि र्बहं नितौ र्तुं नि न। ३ मि ना र्दं नि स्पं ३

र्दंमि सि टि ना दि ठु स ला लुं दन न ऐ। ठु ब्लनह णा। दे हु स्ल द नं स्व ह णं हवल ह णा। नासा व

तैह नो ग्रा स नो घु द्ले ते धीती। र्ह कारस्य म र्हं सव तिन कारे। निा तिसपरे घस द्योगो

पाबु ते पं धा घो खलन छुा ठु स घा ठु स न लसां ठु सन ह मि सिरि सारि ह स्ना पू स्ना प

ष स्ना मिता। ठि वर्न मा छुर्मा पार्ह अस्प मिता। दि र्वे र्व च ना सो वा ठ स्प सो पर

व घ यादी घे सिवसि ह से पुमर्ली पा। ना ञो तो णा पवा यो अर्वा घिव ह ना तो ह्नवी

ठ ह ता, नखा ने ना। संख्या नाष्प। णं सु हु प उ नरो व ऊ व च ना तास्मि ठु स स णा। ०। स

वन ऊ ऊ स ह तिस्थि ते ऊ स्था मे लुक्रि ष ठार नकारे तसे ५ स्पा ष्पा पर वो ऊं

वा३

स्त्रआसो स्वंयिरवति खुकिंनतत्निमित्तं पंचरपंचत्तिः पंच। स्य२ स्मः। अकारत
कारांतसंज्ञस्य अस्मात्परस्य आमोनुमागमो भवति पंचानां पंचण्हं। एवं सप्तन्नवनदशानां षट्
तयः। अष्टन् शब्दस्य भेदः। अष्टनो वा डौ अष्टन् शब्दस्य वा डो भवति डिवादिलोपः। अ
ष्टौ २ अष्ट २ अष्ट२ शसि वा स्मा वा अआ अआ स्म अष्टन् अआस्म पराम्म विसक्तिषु वा अष्टा
वं भवि।ति। अष्टासि अष्ट सिं अष्टा स्मः अष्ट स्थः २ अष्टानां अष्टस्कं अष्टासु म
कारान्त इदम् शब्दः। इदमेतदं पुंसि इदम् शब्दस्य पुंसि विभक्ते अयं भवति।
सिसहितस्य सौ परे अयं विवचनादौ त्यदादेः स्यादौ वित्यकारः। इदं म ॥ १९
इ। ति स्थिते दस्य मः। त्यदादीनां दकारस्य म भवति। स्यादौ परे इमौ। इमे
॥ सर्वादि ज्ञ सी त्यदादीनां खेरलाव। इमं इमौ इमान्। अनटौ सौः इदमो अनादेशो भवति

अत

दे ॥ परत्वा: अनेन स्था: इदम: सकारे [illegible] सकारे च परे अकारो भवति । टा
ख भा अहीत्या दे आस्यां सिसु सि सु इदमदसो सिसु सिसे वभवति । नसकार
स्या कार: ॥ स्विलक्र ऊ दे एसि ॥ सर्वादि ॥ स्मट् अस्मे आस्यां ए स्या: अस्मात् । आस्यां ए
स्या: अस्य अन योः ॥ एणां अस्मिन् न त्वोः एषु कि मश ष्ठस्यत्वादादेष्ट रि तिसर्वे
आकारे ऽते सर्वविद्धू एङ्गेयेक: । कौ के कं कौ का नित्यादि षकारांतास्त्व बु
ध्वशा ष ॥ तस्य सेपदांते चख्यादि ऊनामितिलकार: हसे प ॥ से लोप ॥ वा वसा
वेत त्व भु तत त्वेत्तु दृत त्वबु धेत त्वबुध ॥ द्वेत त्वबुत द्वेत त्वबु दृत त्वबुधं
त त्वबु घेत त्वबु क्षेत त्वबुस्यांत त्वबु सि रित्यादि डकारांत ॥ संयोगाडूराष्ट ॥
स्त्रशाषशाडादे: ष: कारांतस्य षकारांतस्य चराडूयडूसडाडादेश ष ।

४८।

कारो भवति धा तोर्ङसि परे ना म्नश्च्चर से पदांते च ष त्व स्य ष यं ड्ढ्य नि षधा
मे आ स्थ्या ता दो तु ड ढ्वं ना स्ति द्वि षी त्या दि षो ड: ष कारस्य ड त्वं भवति। धा तो
ङसि परे ना म्न श्रु स्से पदांते च वा व सा ने सम्राट् सम्राड् सम्रा जौ सम्राजः। हे सम्रा
ड् हे सम्राड् सम्राजं सम्राजौ सम्राजः। सम्राजौ सम्राजि इत्यादि। एवं विराडा द
यः। दकारोत स्य द तद् य द एत द ज्ञा ष्ठाः। शुंभे टेर त्वं सर्व वि द्व एक द्वेयं स्त।
त्य दोद स्त कारस्यमो परे सं ढ्ये भवति। स्यः त्यौ त्ये त्यं त्यौ त्या न्। त्ये न त्या भ्यां त्यैः
त्य स्मै त्याभ्यां भि त्यादि। सः तौ ते तं तौ तान्। यः यौ ये सप्त षष्टे एषः एतौ एते एत
द: वा ये दे शो द्वितीया टौ स्वेनो वा व कं व्याः। एकस्य एन सौ एनम्। वा देशः। एतं १२०
एनं एतौ एनौ एतान् एनान्। एतेन एनेन। एताभ्यां एतैः एतस्मै एताभ्यां एतेभ्यः

एतस्मात् एताभ्यां एतेभ्यः एतस्य एतयोः एतेषां एतस्मिन् एतयोः एते।
षु॥ इकारांतस्तद्वत् पाठ्यः॥ इदम्शब्दः इति षष्ठ्यां ष्ठाडः इति डे वं ह्रस्वः सेपः॥ से जो पि॥ वा
ष्टुष्टकारांत तद्वत् पाठ्यः॥ इदम्शब्दः॥ तद्वत् पाठ्यः॥ ढेत तद्वत् पा॥ ठ्ठेत तद्वत् पाठ्यः
घसा॥ नेत तद्वत् पाहू॥ त तद्वत् पाडूत तद्वत् पा॥ ठ्ठेत तद्वत् पाठ्यः॥ पाथ्या मित्या दाघकारां
तद्वत् पा॥ ठ्ठेत तद्वत् पा॥ ठ्ठेत तद्वत् पा॥ बात तद्वत् पाठात तद्वत् पाथ्या मिमत अमिमद अमिम
ता॥ अमिमघू॥ ग्राष्टः॥ वावुसाने च ॥ डः॥ बाशुद्धः अमिमत अमिमद अमिम तः ति स्थितेस्तोः॥ श्व सि रि तिवु
धौ अमिम घः॥ हे अमिमत हे अमिमद इः ति स्थितेस्तोः॥ ङ्कासि रितिवु
है ननेकारस्य न कार संयोगांतस्य लोपः॥ हसे पः॥ चो॥ ऊ॥ व वासि कव
गदि ज्ञोस वतिाह्रीतोकसि पुरे तामव्यरसे पदांते चयघासंख्या न पताङ्ःप
तात्रौ पत्पन्नः॥ हेपताङ्ःपत्पन्नः पत्पन्नौ अंचेदीर्घ श्रूअंचतेरका

एतस्मात् एताभ्यां एतेभ्यः। एतस्य एतयोः एतेषां एतस्मिन् एतयोः। एनयोः। एते।
श्रुङ्घकाशं तत्त्व पा यूत्राष्टः। त्त्राष्ठ इति षड्वं षोडश तिङ्वं ह्रस्वे पः। सेर्लोपः। वा
वसा। नेतत्त्व पा ट्टतत्त्व पा डुतत्त्व पा छोतत्त्व प्रा ष्ठा। ह्वेतत्त्व पा दृ ह्वेतत्त्व पा ढ्ढ
त्त्व पा शंतत्त्व पा छोतत्त्व प्रा ञ्चातत्त्व पा ञ्जातत्त्व पा ख्या मित्यादि। घ काशं
ता। अस्मिन मधू त्राष्टः। वा वुसाने च। ङ्क्वा श्रूअ भि म तूअ भि म दृअ भि मा
घोऽश्रु भि मघः। ह्वेश्रू भि म तूह्व अभि मदृङ त्याति स्थिते स्तोः॥ श्चो सि रि ति श्चु
द्वे ननकारस्य ञकारः संयोगान्तस्य लोपः। ह्वसे पः। घोः॥ कुः। व वगस्थि कव
गदि ओस वति। घातोऽकसि परे नाम्न श्रूरस्ये पद्धांते चयघासंख्यो नप्रताङ्.प
तत्त्वौ प्रत्यङ्ख्वा। ह्वे प्रताङ्.प्रत्यङ्ग्वं प्रत्यङ्ग्वौ अंचे दीर्घ श्रूअं चतेरका

रस्य लोपो भवति पूर्वस्य दीर्घः ॥ अमादौ स्वरे परे तद्धिते प्रत्यये परे ईपि ई-
कारे च प्रतीचः ॥ प्रतीचा ॥ प्रतीचोः ॥ प्रत्यक्षु ॥ पत्न्यम्भिरित्यादि ॥ एवं तिर्यङ् ति-
र्यञ्चौ ॥ तिर्यञ्चः ॥ तिर्यञ्चं ॥ तिर्यञ्चौ ॥ तिरश्चादयः ॥ तिरश्चादयो निपात्यंते अ-
मादौ स्वरे परे तद्धिते प्रत्यये परे ईपि ईकारे च ॥ तिरश्चः ॥ तिरश्चा ॥ उदी-
चः ॥ उदीचा ॥ समीचः ॥ समीचा इत्यादि तकारांतो मरुत्‌शब्दः ॥ हसेपः ॥
वावसाने ॥ मरुत् ॥ मरुद् ॥ मरुतौ ॥ मरुतः ॥ हे मरुत् ॥ हे मरुद् इत्यादि ॥ एवं
अग्निचित् ॥ स्तनयत्‌ः ॥ तकारांतो नकारानुबंधो महत्‌शब्दः ॥ उगितो नु-
म् नकारानुबंधस्य अकारानुबंधस्य च नुमागमो भवति पुंसि प्र-
चसु परेषु शौ च नसमहतो धौ दीर्घः ॥ शौ च न्संतस्य अ[illegible]स्य च २१

मह्रुञ्छष्ट सांच दीर्घोसंवतिष्ठे च सुधिवर्जितेषु शौ परे तकारस्य लोपः

× सेर्लोपः हसेः पः महान् महान्तौ महान्तः हे महन् महान्तं महान्तौ महतः महता

महद्भ्यामित्यादि तकारांत तकारांतवबोधः सवत्स्ह ष्टः ह्रुतो नुमि ति नुमा

गमः श्रुचुसौः सौ श्रुचुतस्यां संतस्यां संतस्य चदीर्घोसिंव ति धिवर्जिते सौ

परे संयोगांतस्य लोपः हसेपः सवान् सवंतौ सवंतः हे सवन् सवंतं सवंतौ स

वंतः हे सवन् सवंतं सवंतौ सवतः सवता सवद्भ्यामित्यादि तकारांतवबोध

स्सवत्ष्ट शाष्ट स्स्त भात्रा मघवन् दीर्घः सवन् सवंतौ सवतः एवं प[illegible] च

न्मित्यादि तकारांतो विश्वराट् शषराशाद्यतिषं डंडं च वा वसाने च पा

ड़ बोप्रः विट् विड् विशौ विशः द्भ्यां दिष्षकारांतः षशराशाच्छेति षडब

×षड्भिः १

च्चनांतस्त्रिषु सरूपः ॥ डस्ङ्सामेर्लुक् ॥ षोडः ॥ वावसाने ॥ षट् ॥ षड् ॥ षड्भिः ॥ षड्भ्यः ॥ षड्भ्यः
ज्ञसि नुड् ष्णोः ॥ षण्णां ॥ षट्सु ॥ इति षकारांतः ॥ संख्यासंबंधिनो डकारस्य णत्वं ॥ सव
ति नामिपरे षु सिद्धं ॥ षषां षट्सु ॥ क्वचिद् दांत पदांत नाम्यः शालीयादोषं ॥ दोषः
सजुः ॥ सजुषौ ॥ शिषः ॥ ... विष्णु ... ॥ षकारस्य रेफो सवति रसेः ॥ दांत वद
ष: सेपः ॥ सो विसर्गः ॥ दोः ॥ दोषौ ॥ दोषः ॥ दोषं ॥ दोषौ ॥ दोषा ॥ शासादौ वनं तत तावावत्क स्यादोष
दोष्णा ॥ दोष्णो ॥ दोष्णा ॥ दोस्पी मित्यादि ॥ सजूः ॥ सजुषौ ॥ सजुषः ॥ हे सजूः ॥ सजुषं ॥ सजु
षौ ॥ सजुषः ॥ सजुषा ॥ सजुर्भ्यां ॥ ... सजुषां ॥ दांत वदीर्घ विकल्प्यो सजूः स्यामित्या
स दिः ॥ कारांतः ॥ पुंसः ॥ ... पुंसा ॥ पुंसू ॥ ... पंच स्वस्ङादौ ... कादेशो सवति
ड्कारांतस्यादेशः ॥ ... कारांत ... विधा ... पुंसः ... इति ... स्त्रीलिंगे ... २२

पुम् स्स म्स्ह तो धे दीर्घः संयोगांतस्य लोपः पुमान् पुमांसौ पुमांसः हे
पुमान् पुमांसं पुमांसौ पुंसः पुंसा पुंभ्यां पुंसु इत्यादि अंसं सवे पुंसः ककौ
पुंक्षु एवं विद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः हे विद्वन् विद्वांसं विद्वांसौ वसो वी
ओ वसोर्वकारस्य उं प्राप्नोति शासादेशो घे परे तकिते च विदुषः विदुषा
वसोः स्य तिदन्तं विद्वद्भ्यां विद्वद्भिरित्यादि एवं सुवचसूः श्रेयो
च यो साविति दीर्घः ... सुवचाः सुवचसौ सुवचसः इत्यादि एवं चेदम
स नत्र नस्सराष्ट्रसासेदः नत्र नसां नशान सपुरंदरा स ज्ञ ने दस्मस्तो ते
धांसेर पेडं सिवतिङ कारश्चिलोपाधः उश न ... नमा ... ना:
त सो धे सां न ता नां तता अदंतता च व क्व व्याप्देशे नता: ... नतन्देम

व

न अदसौ स्य सेर्दा त्यदाद्येषु रिति स औकारः । अदस् सि इति स्थिते सौ स । सौ प
रे अदसो दकारस्य सो भवति सि परे अदस सेरौकारादेशो भवति असौ । द्वि
म वचने अदस् औ इति स्थिते दस्यौन्नेत्र आप्नाति कथं उक्तः अदसो मकारात् परस्य ऊका
रस्य ऊ स्वल्कारो दीर्घस्य च दीर्घ ऊकारो भवति अमू । बहुवचने जस् वति अदस् जस् ब
सी अद जस् इति स्थिते एरीत्व कृत्वे भवति । अदस एकार ईकारो भवति । अमी
अमुं अमू अमून् अमूनि अमूनि टादेमेरेच नु लेटा ना स्त्रियां अमुना । द्विवचने ।
अ ईभ्यां अमीभिः इकारः । अमूभ्यां अमीभिः । सर्वादेः स्मट् अमुष्मै अमूभ्यां
अमीभ्यः अमुष्मात् अमूभ्यां अमीभ्यः । अमुष्य सि द्वे अमुयोः अदसः त एप
षां इकारः । अमुयोः । अमीषां अमुष्मिन् अमुयोः । अमीषु । सानाल्प अदिसाकं स्य २३
दिवञ्च । अमुकः । अमुकौ । अमुके । इत्यादि । इदसांतां

लिंगाः॥ अथ हसांताः स्त्रीलिंगाः तत्र हकारांत उपानह् शब्दः॥ नहोधः उपा बद्॥
नहो हकारस्य धकारादेशो भवति
भवति। धकारो अं स्य परे नाम्नः से पो दो इति वकाराव् सा ने उपानत् उपा नहौ
नुपानहः। हे उपानत् उपानद् उपानहं उपानहौ उपानहः। उपानहा उ
पानद्भ्यां। सिस्यः दिवकारांतो दिव् शब्दः। दिव अं सौ दिवः औ सौ पर
उकारादेशो भवति द्यौः। दिवौ दिवः। हे द्यौः। दिव् अम् दिव् व कारस्यास्या
त् आदेशो भवति द्यां। दिवौ दिवः। दिव् भ्यां। दिवे पदं करणे परे उकारो
भवति। द्युभ्यां दिवि दिवोः द्युषु। चत्वारः
शब्द नित्यं बहुवचनांताः त्रिचतुरो। स्त्रियां तिसृ चतसृ वद्रा
स्त्रियां वर्तमानयोः। त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृ चतसृ इत्यादेशो भवति
संख्ये नकारांत ऋकारः चतसृ ऋकारावत् ततः तिसृ तान् तिसृ नभवति तिसृ
चतसृ॥

२ तिसृ॰ सि। तिसृभ्यः। २ तिसृणां। तिसृषु। तिसृ चतसृ स्वसा। प्रियत्रि इत्येत
यो द। घनिसवतित्रिदसितुचासव तिचतसृणां। चतसृणां। चतसृषु
रिफांतो गिर शब्दः। ग्रो विदि सधातो रिकारो कार यो दो घोसिव तिरेफ
वकाकारयो र्हसि पर ग्याः। गीः। गिरौ। गिरः। एवं धुर् पुर् आदयः। धकारांतो
समिधू शब्दः। वावसाने समित्। समिद्। समिधौ। समिधः इत्यादि। नकारां
तः ककुभ शब्दः। वावसाने ककुप्। ककुब्। ककुभौ। ककुभः। दे ककु
प्‍ ककुब् ककुभौ ककुभः। ककुब्भ्यां ककुभि। रव्वसे वर्णः। शरद् शब्दः शरद् ककुभां
शरत् शरद् शरदौ शरदः इत्यादि। एवं संपद् परिषद् विद् प्रभृतयः। दकारां ककुप्सु
तो। त्यदादयः। तेषां त्यदादेष्टि रिति सर्वत्र अकारः। आवतः। त्रियां दकारांत
२४

श्री

सि । ग्रंवत्ते मा नादकारांत्ता म्न । आप्यत्पयो सवति पकारः । सिलो पा ब्धिः
सव हि दीर्घा सदेति दीर्घो धे स्तते स्व लि सर्वव ह पंस्यात्य तगः । सले ता । या
देता दे थ्याः इत्यादि । ष्वा । पते । पता । पतां । पते । पता । प नौ । नयाः । पता । सं । पता । सिरि त्या
दिवं कि स्त्र राष्टुः । काक काः । इयं स्त्रियां इद स्त्र राष्ट स्त्र स्त्रियं भिय
त्रियां वसि से पिर इयं इ भिः इ भ्यां इ भ्यों इ भ्यः । अनया आसां आ चि रिदि स्मे ×
चकारांतस्य चू राष्टुः । चो कुरिति कुं वा वसाने वकु वग व चो व चः । वं म
च रा चु पुस्तयः । पकारांतो प राष्टु नित्यं ब जव च नौ ता । अपूर्ड सङ्
ति स्थितेम्भ स स्तत इति दीर्घः । आपः । अप सिद दी अ पां सकारौ दवं
सवति अ सि । अ स ः अ पां अ प्सु । शकारांतो दिशा राष्टुः दिशौ दिशः

इह स्यूः स्यः पुं इत्यादीनां सेपदांते दकारे भवति दिक् दिग् दिशौ दिशः इत्यादि
शकारांत स्त्रीलिंग शब्दाः। विट् विड् विशौ विशः इत्यादि। आशिषु शब्दस्य उष
शब्दवत्प्रक्रिया स्त्रीलिंगे अदसूशब्दस्य सौ परे न विशेषः। द्विवचनादौ टेरुत्वं
मेते अत्वं तः स्त्रियां सित्याप् एदीर्दत्वे भवति। कारस्य च पश्चात् मा असौ अमू अ
मूः अमूं अमू अमूः अमुया अमूभ्यां अमूभिः अमुष्यै अमूभ्यां अमूभ्यः अमुष्याः अमूभ्यां अमूभ्यः अ
मुष्याः अमूभ्यः। अमुष्याः अमुयोः अमूषां अमुष्यां अमुयोः अमूषु। इति सकारान्ताः स्त्री
लिंगाः॥ अथ नकारान्ता नपुंसकलिंगाः। रे एतानि वारिशब्दस्य मोर्कृ वा। वारीणि
दि अथ इति विशेषणात्वमसव तिवारावा स्यांविवारिति रिात्वा द्विवचने गवैश्च
चवारि शिशे एंपुंवत्। नाकारान्ते। ऽन्न सर्वशब्दः अश्नः अन्न शब्दस्य सकारो। २५

ष्ठतिरसेन। दांतेच स्त्री विसर्गो। अु ऽ ईभौ वद्युः। अस्रनी अज्ञो अस्रनि। अज्ञा
अह्रेसं। अह्रेसि। अह्रे इत्यादि वृत्सन व ग्राह ह्रस्य सः। पादंसेच ननेलोपः। वृत्र
वृत्रणी वृत्राणि पूर्ववृत्रणा इत्यादि। वं च भग्नि वर्णन् पूषन्शब्दस्तत्र। नांतान
मंतेतानां च सर्व सि डि डे। णावीलोपः। रेभस्त्रो नवसर्वान्हूला निस्याद्दादी
नांतुसमानं लुकि कृते देवेदे नस्यादा लिसि विश्रोषणात्तु विवचनाद्दोरवे
पैत्तनते ङौ ल ग्राह वत्स्यु क्रिया भावसानेत्यत् त्यदूत्यत्यानि २ तन्तूत्तु दे नेत्त
नित्यत्तू यदृढे यानि २ एतत्। तैताति २ किंके कानि २ हत्तीयादोमर्व
ऋङ्कुवत्। चंकारात्तत्पत्य। चुग्राह्य। समानेलुकू पतत्कूषती चीअंचेदीर्घ
पुत्रा। चिरतकारेतो जगत्रै ग्राह्य। जगत् जगती जगंति २ जगताजग

ङः ग ह्वामित्यादि महत्तत्र ह्रस्वस्यत्वस्य अस्तत इति दीर्घः महत्त्व महती
महान्ति शेषं सकारान्तः पयस् शब्दः पयः पयसी पयांसि २ पयसा
पयसा पयोभ्यां पयोभिः इत्यादि एवं तेजस् प्रभृतयः अदस् शब्दस्य
स्यात्ल्लुकि कृते सो विसर्गः द्विवचने अमू बहुवचने अमूनि २ अमुना अ
मूभ्यां अमीभिः इत्यादि शेषं पुंवत् इति हसान्ता नपुंसकलिङ्गाः अथ युष्मद
स्मदोः रूपं निरूप्यते तयोश्च वाच्यलिङ्गत्वात् त्रिष्वपि लिङ्गेषु समानं रूपं त्वम
हं सिना युष्मदस्मदोः सिसा त्वतयोः त्वं अहं इत्येतावादेशौ भवतः य
थासंख्येन त्वं अहं युवावौ द्विवचने युष्मदस्मदोः द्विवचने युव आव इ
त्येतावादेशौ भवतः आमौ युष्मदस्मदोः परतः आम् आ भवति युवां आवां २६

स्तो २

सू सूं वं वं ङस सा ङस सास द्वित यो युष्मदस्मदो ऐं यू व ऐं ङसो वा तादेशौ सवत्
× वयं सूवं सू भ्यदे को युष्मदस्मदो स्वत् मत ङसे तावादेशौ सववत॥ १ कादे
स्वू लसा ते आं यौ युष्मदस्मदो ष्टो नं वं सव ति त्र म सि स कारे सि सि च परे त्वां
मां स्वं त्वां आ तां ता दा दे र वे कं ते रासी वंभ्य दादेशो टौ पटा ङौ। युष्मदस्मदो ते
ए र्वे न वदति टा ङि ङस्य तयो॥ एर यो॥ या देशः॥ यु यान्या युवा न्या आव अ
सां युष्मा सि अस्मा सि तस्य म ह्य ङे ध्याङे स द्विस्य तयो॥ युष्मदस्मदो
सां युष्मा सि अस्मा सि॥ तस्य म ह्य ङे ध्याङे॥ ... युवाभ्यां आवाभ्यां स्य सूस्य
सू स्य म स्य ङस्ये तावादेशौ सवत॥ तुभ्य मह्य युवाभ्यां आवाभ्यां यस्म
युष्मदस्मदो॥ परे लस्य स्व सवतिरा को रा द्वित्व भ्या वभ्या युष्मत न अ
१ ङसे नसव ति॥ युष्मस्य अस्मस्य ङ सि स्य सो॥ अ॥ पंचम्या ङ सिस्य सो

२७. ःग्रुः पंचम्यांट सिस्यासोः शुर्नविति ग्रा क्तौः सर्वादिग्राखेः तुत मत युवा सौ
आ बा स्यां युष्मत् अस्मत् तव मम टे माङ् सा सदितयो र्युष्मदस्मदो स्त
व मभ इ स्तो ता वा देशो सवतः तव मम युष्मयोः आवयोः सर्वादि त्वात् सुत्
सा मा कं ः युष्मदस्मदोः परः सामग्रु स अकं सचेति युष्माकं अस्माकं त्वदि
मयि युवयोः आवयोः युष्मासु अस्मासु अथवानयोरादेशाः विधि नि
रूपात युष्मदस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्थ सिद्धे वां नौ वस्नसौ युष्म
दस्मदो र्यथा संख्या त्वभूमी आदेशा स वंति कीदृशयोः षष्ठी चतुर्थी
द्वितीयास्थ द्वितयोः तत्रैकवचनेन सहितेमे सच तः द्विवचने वां नौ
बहुवचने वस्नसौ स्वावी निसमासातः स्वाभ्यां निसाप्तत ातानमस्ते २७

...गता न्तस्योदेःस्मि... ओष्ठ्यमकृत्य॥ श्वा मी वां स ऊ ढा सौ च्छेदी

ह्यै नो दा न ग्या चे नां गा डा वा दा स्पते दा ते ज्ञा नं नौ म्रु धा स्व द न। १८ द

तो वा म न ता घि ष्ठु त रि का लौ ड व ना र्द्द न॥ श्वा मी बो व ल वा न्मा रा ज्ञा

ग्रा मी नी सौ। ऊ ना र्द्द न॥ ऊ न मो वो वृ द्व वि दे स्यो ड्ज्ञा नं तो दी य ता धन

सा नं दा यै। पु प ग्रा मः। ए पा मी न। ग्रु डः क्वि नः ध न्वा मा सो म वि न

को र्षु घ्यद्र स्मै दा ह्व्यु मा इ त्यै ना वा दे वौ स व्रु तः प ग्रा मि त्रा म दा वृ दि

ग्र ग्रा मा ण द से ह्व्क ना दो पा दा दौ व त्रु मा न यो। र्षु षा द स्मै दी मो नि न्ता

दे ग्रा स वं ति त व ये ग्रा त्र वा रा ऊ न म्र म ते प्प ति ग्रा त्र वः॥ सं बो ध न प दा द

ये न स वं ति व सा द्यः॥ या दि लि ङ्ग चा दि सि र्ग प्र यो गा ने न आ दे श

श्रमास
८८

१ शत्रवः संबोधनपदादग्रेन भवंति वसादयः

संवंति। तद्द्येशत्रेवोराजनमभमेनाम तिन्नि आदेशासवंति चादिर्निपातः चव
दृश्रूहा। वादेवन्ने ए षक्कू दिनानानास्वस्ति वेश्यानणा अप्पा अप्प स
श्रुघआपाहोस श्रुसनचेसुनी चेसुस्वर अंतरधा नरपुनरसुवस
उतश्रुहो श्रितूसव्हआतश्रुतो। अंतरालमसउल कूतं आमतानः
पतिषधे ऽषत किलखलु वेआरात् सराभाकसाई मनयरतत
स्वराश्रुइत्येवमादि गणा। निपातस ह्नासवंति तत्र दिविसर्व्व धेतिपा
त्येतस्मिन्निति तत्रयत्र उव कवउ कत स्मिन्काले तदा यदा कदा
तेन एकोरेणसचाययाकेषइसूत्तमादि तित ततः यतः ऽतः। सावधि
सेकत्त्सस्ततोकेतर्व स्मिन्निति पुरस्मिन्निर्द्दि ॥ दिवसंतिवाक्ष २८

२ स्तात अधस्तात्परस्मिन्निति परेणद

चादिनि
श्चवादि
निरवियो
गेनैने ४।

त्वः प क्ति सः सा मा न्ते चिदा दिः क ब्रुतेक थुनतदधी न कात्स्न्यर्थे

तो मात्र त्का सातू सस्म मा त कर्युरर्थे भाकर ले कृरी कृत्पकारी कृत्प सह

अदि केले निता त्वते सद्य ःअसप दिअ धक ना ऽस्दातीसप तिसाप्रतः

वैशुः परेक्का ः द्विर्तिर्दि श्री धुमटि तितुणं प्र परा अप सम् अनु अव निर् दुर् वि आङ् नि अधि अपि अति सु उद् अभि प्रति

मत्सुनुश्च व निर् ... दुर् वि आङ् नि अधि अपि अति सु उद् अभि प्रति

...तरश्चावि परि उप एते प्रादयः स अयंग णा उपसर्गसंज्ञकाः भवन्ति ः उपसर्गाः क्रियो

२४ गता तेः ऊर्ध्व कर्मा ः निद वाय्यं न दिदेशोदिश इह स पम वाय्य संज्ञ सेव

ति का द्वे तव के वाह वापत्ता छः काः को ऽ स्पदा ता ः श्रव्ययाः

द्विसंतोर्लुक् अ वर यान्तस्य । विसकेलुंगलवति न त्राष्ट निर्दिष्टो अव्यायय
नां चवनलिंगादि नियमः । उक्तं हि सदृशं त्रिषु लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु
वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययं । उक्तानां लिंगान्यव्ययानि । अथ
धुना लिंगविशेषविहिता प्रत्ययाः प्रत्याहारी प्रत्ययाः । प्रथमं येते आवन्तः । स्त्रियां
अकारांतान्नाम्नः स्त्रियां वर्तमानादाप् प्रत्ययो भवति इत्याप् पञ्चाया ।
मायामेधा श्रद्धा धारा इत्यादि अजादेः आप् प्रत्यय वा । डा ।। न कामे अ
किला बाला शूद्रा गणिका का प्रत । कापि अन । स्त्रियां कापि पर
पूर्वस्य अकारस्य इकारो भवति । कारिका पाचिका पाविका वष्टि
वा भागुरिल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः । आपं चैव हलंतानां यथा वाचा नि २७

स्व

शादिशाक्तस्यावा स्त्रियां कापि परे तरादौ च ह्रस्वं क्तस्यावा भवति वेणिका
केणीका नदिका नदीका श्रेयसितरा श्रेयसीतरा नोकादौ न भवति
वागुरू णादिव ति श्व येन प्रतंतायै षबतितिप्रा ना नाम नेकार्थ
त्वृग्ना ईपू नकारांतादूणं ताच्चु स्त्रियामी प्रत्ययो भवति दंडिनी दंति
नीकरिणी मालिनी डिप्रराज्ञो लोपो वक्तव्यः राज्ञी शुनी ह्रस्वोकर्त्री
नपग पवी यस्य लोपः इ शुश्रूः यः तस्य लोपो भवति यकारे स्वरे च परे
ष्ठितः षकारटकारठकार ऋकारान्त बंधात्स्त्रियामी प्रत्ययो भवति नदी
गौरी गोतमी मत्सी त्यादि इडाद रानधितानां चैव इडाणी भवानीदोषि
धेयवानी लिप्य घ्रं एव नाम मातु लोपः ध्यायगो वृत्रि नी पुमान् वलं

नी

मातुलानी उपाध्यायी ॥ नी आर्यक्षत्रियाभ्यां वा ॥ आनी प्र० आर्याणी आर्या
क्षत्रिया क्षत्रियाणी ॥ हिमारण्याभ्यां महत्वे ॥ आनी प्र० महद्धिमं हि-
मानी महदरण्यं अरण्यानी ॥ ईष्वस्मात् सोरेषु ॥ श्वत्रयी पुंयोगे च श्व० डीम्
की जातेरयोप० धात्वजातिवाचिनो यकारोपधात् टकारान्तात् स्त्रियामीप्
प्रत्ययो भवति मृषी शूकरी कुक्कुटी हंसी ब्राह्मणी ॥ अयकारोपधग्रह-
णात् क्षत्रिया वैश्या ॥ प्रथमवयोवाचिनो तईप् वक्तव्यः ॥ कुमारी कि-
शोरी कलभी ॥ प्रथमवयोग्रहणात् वृद्धा स्थविरा ॥ अगुरुणात् शिश्वा ॥ स्वां-
गाद्वा ॥ स्वांगवाचिनो वा स्त्रियामीप् प्रत्ययो भवति सुमुखी सुमुखा ॥ मृगा-
क्षी तन्वंगी ॥ पद्मवदना वागदृण्णादिभ्यां दिङ्ङ्कारादन्तेरीणा वक्तव्यः ॥ ३०

दि

श्वा। मनायी। वृषाकपायी। चकारान्मनोरौवा। मनावी। पत्न्यादयः। पत्नी। अंतर्वत्नी। सखी। अशिश्वी।
अर्द्धजरती। युवती। प्राची। प्रतीची। इत्यादयः शब्दा निपात्यंते। दार४२

अंगुलिः अंगुली धूलिः धूली आजिः आजी अक्तिरिति विशेषणात् स्मृ
तिः स्मृतिः। ऐ च मघवादेः। मघवादेर्गणात् स्त्रियामी प्रत्ययो भवति। ऐकारादे
शश्चाति तांबकुवचुनांतः। पुंल्लिंगः। दृशः। दारान् दारैः दारेभ्यः। [illegible]। श्दर्शां
णां दारेषु देहाराः। गौरादिगणात् तकारांतात् डुणा वाचिनो वा स्त्रियामी
प्रत्ययो भवति पद्धी पद्धः। मृद्वी मृदुः। तन्वी तनुः। उतकः। नकारांतात्स्त्रि
यामृप्रत्ययो भवति पंगूः वामोरूः। यून स्तिः। युवन् शब्दात् ति प्रत्ययो भव
तिः। शस्यो नामव्वा इत्यादयः। आबंतादापु इति सिलोपः। ईबंतात् द्वसे पः। सन्ने
पः एवंविधप्रतयः। इति विभक्तिप्रक्रिया॥ अथ विभक्त्यर्थो [illegible] निरूप्यते लिंगा
र्थप्रधानाधातुप्रत्ययातिरिक्तमर्थवच्छब्दस्वरूपं लिंगं तस्यार्थसन्मात्रे प्रथमा

त्रि

विसक्तिः सर्वति लिंगाढ्यो पिप घमा घाडि तिके चि द्वत स्वधु द्धार विनि दरा डोते
राजा रोषा कुमारी रो यते नो घुड्यते सुवं सुपाल: प्रागासं मासमल द्भागो
१ सेतिसंतः कि यंत: कुमारा: त्रोरात स्वैरो रोस्त्र यंते कुमारिका: डोगीयंते चग
तद्भाम से घ्रीयंतस्तडा तोः १ अ संत्रा णच अंभ त्रणा चा सि घुस्वी: करणा
पघमा विसक्तिः सर्वति मांस मुकर गावि द पु सी दपर मे घूर कुमारो स्थैर
मासा घां कु मधुं लो स्त पस्थित: तोस: तोम लगोस त्र घास पते त्राघा नि पात्यंते
घि विष्ठये कु मस्व रो कुरारा धस गोस्कु स्यंत मोस्कात कुधीष सोनदापाकु घात
याघा: स्व घस्मा रं घ त्रोषा: कार्यकर्ट साध नयो र्दत णाउ विश्लेषा वाघो सं
वंधा स्मार सावाया: त्रोषा विसक्तयो हि ता छाया पघर्चेषु सर्वति कार्ये कार ३१

केनतत्पाठे आप्ये संस्कार्ये विकार्ये च द्वितीया विभक्तिर्भवति कटं करोति
कारुको घटं पश्यति चाकुर्वाणः राजं प्राप्नोति धर्मं हंसः सोमं सुनोति मघवाः २ अभि सो
सर्वतिसाः कार्यादिषु त्रिषु द्वितीयाम्रेडितांतैता तत्रापि दृश्यते २ अभितो ग्रा
मं नदी वहति सर्वतो ग्रामं धिक् देवदत्तं उपर्युपरि ग्रामं अधोधो नगरं अध्यधि
ग्रामं समया ग्रामं निकषा ग्रामं कालाध्वनोर्व्याप्तौ मास मधीते क्रो
शं पर्वतः कर्त्तरि प्रधाने क्रियाश्रये साधने च क्रियासिद्धौ प्रकारके करणे
तृतीया विभक्तिर्भवति सिंहेन हतो रा रामेण रावणो हतो लोके करावणः
कराग्रेण विदीर्णं पिवानैर्युध्यते पुनः दानपात्रे संप्रदानकारके चतुर्थी
विदे४१ वेदं गां ददाति ब्राह्मणाय स्नानं ददाति विष्णवे विप्राय २ विलाग स्नानवे थे

ष्टी

तथाग्रचलतयावा विवक्षितस्तत्रापादानेपंचमीभावतोश्रोदयदत्तुचूडचला
वत्तरतिगंगापर्वधर्षेराद्भुः सभस्यषोक्ष्ययाः पितृभोरेतस्यपुत्रांतंगुरुस्तुणांवच
नेपथ्यंकवीनांरसवद्वचः आधारेसप्तमीषड्विधमाधिकरणं अपश्लेषिकं
सामीपिकंऔपसिव्याप्यकंवैषयिकंनैमित्तिकंऔपचारिकंचेतिकटेआस्तेऽ
तावासीगृहेगावः सुशेरात तिलेषुविद्यतेतैलंघटेदधिवृक्षाग्रेतंपरंयुद्धे संन
ह्यतेधारणेयुज्यतेकारणंशतंस्वस्तुपादपास्तंनिगंगाकुरु वालुकायांवानं
सुस्नुवन्तिचित्तेपापायाधर्मकचासुतानावः क्रियालक्षणंतत्रापिसप्तमी
वर्षतिदेवेचोरआयातः एतस्यंशुमालिनिपतितोगतेऽविनासहनमक्ते
निर्धारणस्वाम्यादिसिद्धयेतेरापियोगेद्वितीयाद्यासिविसक्तयोर्लवं २२

तिष्ठिनापापं सर्वफलं तिश्रुतेरणाक्लिष्टी किंडी वितेतन अंतरा त्वां मां मक्ष
ष्टत्या दि पदाग्रस्थे सहस्थ सद्व्रंसा कं सर्वं इत्यादि योगे तृतीया सह शि
ष्यणागतो गुरुः। सहस्रा श्व त्रो मित्रेण साकं नयनास्यां श्लक्ष्णं दंता: साधि
धनिसिद्धति: साकं: नमः स्वस्ति स्वाहा स्वधा लं वषट् योगे चतुर्थी नमो नाराय
णाय स्वस्ति राज्ञे सोमाय स्वाहा पितृभ्यः स्वधा अलं मल्लो मल्लाय वषडिन्द्राय
ने क्षार्नत नेमुक्ति: श्रेनागृहा द्विहार: निर्धारणे क्रियागुणजातिसि: समुदाया
द्व कारणं तत्र षष्ठी क्रियापराणां लगावदाराधक: श्रेष्ठ: गवां कृष्णा सं बलहि
राशते षां कृत्रिया: श्रूरतर: श्रूतम: स्वाम्यादि योगे च षष्ठी सप्तमी च गवां स्वामी
वांस्वामी कर्तृकार्ययो: कृदोत्र तिपष्ठी कर्तरि कार्ये च षष्ठी स्यात् भवति का दि

डिति कृदंते शष्ठी प्रयुज्यते मतेने व्यासस्य कृतिः। सा च तस्य श्रवणं स्मृतौ च कार्यस्मिंतौ कर्तृः
पक्ष्य मानेक स्थानि कार्ये च षष्ठी विभक्तिर्भवति मातुः स्मरति मातरं स्मरत्. तिष्ठते तृती
या पंचमी च कर्तव्या अनित्याः। शष्ट्यंत कृदंतेन समस्तं कर्तव्या तु लग्यदेतो र्पंचमी वि
वा छिद्येति श्यास्ता ग्रामस्य तिविद्धत्वात् ताच्च किं ता। षष्ठी हेतु प्रयोग कस्य हेतोर्वा रि
यं कथा ता। इत्तं सा वे तृतीया शिष्य पुत्रेण पश्यति संसारम सारेण येनांग विका
जिनेंद्रविका ॥ रः येनांगेन ता विरोऽल ज्ञयते तस्मादंगात् तृतीया विभक्तिर्भवति अक्ष्णा का
णः। पादेन खंजः। शिरसा खल्वाटः। ऊनि कर्ते। प्रकृतिः। ज्ञायमानस्य कार्यं
स्यापादानमपादानसंज्ञा भवति तत्रापादाने पंचमी यस्मात्पृथक्। प्रजायं
ते तद्धर्थे ति। आङादियोगे च अपाटलिपुत्राद्वृष्टो देवः। तादर्थ्ये चतुर्थी कुवते ३२

व्यांसंयमाय श्रुतं ध... तेनरोधमानीय संयमं धर्मं नीता क्षायमेघावीवीधं तदा

नायबुक्ष्मेश्रुक्षा दियोगे चतुर्धी क्षरायक्ष ध्यति मित्रायतुदं... तिx

...शुरा। वनेस्थय तिक्लवतलो

पंचपंच ...मीर क्षया वस्यात्रि क्षतेह मर्पतास्सह पेक्षतेऽस्त वी। निमित्ता

क्षमेयोगश्चम प्रमावक्ष व्याचर्म ...पानंदं तिदंतयाई तिक्षडारके

शै शेषुचमोरीदं तिसामित्रि... कलकोदत। शविषेयेवस प्रमीकोचतुर। त

चा षष्टीसप्त प्यों नादरबुद्धनं श्रेन्नातांगता। सचोरा। बजषुस स्त्व पिस्थय साधुषु

मार्येयातिसाधक। मार्गेण बजषुनिवारा। यत्स्वयमनार्येयात्तसाधकमार्गे

णमातापित्रोस्सदयोता। प्रव्रजतिपुत्रा। अन्योक्षेपप्रथमा यदिदंक्तार्थे

तिरूप्यते समासश्च द्वयेनाम्नां नाम्ना मव्ययेन नाम्नोः च ... योग ... यचसम

भवति च शाखा तद्धितो पितनो भार्या पुरुषस्येत्यादौ न भवति । स च षड्विधः । अव्ययीभावस्तत्पुरुषो द्वंद्वो
बहुव्रीहिः कर्मधारयो द्विगुश्चेति पूर्वपदप्रधानो ऽव्ययीभावः द्विगुतत्पुरुषौ परपदप्रधानौ द्वंद्वकर्मधारयौ चान्य पदप्रधाने

थ्यो द्वन्येनाख्यातेन सत्ता चोक्तस्त्वति तदा प्रथमा प्रयोक्तव्या घटः । क्रि ४५
यते घटः । कार्यः । ऐं दसिस्या दिः । सर्वत्र द्ध्याद्वुद्धेति पुनं त्ववस्त । एत्स
ति । वृद्धती विद्धि । गोप्प । इति कारकप्रक्रिया समाप्ता ॥ अथ पूर्वविहित
वक्तिविशिष्टानां पदानां समासमासो निरूप्यते समासश्च द्वयेनाम्नां नाम्ना
म व्ययेनाम्नां वेसत्यवसता ... सोऽबकाश्चो द्विरन्यपदप्रधानः । तस्या
क्रि ... यालिसंबध्यातून सय पदप्रधानो बलवान् । ऐकपद्यमैकस्व
चैकवि
क्तिकं र्यं ... समासः प्रयोक्तव्यं अधिकृत्य इति स्थितस्य शाखा द्विपक्षधिकृत्य स
वतीवि ग्रहे अव्ययीभावसंज्ञक । पदसमुदायो विग्रहो वाक्यमिति
यावत् समासे व्यपस्य सर्वाविभक्तिलोपः अव्ययीभावः । अव्य २४

सि ४३ द्वितीयैकवचनेऽम्

ये
य॰ पूर्वपदे सति यान्वयः सोव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति समाससंज्ञा
यां समासप्रत्ययो । समासे वर्त्तमानानाया विभक्तेः प्रत्यं च परे लुग् भवति ॥
त्यमोर्लुक् ॥ नामसंज्ञायां स्यादिविभक्तिः ॥ अधिस्त्री सि इति स्थिते सन उ
सकं सोव्ययात्ता वो नपुंसकलिंगे भवति न पुंसकत्वात् ह्रस्वत्वं सकंभू
व्ययीभावात्तस्या विभक्तेर्लुग्भवति अधिस्त्रि गृहकार्यं रायं मतिरि अले मतिञ्
नाव मति क्रांत भति उजल छंदे गोसरव्य घ स्त्रा
कुराणि निकारोकारौ वक्रौ यथा शाहे ङपे यथा शाङ्खौ सा हृङपे
वर्त्तमानाः समस्यते शाक्ते मनति कन्यकारोतातियथा शाक्ते अतो म
नतः अकारान्तादव्ययीभावात्परस्या विभक्तेरम् भवति अंतर्वर्गीयि वा

कुंभस्य समीपं उपकुंभं वर्त्तते उपकुंभं पश्य वा टाङ्योः । टाङिङसो
तयोर्वाम् भवति उपकुंभेन कृतं उपकुंभं देहि उपकुंभादानय उपकुंभस्य जलं ।
अन्नतत इति विशेषणात् च सप्तम्यामन्नवति उपकुंभं देश उपकुंभं नि
धेहि उपकुंभे निधेहि अवधारणार्थे यावति । यावंतममत्राणि तावतो ब्रा
ह्मणानामंत्रयस्वेति यावदमत्रं मामंत्रयस्व मक्षिकाणामभावो वर्त्त
ते इति निर्मक्षिकं वर्त्तते अप्रादीनत्पुरुषः क्वितीयाद्वेते पूर्वपदे सति योनु
यः स तत्पुरुषसंज्ञकः समासो भवति ग्रामं प्राप्तो ग्रामप्राप्तः दात्रेण च्छिन्नं
दात्रच्छिन्नं यूपाय दारु यूपदारु वृकेभ्यो भयं वृकभयं राज्ञः पुरुषः राज
पुरुषः अक्षेषु शौंडः अक्षशौंडः क्वचिदसमासः तस्य परं वं आहितानाग्निः भूतपूर्वः समासे कृ ७२

अ ति

चिदेकपद्यत्वे ३। शराणां वनं शरवणं आम्रवणं ३ इति णत्वं। यस्य सा त्रिनय
णा। पानस्य वा पानं तत्र ह्रस्वा वा विकल्पेन णत्वं भवति सुरापानं सुरापाणं न जितजि
पूर्वपदे सति तत्पुरुषसंज्ञकः। समासो भवति न बहुव्रीहौ ता। ना समासे स
ति न ओकारादेशो भवति नाकादिवर्जे अन्तस्वरे समासे सति न ओ नादेशो भवति
स्वरे परे अश्वादन्यानश्व। धर्मविरुद्धो अधर्म इत्यत्र सावो गुरुणामिति तिन्दना तद्धि स्व
तद्धलावेषु न भवन्ति ब। चार्थे द्वंद्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहारेषु चार्थेषु
न त्रेश्यं रुसंध्व सकलस्वति प्रत्येकमेक क्रियासिसंबंधे समुच्चयसमासो ना
स्ति बटो सिक्षाम टंगा वा नयेति एकमेण क्रियाद्वयसंबंधे अन्वाचयसमासो ना
स्ति परस्परं संबंधस्तदितरेतरयोगसमाहारे चार्थे द्वंद्वः समासो भवति दंडेल्प स्वर

प्रधाने कोरा द्वारांतानां द्वंद्वे निपातो वक्तव्यः पटु श्रृंगृ पौ न क्ता धीना मप्र योगात् अभिव्य
क्त मसंख्यं अग्निमरुतौ सोमा चसोमपूषणौ सोमारुद्रौ धवश्वरखदिरश्च धवरखदिरौ स्त्री च पु
रुषश्च स्त्रीपुरुषौ देवता द्वंद्वेह द्वंद्वपदस्य च दीर्घ विकल्पव्यः आग्नीषोमौ स्त्री ऽ द्वाद्वेद्वस्य
ती अग्न्यादेः सोमादीनां षत्वं वक्तव्यं । इतरेतरयोगे द्विवचनं बहुवचनं च एकवद्भावो
समाहारे वक्तव्यः शशश्च कुशश्च पलाशश्च शशकुशपलाशाः शशकुशपलाशं
शं अन्यादीनां विभक्तिलोपे स्वस्वमग्नागमो भवति अन्योन्यं परस्परं एकवद्विगुद्वं
द्वौ एकवद्भावो नपुंसकलिंगो भवतः पंचानां पात्राणां समाहारः पंचपात्रं द्विगुर्नि सं...नाय दे द्विगुः४
गच्छेत समाहारे अतइपि द्विगुः ...समाहारे ... द्विगुः ...
पत्यादयो भवति ... पादयो नां ... समाहारेद ... नीपं ... ३६

नपुंसकलिंगौ स्यातां संख्यापूर्वो द्विगुः संख्यापूर्वः समासो द्विगुर्निगद्य
ते समाहारे अंतई पुद्विगुः समाहारे द्विगुः समासो भवति ततो ऽकारांता
३ सा दी प्रत्ययो भवति यस्य लोपः दशानां ग्रामाणां समाहारो दशग्रामी पंच
मूल्यः समाहृता इति पंचाग्नि पंचानां गवां समाहारः पंचगु नपुंसक
त्वात् ह्रस्वत्वं त्रिफलेति स्त्रीत्वं ॥ ८ ॥ बहुव्रीहिरन्यार्थे अन्यपदार्थप्रधा
ने यः समासः स बहुव्रीहिसंज्ञो भवति बहु धनं यस्य सः बहुधनः आसि
धनं यस्य स अस्ति धनः तस्य प्रधानस्य एकदेशो विशेषणं तया व्य
वह्रियते स तद्गुणसंविज्ञानः लंबौ कर्णौ यस्य स लंबकर्णः बहुव्रीहौ विशे स्य
षणस्य प्रागेव निपातो वक्तव्यः चेद्वशोषरादिषु तद्वशोषरा

समा

हि पुन चर्द्धेश्वरः । गरु गरुडध्वजः । चक्रं पाणौ यस्य स चक्रपाणिः । सालेलो

चलनं यस्य स सालललोचनः पङ्कजासधयोंसुकुसुपङ्काः उमेक्षा । धर्मादिनसु

धर्मास्त्रि प्रवती सावर्थे यस्य स स्त्रू पव र्चार्थः अन्यार्थे अन्यार्थेवर्तमा स्वार्थ

स्वोभवति पुंवद्भावः समानाधिरणे पूर्वस्य स्त्रीलिंगस्य पुंवद्भावो भवति

पुंवद्भावादिप्रो तिवृत्ति । वायरणात् कल्याणी प्रियाः ऋत्यादौ नेस त्रालिगो ।

गोष्टस्य अन्यार्थे वित्तमानस्य ह्रस्वो भवति पंचगावो यस्य स पंचगुः । संख्या

सुव्याघ्रादिपूर्वस्य पादस्य हस्य अलोपो वक्तव्यः । सद्दस्त्र पादा यस्य ससद

त द्वौ सत्तौ पादौ यस्य स सुपात् । व्याघ्रस्य स व्याघ्रस्य पादा दिव पादौ श

यस्य स व्याघ्रपात् । द्वासा द्वौ सुवे पदी द्वेरा श्वयुवक्तव्यः । द्विपदा द्विपद टाड

कः ॥ समासे सति टच् अ उक् ई न्प्रेते प्रत्यया भवंति नोदांनांतस्य टे लोपो भ
वति स्वरे यो कारे च परे वाग्रहणात् क्वचिन्न भवति उपधालो । पञ्च
नो मध्यं मध्याह्नः ॥ कवीनां राजा कविराजः ॥ टकार इद्बधः ॥ कि
राज्ञी राज्ञः ॥ राज्ञ पुंस्त्वात् च मश्व वाद्धनसं दक्षिणा पूर्वादि त्रि
पथः ॥ दक्षिणापथः ॥ अहोरात्रं छित्वा ॥ पंचषा ॥ बहवो राजानो यस्यां
नगर्यां सा बहुराजा नगरी अत्र टिलोपे कृते आबंतः ॥ स्त्रियां मितानां पू
दीर्घत्वं बहुवः ॥ कृत्तोरिय स्यास्य बहुकृत्ती ईकः ॥ कटा ॥ कर्मधारय र्वो
पद द्वय तुल्यार्थ्ये काधीनि षे समति कर्मधारयः ॥ समासे भवति
नीलं च तत् उत्पलं च नीलोत्पलं रक्तं चासौ लता च रक्तलता शुभं श्वा ।

३८ सोको किल श्वपुंस्कोकिला। पुंसाख्ये संयोगितन लोपो वक्तव्यः। नाम्नश्चत्रु
तासमासः। प्रादेस्पसर्गप्रि नाम्नश्च टादंते नसस्थ तत्पुरुषो भवति। प्रप्ताद कुं
त्वकारास्त्वाद्देसादिः। सादि समासे सति सत्वादी नांसादि र्न भवति। स पुरुष
सल्लसं तिरसांस पिसमिति रथ। सधूड। समस्को तिर्यड। कोकवत्क्रोष्टत्र
न तत्पुरुषे स्पुरे परे कद्रू भवति कदन्नं। ईषदर्थे ति चे परे कत्। कवदादेशः। सक्की
कु लं कवो ष्णं कालवणं पुरुषे वाकः। कुपुरुषः। कपुरुषः। षष्ठ्यंतदाघा उ
दो पेडजामो ता मो उन्नंदेत समस्त स्यादलवू दस्य तिमद्दे श्वरः। द्यावा भूमी श्र
त्ति। गोणि अवगुरु कचिनुक चित्समासे क्तेत तद्धिते पि विसक्ते। लुक् स्याद
ति संध्रान्तुन्कः। कस्तोका नु क्तः। अप्सुयो नि। न्तर सि लो मा मा दिस्य कर्क। ३०

वैकालाः वा चेत्काकुक्तिः द्विगोर्द्वंद्वः पक्षान्तोद्वर इत्यादि समानाधिकरणे ... आक
पार्थिवादीनां मध्यपदलोपो वक्तव्यः शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवादे
वब्राह्मणः को वा स्वर्णादे ... स्वर्णः आदेश्च द्वंद्वे द्वंद्वसमास इत्यादि ... लोपो भव
ति माता च पिता च पितरौ स्वश्रूश्च श्वशुरश्च श्वशुरौ दुहिता च पुत्रश्च पुत्रौ ऋकारां
× विताच तद्वंद्वे सर्वपदस्य वा आकारो वक्तव्यः मातापितरौ द्वंद्वे सर्वविदि ...
मातरेव ... मातराः वैयाघ्रिकवरसंपद्व ... दे मध्यपदलोपः ...
... यस्याः साकमुमदगंधिः द्वंद्वसमासः नतमिव ... यस्याः ...
मनादिक ... संज्ञायां ... विग्रहो नित्यसमासो ऽन्यस्वपदविग्रहो ...
ङि णानि ... समयामा इति समासप्रक्रिया ॥ अथ तद्धितो ...

नेयण् नाम्नोपत्येर्थे ष्ट्यस्त्य यो भवति उपगोरपत्यमिति विग्रहे केनउपगोः ...
तेम भासप्रत्ययो रिति षष्ठीलोपः णकारो वृद्ध्यर्थः आदिस्वरस्याञ्णितिवृद्धिः
स्वराणां मध्ये यः आदि स्वरस्तस्य वृद्धिर्भवति ञिति णिति च परे वृद्धि तेयर्थेव ॥ उका
रस्य अकारो वृद्धिः ॥ ओ व्यस्वरे ओकारस्य उकारस्य च अव् भवति यकारे प्रत्यये स्व
रे च परे औपगवः । वाशिष्ठः । गौतमः । कान्हाणिः ॥ माटश्राष्टस्य ऋकारस्य अर् भ
वति अणि परे षाण्मातुरः । आतइञ नृषे ॥ अकारांतान्नाम्नो नृषिराष्ट्रादप
त्यर्थे इञ् प्रत्ययो भवति यस्य लोपः । देवदत्तिः । श्रैधरिः । दाशरथिः । पौरंदरिः । शि
वादिभ्योऽण् । शैवः । वैदेहः । एणायन णीयणीया । गर्गनडात्रिस्त्री पिट वस्त्रा ।
दर्वगर्गादिनडादेस्त्र्यादेः स्त्री लिंगात्पिटवस्त्रादेश्च एपत्र्यायन रणाय णव ॥ ए

× भ्रज्जेः कचित॥ अपत्यार्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य भ्रज्जे सति कचित्कौ प्रिष्ट पिये ञ्जु २

×णीयः× इत्येते प्रत्यया भवंति अपत्ये घे गार्ग्यः वात्स्यः नाडायनः चारायणः आमुष्या
यणः यस्य लोपः आत्रेयः कापोतः गांगेयः माद्रेयः पैतृष्वस्रीयः बहुत्वे तु ग
र्गाः वसिष्ठाः अत्रयः विदेहाः भुक्ति च तात न्नि मितं तस्यादित्यनेन वृद्धरस्रा
वः देवतेदमर्थे दैवतार्थे इदमर्थे चोक्ता प्रत्यया भवंति इन्द्रो देवतास्येति ऐंद्रं
हविः सौम्यं तेजः देवदत्तर्षि मिदं दैवदत्तं वस्त्रं क्वचिद्वयोः क्वचित्तद्धितपदो
स रपदाद्योर्वृद्धिर्भवति आग्निमारुतं कर्म सौहार्दं अत्र सार्वेप्य एव कार्याः ऐ
लितो× तो वा उक्ताः प्रत्यया विषयांत रे वा भवंति अ डोगौ सासौ अडंताः रे र्य
वः स्तस्येदं धनं आ डा गवं अडा गवंदा कुमुदस्य गंध इव ... वत् सु स
गुदं गंधि स्तस्यापत्यं स्त्री कौमुदगंधी श्वशुरस्यायं श्वशुर्यो ग्रामः विहा रि

वैष्णवं गौरिकं गव्यं कल्पं वदीयं मदीयं चतुरश्चलोपः । चतुरः शब्दस्य चकारस्य लोपो
भवति यप्रत्यये ईयप्रत्यये च परे तुर्यः तुरीयः अन्यस्य दुक् अन्यदीयं अर्धंकार
त्याः इदमर्थे अकारतीयंकारकाकिकयाद्युक्ते कारकादप्येते प्रत्यया भवंति क्रि
याद्युक्ते कर्तरि कर्मणि चाभिधेये कं कमनरत्नं कौकमं नव स्वं मथुराया आ
भवोद्यास्यः गतो माथुरः आद्या म्येष्ठुरं वदीती छुर्यः छौरेयः केनेयकाः कई नद्योद्येक इत्येते प्रत्यया
भवंति भवाद्यर्थेषु णिके चैषां वैकल्पकं कस्फाटिस्य भवः काणाटिकः कास्फटिकः ग्रा
मादागतस्तत्र जातो वाग्रामीणः सध्रीचीनः समीचीनः यलोपः श्चकन्यायां
भवः कानीनः पौषीणः पुष्पेणयुक्ताः पर्मिमासी पौषीद्ययोवा कृत्रियः कृतद्रः
इंद्रियं शुक्रियं आह्निकः राह्निकः वेदभवा वेदिकाः श्रुतिः त्यतनोकिमादेर ६०

ऊत्रत्यः

×वदत्त×२

ह्यादेश्च स्वार्थे त्यतनौ प्रत्ययौ भवतः। ऊतत्यस्यः तत्रत्यः अद्यतनः स्व
स्तनः। श्वस्तनः। स्वार्थे पि उक्तप्रत्ययाः। स्वार्थे पि भवंति देवद त्त एव दैवकः। चैव
र एव चर्म्मा श्वा तु वर्ण्ण चोर एव चौरः। अव्ययसर्वनाम्नामक च प्राक्टेः। अव्ययादे
..स च यदि श्रौ त्यास्वरान्त्य वर्णकि च प्रत्ययो भवति उच्चैः। मामकीनः। युष्म अणीनयोर्यु ×उच्चकैः। नी चैः। नीचकैः।
ष्मदस्मदोस्तव ममकादि तावकं मामकं तावकीनः मामकीनः। यौष्माकः। आस्माक
यौष्माकीणः आस्माकीनः। वत्तुल्ये तुल्ये सामान्ये वर्त्तमानाद्वत् प्रत्ययो भवति चंद्रवन्मु
खं घटवत् पटवत्। भावे त्व तल् ये यण्। शब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं भावः। तस्मिन् भावे त्व
यण् इत्येते प्रत्यया भवंति। शब्दस्य भावो ब्राह्मणता तास्य नित्ये स्त्रीलिंग
त्वादापुंस भावस्तादेरतत्त्व त्रे ताडन ता ब्राह्मणत्वं ब्राह्मण्यं नित्ये सोम

×श्राए×

तसंस्येसो साम्यवेड ष्यविद्वत्ताकर्मणयपियण्वक्कव्याः बालस्पर्द्धखास्म णंप
राज्ञः ड देकनिर्डपराजन्यं नो वेति टिलोपः लोहितादेर्डिं दिमन्नलोहिता
देस्सविड मन्त्रप्रत्ययो न भवति स च डितु लोहिति मात्र ओणिमा लघिमा महिति
मा ऋर रइमनि ऋकारस्य रेफादेशो न भवति ड मन्नादौ न पृथ्वित्यर्थे परेतः इस्सा
देर्लघोः ऋकारस्य तिकुत्त्वं प्रते न कृडिमा कृष्णिमा इत्यादौ न प्रथिमा बहो
र्भविड ति विययदे बहोर्लोपो भू च बहोः बहोरुत्तरे षामिमानादीनां कमिका
रस्य लोपो न भवति बहोः स्थाने भू चादेशः भूमा अस्त्यर्थे मतुः नाम्नो मतुप अस्त्यर्थे
यो भवति अस्यास्ति अस्मिन्वास्तीत्येतस्मिन्नर्थे अकारान्तत्विधानात् गोमा
न् श्रीमान् अ इ कौ च मत्वर्थे वैडर्यं तः मायिकः मांतापक्षा वद्धिनौ मा का ५२

रांतान्मकारोपधादकारांतादकारोपधाच्च वत्विनौ प्रत्ययौ भवतः। अस्त्य
र्थे। लक्ष्मीवान्। किंवान्। भगवान्। विद्यावान्। भास्वान्। यशस्वान्। धनादं
डाछत्रादिभ्य ष्वतौ स्वमि। ऊर्मिवान्। ग्रामान्नडिदादिभ्यश्च तडिद्वान्। विद्यु
त्वान्। तत्कियत्तस्य: परिमाणे वतु:। यत्तदोरा। किम:। कियत्। अयथा वा तस्मा
वान्। कियान्। आ ई ऐ तदोर्वा एतावान्। इयान्। शकार। सवृद्धिशा पीतुं।
दादेरिल। तुंदिल। फेनिल। आत्पे दंतादुर। दंतुर। अयवादेर्लु। अश्वाल्ल।
दयालु। अस्मायामेधास्रजो ग्मी स्त्पर्वे विनिर्वक्रव्या। तपस्वी माया
वी मेधावी स्रग्वी। वाचो ग्मिनि। वाग्मी। आलाटौ कुत्सिते भाषिणि। वा
चालो वाचाट:। ईषदपरिसमाप्तौ कल्पदेश्यदेशीया:। ईषदपरिस।

मात्रः॥ सर्वज्ञः॥ सर्ववित्कल्पः॥ पटुदेश्यः॥ पटुदेशीयः॥ अश्वंप्रसायां स्वप
॥प्रशस्तो वैयाकरणो वैयाकरणरूपः॥ कुत्सायां पाशः॥ देवपाशः॥
स्तुत इत्वेचर ट्‌ दृष्टचरः॥ टकार इकिर्थः॥ दृष्टच[illegible]रीपाचुर्यविकारप्राधान्यादि
षु मयट्‌ अन्नमयो यज्ञः॥ मृन्मयो घटः॥ स्त्रीमोडाल्लः॥ अमृतमयश्चंद्रः॥ तद्दधी
तवेदवेत्यत्रा[illegible] एव तीव्रः॥ व्याकरणमधीते वेद वा वैयाकरणः॥ शौनकेनोक्तः॥ स्वमं स्त
वेदे तिसौवश्च॥ न संधिर्यो र्छ्ट्च संधिजौ यौ संधिर्यो[illegible]॥ संधिर्जोर्योयकाव
काशयाः॥ सं[illegible]बंधिनः॥ स्वरस्य वृद्धिर्भवति किंतु तयोर्वृद्ध्यागमो भवति ड्‌ ट्‌ ङ्‌ ट्‌ इत्ये
ता वागमो भवतः॥ वर्णविश्लेषं कृत्वा यकारात्पूर्वमिकारः॥ कारात्पूर्वमुकारः॥ प व
श्वादादिस्वरस्य त्रिणाति वृद्धिः॥ इतोजातार्थे ल ज्ञितः॥ तरात मेय स्वि प्राप्रकर्षे अ ४२

तिरं ध्वेतिरमईयसूडष्डत्पेतेप्रत्यायासवेंतिकृत्तततः ॥ ईयस्विष्ठे डिताविति च न व
कृष्यो टिलोपः अकारोच्चविधानार्थः ॥ अतिशायेन लघु लघीयान् लघीयसी लघिष्ठः ॥
पापीयान् पापीयसी पापिष्ठः ॥ गुर्वादिभ्यिष्ठेमेयस्सु गरादिश्च लोपश्च ॥ अतिशायेन
गुरुर्गरीयान् गरीयसी गरिष्ठः ॥ गरिमा प्रेयान् प्रेष्ठः ॥ प्रेमा स्थवीयान् स्थविष्ठः ॥ ई
लोपोऽस्यास्याद्दीयसः ॥ ज्यायान् ज्येष्ठः ॥ अतिशयेन दीर्घो द्राघीयान् द्राघिष्ठः ॥ अति घि४
शायेन प्रशस्यः श्रेयान् श्रेष्ठः ॥ बहोरिष्ठे यि ॥ भूयिष्ठः ॥ किमेत्यव्ययाद्वासत्व्यानाद्वेतर
तमयोरामु कृत्यः ॥ अतस्तरां परमाणव ॥ अतस्तमां तेषामांरसकवेंतश्चैस्तरांगायति
पचतितरां पचतितमां प्रमाणेदघ्नाट्यः ॥ डा मुदघ्नं डालं शिरो वयसं पुरुषमात्र
व योर्बभ्ज्ञिनां चैकस्य निर्धारिणे किमादिस्योडतरडतमौ वक्तव्यौ कतरो भवतो ॥ का

एवः कतमो सर्वं तां तां त्रिकः सर्वतोर्यन्तरस्मा किं किं स्तरः तदृगणात्तु संख्येयविशेषा
वधारणे द्वित्रिस्यं तीयः द्वितीयः त्रेः संप्रसारणं तृतीयः षट् चतुरो अष्टदशा स्यः ष
ष्ठः चतुर्थः पंचादेर्मः पंचमः सप्तमः नं वमः दशमः एकादश्या डः एकादशः द्वादशः
द्वित्र्यष्टानां वा त्रयोदशः प्राक् शतात् दन्तशीतौ त्रयोदशः अनशीतौ विति शेषणा अष्टादशः
द्वचत्वारिंशाति अशीति चत्वारिंशादौ वा द्विचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशत् संख्यायाः
प्रकारे धा द्विधा त्रिधा चतुर्धा गुणे एच्च द्वैधं त्रैधं क्रियायाः आवृत्तौ कृ
त्वसुच् पंचकृत्वः सप्तकृत्वः द्वित्रिसंख्याः सुः द्विः स कृत् त्रिः स कृत् बकादेः शस् बहुशः त्रातशः
तय्याय वा संख्यायां द्वितयं त्रितयं द्वयं त्रयं शेषाणि पात्याः कत्यादयो इति तद्धितप्र
या इति श्रीअनुभूतिस्वरूपाचार्यविरचितायां सारस्वते तृतीय प्रथमवृत्तिः समाप्त ४२
प्ताः शुभं संवत् श्रीरस्तु

अथाख्यातप्रक्रिया निरूप्यते धातोः वक्ष्यमाणाः प्रत्यया धातोर्ज्ञेयाः त्यादिः स्व
सत्तायामित्यादिगणपठितो धातुसंज्ञो भवति स च त्रिविधः आत्मनेपदी परस्मैपदी उ
भयपदी चेति आदनुदात्तङितः अनुदात्तेतो ङितश्च धातोरात्मनेपदं भ
वति ञित्स्वरितेतः उभे ञितः स्वरितेतश्च धातोः उभे आत्मनेपदपरस्मैपदे भवतः
आत्मगामि चेत्फलमात्मनेपदं परगामि चेत्फलं परस्मैपदं प्रयोक्तव्यमेव यथा
परत्नोन्यतः पूर्वोक्तनिमित्तविकलादन्यस्माद्धातोः परस्मैपदं भवति नव परस्मैप
दानि तिवादीनामष्टादशसंख्याकानामाद्यानि नव वचनानि परस्मैपदसंज्ञानि
भवंति पराण्यात्मनेपदानि वर्तमाने तिप् तस् अंति सिप् थस् थ मिप् वस् मस् ते
आते अंते से आथे ध्वे ए वहे महे प्रारब्धोपरिसमाप्तश्च वर्त्तमानस्तस्मिन् वर्तमान

ऽभिधेये तिबादयः प्रत्यया भवंति। अस्य तिबादेः पाणिनीयानां लडिति संज्ञा ना
म्नि च युष्मदि चास्मदि च लागौ। नामादिषु पदेषु समस्तेषु त्रिभिर्भागैरेते प्रत्यया
भवंति नाम्नि प्रयुज्यमाने। चशब्दादप्रयुज्यमानेपि प्रथमः। युष्मदि मध्यमः। तथैवा
स्मद्युत्तमः। कर्त्तरि पं च पं परस्मैपदं कर्त्तरि भवति चशब्दादात्मनेपदमपि तत्र सू॰ इतो
तस्मात्परस्मैपदिनोऽब्जिकर णात्तिबादयो योऽयं ते अर्थे किव विकल्प्या यां प्र
मेकवचनं तिप्रस्तु तिपू ऽ तिस्थिते द्वि पकारः पिक्कार्यार्थः अकर्त्तरि धातोरप्रत्ययो भव
ति कर्त्तरि विहिते शुतिबादिषु प्र यंति शु परतः पकारो कि राकिरणासदज्ञापना
र्थः गुणः॥ धातोरंत्यस्य तस्य नामि नो गुणो भवति अवादेशाश्च भवति घ्ने र्घ विवद्धा
यां तस्य अपि ह्लादे ङि तू पकारेते तादि कं च विद्या या त्य। प्रत्ययो भवति। ङि· त्संस ४४

तो:

ङ्गो सवतिन ङित्यघुसि किति ङि: तेच परे धो र्गुणो न स्तवति ङ्गुसंव जीयि घ्वाक्ष
तद्विर्वचनाउ सि परे उ सवतितितोङि: द्वात सिगुणाप्र तिषेधेप्य प्रत्यय निमित्ताग्गुणो
सव तेव स्वोर्दि सिग्ग्रो सवत: व क घविङ्गायां सवञ्चं तिष्ठति स्थिते अदे अकारस्यलो
पोसवत्पकारे एकारेच परे सवंति सव सि वसघ: सवघा भरा अकारस्यव कारेम कारे
च परे आ वं सवति सवा ति सवाव: सवाम: सराङाधाभिंको सवति वं साकसवितिञ्च
ह्मात्मविङ्गवाग्निङ्त्यादिप्रयो कव्यं अव्यवधानाच्च पुरुषविशेष: साधु: सचवं
चसवघा: विधिसंसावनयो: यात् यातां युस् यास् यातं यात यां याव याम ई
त ईयातां ईरन् ईथास् ईयाथां ईध्वं ईय ईवहि ईमहि विधि: कर्त्तव्या घेपि देश:
संभावने काल्पनभूदस्तत्रयादादय: प्रत्ययाः सवं लिंङि: ति संज्ञाचैषां पाणिनीया

लि

नंया अकारात्परो या इत्यपरो याइत्ययं ईस्वविति अ इ सवेत सवेतां युस ऽ इ अका
रात्परो युस ऽ डा गमो सव तिसवेवु । सवे: सवेतं सवेतयातियं अ कारात्परो याम्
ऽ यं सवति सवे यं सवेव सवेत शिष्याउस श्रुश्रुषा को सवेदिति विदि: सवेद सो
वेदपारगो वा स्मृणवा दितिसं सावनं आ शी: परणयो: उप तां अंउ दितं तआ निपू
आवपू आ मपू तां आतां अंतां स्यु आ धां धे । पू आवदे पू आवमदे पू अ पा पपा घ नि
आ शी: परस्पेशा घ शिंस नं वा प्रेरणं प्रव नं तं अ उ बादयः प्रत्यया सवं ति एषां च
सं ज्ञापाणिनी यानां लो टू उ स्योस्मा तहु शिषि वाव क्त व्या: सवउ सवता वासवतं
सवंउ अतः अकारात् त्पर स्प हे र्लु प्सवति सवसवता घा सवतं सवतसवानि
सवाव सवात अ ङिपान सवउ सवान अ भ्ययना यो घातासव सो स्प अ न ह्य नेतीत ४५

दिभूतां अनु सिभूतं तत्र भि भूव भूतत्व आतां अंत थास् आथां ध्वं इव दि वमहि अती
ताधारात्रेयांभिवद्यादवक्षियावदागामिन्याः भवभयाभवद्यंसोद्यतनस्ततोन्या
नद्यतन नद्यतनस्तस्मिन्ननद्यतनेतीतेकाले दिव दिवादयः प्रत्ययास्तवंति एषां
च संज्ञा लङ् दि सि मि इत्येतेषां इकारस्योच्चारणार्थं तेनानकार इत्येतन्यकन्तरि
ति विशेषणार्थं चावसाने दकारस्य तकारः दिबादावट् दिबादौ परे धातोरडागमो
भवति अभवत् अभवतां अभवन् अभवः अभवतं अभवत अभवं अभवाव अभ
वाम भाव्लोसवच्चत्पुनः इत्यादि एधधातौ अकार आत्मनेपदार्थः ततः पराणि नव
वचनानि पूर्ववद्दबादिः एधते आदाधइ आकारात्परस्यात आथसंबंधिन आ
कारस्य कारादेशो भवति एधते एधेते एधंते एधसे एधेथे एधध्वे एधे एधावहे एधामहे
एधेते

धस्मादिधेतेदोराडुप मित्यादि विधिसंसावनयोरीत्पादानि नव चैव च नानियो
ड्ढानि॥ एधेत एधेयातां एधेरन् एधाः एधेथाः एधेयाथां एधेध्वं एधेय एधेवहि एधेम
हि॥ एध मति॥ साधकरे एधेत आशीः प्रेरणयोस्तामादयः॥ एधतां एधेतां एधंतां एध
स्व एधेथां एधध्वं एधै एधावहै एधामहै॥ स्वरादेः॥ रादेर्धातोर्वृद्धिर्यो ऽडागमोसव स्व
तिदिवादौ परे॥ ऐधत ऐधेतां ऐधंत ऐधथाः ऐधेथां ऐधध्वं ऐधे ऐधावहि ऐधाम
हि॥ ईक्ष दर्शनांकनयोः॥ ईक्षते ईक्षेते ईक्षंते इत्यादि॥ डुपचष् पाके॥ प
चू डुकारषकारावनुबंधौ कार्यार्थौ चिकारे॥ इकारानुबंधस्य फलं उभयपदार्थः॥ पूर्ववदवादि प्र
योगः॥ पचति पचतः पचंति पचेत् पचेतां पचेयुः पचतु पचतात् पचतां पचंतु अ
अपचत् अपचतां अपचन्नित्यादि परस्मैपदे॥ पचते पचेते पचंते पचेत पचेयातां पचे ४६

चे
रन् पृतां पचेतां पचेतां अप[illegible] चतत्रु पचेतां अपचेत अपचथाः त्पा [illegible] त्मनेपदेऽ दा
नी ल्लुंग्वि कारणाकश्नरिति । वादस्य श्व वारोगणाव र्स्पते अदस्य क्रणो अकारउ
च्चारणार्थः अदादेर्लुक् । अदादेर्गणाड्त्य न्नस्यापो लुग्भवति स्वसेचपाः
त्मसनौ अत्ति अत्तः । अदंति अत्सि अत्थ [illegible] । अत्थ अद्मि अद्वः । अद्मः अद्यात् अद्यातां
अद्युः । अत्तु अत्तात् अत्तां अदंतु झसा हि द्वे । अस्साड नरस्पृहे द्वि भवति अदि
त्र अद्धि अत्तात् अत्तं अत्त अदानि अदाव अदाम अदादिस्पोरस्मो गमावक्तव्य ॥
आदत् आत्तां आदन् आदः । आत्तं आत्त आदं आद्व आद्म शीड़ः स्वप्ने ड़ का
र आत्मनेपदार्थः पर्व्ववद्गुणादिः । शीड़ः । सर्व्वत्र गुणो भवति शेते शयाते
शीङेंतो रुट् शीङः परस्यांत इत्यस्य रुमागमो भवति शेरते । आत्मने
४ आतः २

पदेसांत इत्यस्य अभवति अनकारादंतस्य शेरते शेषशायाघे शेध्वं शये
शेवहे शेमहे शयीत शयायातां शयीरन् शयीथा॥ शेतां शयातां शेरतां
शेष्व अशेत अशयातां अशेरत अशेथा इत्यादि ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि नकार
नुयस चपदाघः अबादावपितित्सि भुवईकारप्रत्ययो भवति नकारस कारस
कारादौ पिति परे अबादौ विषये गुणावादेशौ भवतीव ति ब्रूतः यो धांतोरि भुवोस्य
रेयौवे निवर्तमाने तु धातोः विकरणस्य नो धातोश्च वर्णो विसर्गयोरि भुवो भवतः
स्वरे परे अनेकस्यास्य योग एदस्य तु च्यौ नाम न यो वा॥ अन विवि पिविषये उवर्णस्य
वर्द्ध न भवति किंतु नवू भवति ब्रुवंति ब्रवीषि ब्रूथ॥ ब्रवीमि ब्रूवः ब्रूमः॥ ब्रूते ब्रुवाते
ब्रूवते ब्रूषे इत्यादि स्मिन्ने पदे पि भुवच्चादश्च पंचानां बुवव्दन्तरे षां ति वादीनां पंचा ५७

×ब्रूयर

णोणल्तुसउस्थल्अथुस इत्येते पंच आदेशा भवंति ब्रुव आहस्यादे
शो भवति णकारे ह्रस्वः आह आहतुः आहुः आह थ ति थकारे परे ब्रुवो हकारस्य
तकारो भवति आत्थ आहथुः । वि॰ बिसंसावनयोः ब्रूयात् ब्रूयातां ब्रूयुरित्यादि
ब्रूवात । ब्रुवा यातां ब्रुवीरन् ब्रवीतु ब्रूतात् ब्रूतां ब्रुवंतु ब्रूहि ब्रूतात् ब्रूतं ब्रूवातां ब्रू
वातां ब्रूवतां अब्रवीत् अब्रूतां अब्रूवन् अब्रूत अब्रुवातां अब्रूवत अब्रूघा इत्या ।
दि लुग्विकरणस्यापि लुक् होत्यादिगणस्य विशेषः हु दानादनयोः धादेर्द्विश्च
हु इत्यादेर्गणाडुत्पन्नस्यापि लुग्भवति तस्मिन् धातोर्द्विर्वचनं सस्वर आदि द्विरद्विः
घो ऽवयोः विसर्गः सस्वरो द्विर्भवति हु होहु । ह्रस्वसंबधिनोः कवर्गहकार सस्वरा
योश्चवर्गस्य चवर्गः तस्मिन् जकारो भवति जुहोति जुहुतः । दि॰ । द्विरुक्तानां
हसानां जबचपा ॥ श्चपा

रस्यांतइत्यस्याद्भवतिङ्पातिङ्क्तङ्कव॥ ङमो ह्रस्वङ्कटो मिनर्दिष्टो वर्णलोपः। तत्प्रत्य
यं संबंधि न तु कारस्य वर्णस्य परयोर्वाखेपि सवति ङ्क। विदन्त्यत्रापि ङमुङः। ङमुङ
वा ङमुङ्ङमुङ्क्याद्दित्यादिश्छेदादिसितिवादिर्विधेवावक्तव्यः॥ अग्निदो तेङमुङ्ङे.
ति पाणिनीयानां संज्ञा लेटः ङमुडो ऽनुङ्ङु ङुता पाङ्ङमुङ्तां ङमु ङ्काकु देवी। ङगाघ्रा
ङुरनरस्यदेविर्विक्तव्यः। ङङुधिङ्ङुङत्तापाङ्गुतंङुङतङ्ङुङ्कवानिङ्ङुङ्कवाव ङ्
ङुङ्ग्रगमः। अङ्ङुदोत ङ्मुङ्ङुङतां ऋनतस्य द्विरत्काङ्ङतरस्य ऋनतस्य भवतिङ्गु
णवादेशो अङ्कुद्रङ्ङः। ङुदोरित्यादिनङ्काङ. गतौ ङ.कार ऋात्मनेपदार्थ
तु कारवेदि कार्यार्थाःक्तानेइतिस्थितेविर्व चनादिः एवं वितङ्कस्वः। एवं. सं
धि बंनोदीर्घस्य कस्वो भवति ऽजोऽच्छ कि ङुसृ ऋधारणयोः। नङ्काङःगतौ माङ् ५०

मानेएषांपूर्वस्याकारस्येकारादेशोभवतिलुकिसति द्वित्वेसतिलोपोनुवर्तते
ईकारस्यक्ङितिक्ङित्कस्यधातोरा कारस्यलोपोभवति ङिति स्वरे परे ईका
रस्य ङिति हसे परे जिहीते जिहाते जिहते जिहीषे जिहाथे जिहीध्वे जिहे
जिहीवहे जिहीमहे जिहीत जिहीयातां जिहीरन् इत्यादि जिहीतां।
जिहातां। जिहतां॥ जिहीत॥ जिहातां॥ जिहत॥ जिहीथा इ
त्यादि डुभृञ् धारणपोषणयोः बिभर्ति बिभृतः बिभ्रति बिभर्षि बि
भृथः बिभृथ बिभर्मि बिभृवः बिभृमः बिभृयात बिभर्तु बिभराई इत्यादि
माङ् मानेपूर्ववद्ध्वगादिः मिमीते मिमाते मिमीतां॥ मिमीत ओहाक्
त्यागे जहाति यदि हा वा लोपः जह्यात जहातु ईर्वा हौ जहाते

स्य२

राकारस्य ईश्च ईश्च वा भवति हौ परे जहाहि जहिहि जिहीहि जहि जही
ता इत्यादि॥ ओहाङ् गतौ॥ अजीहीतां तस्य लोपः द्विसक्ते धातोः॥ स सिप
रे आकारस्य लोपो वक्तव्यः॥ अउ अः॥ डुदाञ् दाने ञकार उभयपदार्थः
डुकारो द्विः कार्यार्थः॥ दा तिङ् तिङ् स्थिते पूर्ववद्द्विर्वचनं ह्रस्वः द
दाति ददाते: द्विसक्ते कारस्य दादेराकारस्य लोपो भवति ङिति परे दत्तः ददति
ददासि दत्थः दत्थ ददामि दद्वः दद्मः दद्यात् दद्यातां दद्युः ददातु दत्ता घ
सा दत्तां ददतु देहि दादी हौ परे पूर्वस्य लोपो भवति इतीकारस्य एका
रः देहि दत्तात् दत्तं दत्त ददानि ददाव ददाम अददात् अदत्तां तस्य लोप
अददुः आत्मनेपदेपि पूर्ववदाकारस्य लोपः दत्ते ददाते ददते दत्से ददा ४९

वे दद्वहे दद्महे दे दे दद्वहे दद्महे ददीत ददीयातां ददीरन् दत्तां ददातां ददतां
दत्स्व ददाथां दद्ध्वं ददै ददावहै ददामहै अदत्त अददातां अददत अद-
त्थाः अददाथां अदद्ध्वं अददि अदद्वहि अदद्महि डुधाञ् धारणपोषणयोः
एर्वस्या डि-ति झसे धः झसांतस्य धातोर्वदकारस्य धकारादेशो भव-
ति डि-ति झसे परे दधाति धत्तः दधति दधासि धत्थः धत्थ दधामि दध्वः
दध्मः दध्यात् दध्यातां दध्युः दधातु धत्तात् धत्तां दधतु अदधात् अध-
त्तां अदधुः आत्मनेपदे पिधत्ते दधाते दधते दधीत दधीयातां दधी-
रन् धत्तां दधातां दधतां अधत्त अधत्तां अदधत दिवु क्रीडाविजिगीषा-
व्यवहारद्युतिस्तुतिस्वप्नकांतिगतिषु षुद्धकारऽ [illegible] दिविकल्पावः।

दे

दिवू इति स्थिते पूर्ववत्तिबादयः। दिबादेर्यः दिवॊग ति णात्परे षुचतुर्षु
यः प्रत्ययो भवति अ पोपवादः। ह्यो विद्दि से दीव्यति दीव्यतः दीव्यं
ति दीव्येत् दीव्येतां दीव्येयुः। दीव्यतु दीव्यतात् दीव्यतां दीव्यंतु अ दी
व्यत् अदीव्यतां अदीव्यन् इत्यादि भवति वन्हेर्ये षत्व स्सिषेवे अका
रस्य पदार्थः आदेः स्नः स्नः धातो रादौ वर्त्तमानयोः षकारणका
रयोः सकारनकारौ भवतः। षु इति स्थिते पूर्ववत्तिवादयः स्वादे
नुः स्वादेर्गणान्नुप्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु अपोपवादः प्रागमित्र
योगः प्रादेश्च तथा तौ सुनु मांझा देरूपसर्गात्परेषां स्वादीनां नमादीवं नो
धातूनां सकारनकारयोः षत्वमावनादेव षकारणकारौ भवतः तथा .५०

ते ष्वेव निमित्तेषु लुपः विकारणस्यैनुप्रत्ययस्य च ... गुणो भवति पिति
ऐरेऽसु सिषुणोति सोमं सोमं याज्ञीसु नुतः सुन्वंति सुनोषि सुनुथ सुनुते
मनुवर्मोर्वलोपः प्रत्ययसंबंधि नकारस्य वमोः परयोर्वा लोपो भवा
ति क्वचिदन्यत्रापि सुनुवः सुन्वः सुनुमः सुन्मः सुनुयात् सुनुतां सुनुयुः
सुनोतु सुनुतात् सुनु सुनुतात् सुनवै ... उवर्दिः प्रत्ययसंबंधि नकारा
दुत्तरस्य हेर्लुग्भवति वायस्मणा क्वचित् संयोगादुत्तरस्य तकारस्य हेर्दृत तद्धु
करणे इत्यस्य तकृद्धीतात्रैस भवति सुनु सुनुतात् इत्यादि असुनोत् असु
सुनुतां असुन्वन् असुनोः आत्मनेपदे सुनुते सुन्वीत सुनुतां असुनुत
त्यादि स्फिधिर् आवरणे इरनुबंधः इरितो विशेषणार्थः स्फधू पदवि तिघा

वेति२

× सुनय:×२

दधः रुधादेर्नस्य रुधादेर्गणान्नस्य धत्वयोर्भवति वत्तुर्षु परेषु नका
मा रस्यानन्तियं धः तयोर्धः अतोऽत तस्य धातोःपरयोः ँकारादेशो भवति रु
णद्धाः एवं चरुणाद्वि नन्नासास्य न भ इत्येतस्य विकारणस्याघ्रुवीति धातो
श्चाकारस्य लोपो भवति ङिति परे रुधं धः धंति रुणत्सि रुद्धः रुद्ध रुण रु
तुरुंधा धिसंधः रुंधः रुंधः रुंधंतां रुंधः रुणद्धु रुंधां रुंधां रुंधं धद्धु अरुणद् द्धि
रुद्धि रुणधानि दिस्योर्दस्यात्वं रुधा उत्तरयोर्दि पिइत्येतयोर्लोपो भवति सिद्
वसानेवाइति विकल्पेन धकारस्य दकारः तकारो अरुणत् अरुणद्
व अरुद्धां अरुंधन् अरुणः अरुद्धम् अरुद्धं एकवचने सिपिलुप्ते धकारस्य विकल्पेन
दकारे कृते दः सः दकारस्य वा सकारो भवति सिपि विषये अरुणः विस ५२

गः॥ अस्थाः॥ अस्थातु अस्थाद् अस्थं ध्वं अस्थं ध्व अस्थाध्वं अस्थं ध्व अस्थं ध्म आत्म
नेपदे पिसं धेसं धातेसं धतेसं धीतसं धीयातांसं धीरन्सं धीवंसं धातांसं
धतां अस्थं ध अस्थं धातां अस्थं धत इत्यादि तनु विस्तारे उकारेण घः तनु
इति स्थिते ति बादिः पूर्ववत् तनादेस् पूतनादेर्गणाउः प्रत्ययो भव
ति वत्तु षु परेषु पकारोपि च्चाघः॥ नूप इति गुणः॥ तनोति तनुयात् तनोतु तनो।
तु अतनोत् इत्यादि सुनोतिवन्ने यं डुकृञ् करणे पूर्ववद् अनुबंधलो।
पादिः ऋकारस्य गुणार् पुनर्नूप इति गुणः करोति डि॰ तपउः करोतेर
कारस्य उकारो भवति डि॰ ति विसर्गौ परतः कुरुतः कुर्वंति करोषि कु
रुथः कुरुथ करोमि मिन्म मोनि तंव मोस्लो पोवल्कृव्याः कुर्वी कुर्म।

×उद्धार

कृञोरेकस्मात्तत्रस्थ उकारस्य ° लोपो भवति यकारे परे अकुर्यात् अकुर्या
तां कुर्युः करोतु कुरुतात् वा कुरुतां कुर्वन्तु ३ अकरोत् अकुरुतां अकुर्
र्वन् इत्यादि आत्मनेपदेपि कुरुते कुर्वाते कुर्वते कुर्वीत कुर्वीया
तां कुर्वीरन् कुरुतां कुर्वातां कुर्वतां अकुरुत अकुर्वातां अकुर्वत।
अकुरुथाः इत्यादि उदकच्छ्वने उदादेः। उदादेर्गणाद प्रत्ययो भवति
चतुर्षु परेषु अपोपवादः। उदति उदेत् उदतु उद दित्यादि भवति न्ने अ×
यंतु क्रीञ् द्रव्य विनिमये अनुबंध लोपादि पूर्ववत् ना क्र्यादेः। क्र्या
देर्गणान्ना प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु क्रीणाति ईं हसे ना इत्य।
स्याकारस्य ईं भवति ङि-ति हसे परे क्रीणीतः नातः नाइत्य ५२

स्याकारस्य लोपो भवति ङिति स्वरे परे क्रीणंति क्रीणासि क्रीणीथः क्रीणी
थ क्रीणामि क्रीणीवः क्रीणीमः क्रीणीयात् क्रीणीयातां क्रीणीयुः क्री
णातु क्रीणीतां क्रीणंतु अक्रीणात् अक्रीणीतां अक्रीणन्नित्यादि आत्म
नेपदे पि क्रीणीते क्रीणाते क्रीणते क्रीणीत क्रीणीयातां क्रीणीरन् क्रीणी
तां क्रीणीतां क्रीणतां अक्रीणीत अक्रीणातां अक्रीणत अक्रीणीथाः इ
त्यादि ग्रह उपादाने ग्रहादीनां क्ङिति च ग्रह ज्या वेञ् व्येञ् व्यध वश व्यचु
प्रछ् भ्रस्ज वृश्चादीनां किति ङिति च परे संप्रसारणं भवति रेफस्य
गृ ऋकारः गृह्णाति गृह्णीतः गृह्णंति क्रीणामितिवन्नेयं हस्वादान्तोर्हस्यां
ताहना ज्यादेर्गणादानप्रत्ययः भवति हौ परे न नाञ्जत इति हेर्लोपः गृ

ह्नाणाभुषपुषैपुष्णाति पुष्णीयात् पुष्णातु पुष्णातां पुष्टं पुष्णंतु पुषाणा पुष्णी
ताम् अपुष्णा दित्यादि मुषस्तेये मुष्णाति मुष्णीयात् मुष्णातु अमुष्णा
दित्यादि क्रीणातिवज्ज्ञेयं इत्यादि सर्वत्र ऊह्यं इत्यादय एतच्च विसक्ति कि
चत्तष्यं सार्वधातुकसंज्ञं परमार्द्धधातुकसंज्ञं पाणिनीयानां अ
अथ भावकर्मणोर्यक् क्रिया आहु विकर्मणि अकर्मके स्या
धातुस्तयोस्तु विसार्वे सकर्मके स्युश्च कर्मणि आत्मनेपदं भ
वति यत्तु कर्मनिरपेक्षां क्रियामाचष्टे अकर्मकाः स्वपो यथा आस्य शी
ङ् प्रस्वपत्यः यक्तु ष्टे धातोस्सर्वे कर्मणि यक् प्रत्ययो भवति
वत्तुष्टपूर्वे क्वेषु परतः ककारो यकारेति क विशेषणार्थसंज्ञा र ५२

त्रं सावलिंगं स्यादस्य षंयद्ब कारकौ। धात्वर्थीके कर्त्तृशुद्धे सावद्य।
त्या सिध्यायते १ लजासत्ता स्थिति जागरणं वृद्धि क्षय भय जीवित मर।
णं शयन क्रीडा रुचि दीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मकमाहुः। २ सावस्थै।
कत्वादेकवचनमेवस वति प्रथमपुरुषस्य सूयते सव ताए धते क्षामि
[illegible] कैः। आस्यते स शिः। शाडो यङः य किं वक्तव्यः। शय्यते श्र वद्धे ण च
[illegible] अकर्मकोपि कदाचित्सकर्मकतामनुभवति न
पसर्गेण धातवर्थबलादन्यत्र नीयते प्रहारसंहारविहारपरिहार नीचार
वत्। इति वचनात् सुखमनुभूयते स्वामिना येऽकर्मकास्सापेक्षां क्रि
यामाजस्ते सकर्मकाः। कटः क्रियते वंडः खी क्रियसे रागे विरागैः

।सुखयहं क्रियेअयकि ऋकारस्य रिङादेशो भवति अकारप्रत्यये
यकि वङ्कारोच्चवक्षा ना धा नाधी भ्रियते दानमाद्रियते धनं चौरेण
येयकारे परे पूर्वस्य दीर्घो भवति ॥ इकाश्चीयंते ऋययते अन्नव
नौदादेशि ॥ दादेशकारस्य कारो भवति ह्रि ति वेद विदेऽदेदीय ता
धनं निधीयते ।धान्यं पश्चमी माङ् मानेमीयते कैगैरेइष्टे संघ्यक्करा।
।।।मासं घ्य क्करा णं धाउ ना मावं भवति अन पि विषये गीयते दीयते
पीयते षा गति निट ते ओ आदेशः स्व ॥ निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्य
भावः स्वीयेत नोते नवितनोते क्षतो नकारस्य वा आत्वं भवति यकि
परे तायते तन्य तेगुणो ति सिंयोगाद्यो ॥ ऋ गतावित्यस्य संयोगादि ५९

।। ऋवर्णस्य च गुणो भवति क्विति परे अर्यते स्मर्यते ऋ गतौ स्मृ आध्याने क्रिय

माणं तु यत्कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति सुकरैः स्वगुणैः कर्तुः कर्म्म कर्त्ते

ति तद्विदुः ।१। यत्र कर्म्मगुणसंयोगात्कर्त्तृत्वेन विवक्ष्यते स कर्म्मकर्त्तेति ज्ञाप्यं व×

तदेवोदाहरणं पच्यते ओदनः स्वयमेव सिद्धिः विना दारणे भिद्यते काष्ठं

स्वयमेव लूयते केदारः स्वयमेव द्विकर्म्मोदाहरणं णी अपापेन ×र्मक

गरं नीयते नागरिकैर्वने चरः दुह्यते गौः याच्यते सेडनं याच्यते य ग्रा

मानो याचकेन पृच्छ्यते ग्रामं ग्रहं क्विति चेति संप्रसारणं पृच्छ्यते पं धानंप

थिकेन पांथः शिष्येण चाचार्यस्तत्त्वं पृच्छ्यते इत्यादि पुनः कर्त्तरि प्रणीय

ते परोक्षे ण प्रत्ययस्य ततस्य प परस्य भुवस्य अणप् व भ पे आते इरेसे आधे

ध्वपवुद्धे॰ मद्देक्षतो॥ परोक्षे ऽतीते काले णबादयो भवंति लडि॰ तिसं।
ज्ञा चैषां पाणिनीयानां णकारोद्दृश्य र्षः॥ पकारः॥ पित्कार्यार्थः॥ द्वित्वं इ
ति स्थिते द्वित्वं णबादिसं [illegible] नियोगे धोर्द्विर्वचनं ह्रस्वो ऽभ्यासादौ पूर्वस्या
कारस्य सूत्रा हूस्य चाकारो भवति णबादौ परे ऽद्धस्य॥ अपानां ऽबच
पः॥ वकारः॥ भुवो वुगागमो भवति णबादौ परे ककारस्थाने विधेय घः॥ ज
वस्त्रव४ कारश्चारणः॥ बभूव बभूवतुः बभूवुः॥ आदेशादिः॥ अभ्यस्थ इत्युक्तः इत्यपत
स्मात्परस्य णादेर्गणस्य वसादेरिणग्रव भवति अन्यस्त्र व नीति नियमादि
डागमः॥ बभूविथ बभूवथुः॥ बभूव बभूव बभूविव बभूविम बभूविमव लिर्बलिव वा
न्न बभूवद्भूतः [illegible] धातो सपक्षयाऽकारस्यद्दिर्भवति णिति ५५

प्रत्यये परे य पाचणादिः किंतु ष्मादिरपि तु किं न भवति लोपः पचां कि त्येवा ।
स्य प चादीनामनादेशादीनां कि ति णादौ सति पूर्व स्य लोपो भवत्य ।
कारस्य चैकहसस्यै कारः पेचतुः पेचुः वेद्ध [illegible] क्रादिव्यतिरिक्तानाम ।
नितं थल्वनां च पड्डका भवति सेट । किं त्वं वावक्तव्यं किं च्चादे त्वं पूर्व लो ।
पो पेचिथ पपक्थ पेचथुः पेच णभुक्तमोवा णि इत्तव्यः ततो विकल्पेन द्वि ।।
पपाच पपच पेचिव पेचिम अज्ञात ने पदेपि लोपादि पूर्ववत् पेचे पेचाते पेचिरे ।
पेचिषे पेचाथे पेचिध्वे पेचे [illegible] पेचिवहे पेचिमहे ः पूर्वसंबंधिनः रुका
रस्याकारादेशो भवति उ कोच्छः । पूर्वसंबंधिनोः कवर्गहकारयोश्चवर्गो भ
वति चकार इति स्थिते धातो नामिनः । धातोरंत्यस्य [illegible] स्य नामिनो वृद्धिः ।

वि

स्यविति ज्ञित्ता तिपरे चकार चङ्कुडः। चङ्कुः। चकर्थ। चक्रथुः। चक्र। चकार। च
कार स्वा ... स्व चकृम। रामोराज्ञः चकारआत्मनेपदेपि चक्रे चक्राते च
क्रिरे चकृषे चक्राथे ना मिनो चकृसांधोढः। नाम्यंताद्धातोः स्तस्य धका
रस्य ... ढत्वं भवति चकृ सांसिंबधि नोनस्यवति चकृढ्वे चक्रे चकृवहे
चकृमहे। अस्सु सु वि। आस। आसतुः। आसुः। आसिथ। आसथुः। आस। आस।
स। आसिव। आसिम। कासादि प्रत्ययादाम् कृञ्स्वरूपः। कासादेर्धा
तोः प्रत्ययांताच्च ण्वादौ परे आम् प्रत्ययो भवति स चकृञ्स्वरूपः। प्रयो
स कृभ्वः। कास्रराष्ट्रेत्यासांचकार रिकार्यार्थः। कासांचक्रे। कासांमा
स कासांबभूव चकासदीप्तौ चकासांचकार जागृनिद्राक्षये जागरांच ५६

कारजागरांचक्रतुः। जागरांचक्रुः रित्या दिः। धांचक्रे विदङ्क्षाने।
आमि विदेर्नगुणः। विदांचकार विदांबभूव विदामास ईक्षांचक्रे
इत्यपयां चक्रे नात विकीर्षांचकार पुत्रीयांबभूव पिपक्षामासब
लयांबभूव पि सी जस्तक्ष्णां डिम क्ता नानाम्बावक्त च्यः। निसी
सये विसयांचकार बिसाय बिसपतुः। बिसुः विसयिथ बिसेथ।
सविस्प थुः। बि स्प बिसाय बिसय्य बिस्पेव बिस्पिमः। डु जु वांच
कारडुस्ताव डुजवतुः। डुजवुः। बिभरांचकार बभार। डिजरायांचक्र २
रडिकाय डिडिजतुः। डिय डिजयुः। सपेरोक्तयोर्जेगि। डिगाय। डि
गपतुः। डिग्युः। वै चिन्त्याप क्वयोरल्य कालेपिणः। दिवक्ति ऽयः। सु

प्तोहंकि लविलल्लापलम्प्रिसाषणे नाहंकलिंगंजगामाग
गमुस्मृगतोगम्यांस्वरेगमहनजनखनघसत्स्येतेषामुपधाया
लोपोसवृतिस्वरे प्रक्तिति चपरे जगाम जग्मतुः जग्मुः ज गा
मिथ जगंथ जग्मथुः जग्म जगाम जगम जग्मिव जग्मिम जग
गामज्ञा गस्तोतादकिण्णं दिशंददन्तूहंसागतयोः हनोघ्नेमुरंगमं
कजलल्लोप लो लोलकीमुखांसोज विकला सस्मरगः जग
त्रयत्राणतनुत्रसूतोज घान कंसंकिलवासुदेवः जघान।
जघ्नतुः जघ्नुः जघ्निथ जघंथ जघ्नथुः जघ्न जघान जघन।
जघ्निव जघ्निम जनी प्रादुर्भावे ईकारइत्किकलाबी प्रर्तिन्त

५ग

ने पदे ॥ प्रस्तुतय ॥ ऋद्वेर्वचने उपधालोपश्च वे न अकारः ॥ ऊडुडे ।
डुड्डाते डुड्डिरे डुड्डिषे डिड्डाथे डिड्डिध्वे डुड्डे डुड्डिवहे डुड्डि
महे उडुडे डुग्गाकुनादीनात् स्वनरव ननेक्रपंच स्वान घ्रत्तौ
तस्य स्वत्रत्तुरित्यादि घस्लृ अदने घासे ग्रासं उघास ॥ उपधा
लोपश्च सच पि ति क्क कारः ॥ घसादेः षः ॥ घसादे प्रतौ ॥ परस्य ।
सकारस्य षकारादेशो भवति । डि॰ तिस्वरे परे उक्ष्तुः ॥ उक्षुरि
त्यादि अंतोणष्ठो आकारांतात् प्रतोः परेण परडौ भवति डित्वा
हिलोपः ॥ ददौ दाने तद्दादाता पपौ पेयं शुदादाप्नुन ॥ तस्मात् प्रीतस्त
दास्थाने धनं हि द्विव नं यचौर ऋातान पिक्क विधानो ऽप्रत्य ।

स्थ×

योयत्रसोनपूतस्मिन् किति ङितिस्वरे परे आकारस्य लोपोभवति द
दौ ददतुः ददुः ददिथ ददाथ ददथुः दद ददौ ददिव ददिम पपौ प
तुः पपुरित्यादि स्थाइ इति स्थिते णबादि द्विर्वचनं आसात्त्व पा॥
द्विर्वचने कृते यत्र तु वर्णक्रूपं तस्य क्रसाउत्तरा । खपाः शिषंते नश्च
साच पादे आश्च्वत स्थौ तस्थतुः । तस्थुः । तस्थिथ तस्थाथ तस्थिव त ।
तस्थिवते, प्याप्राप णे य यौ ययतुः । ययुरित्यादि ज्ञो शो चे पूर्वव
सा । दि । शेषः । स्वस्यादि हस सिष्यते ऽन्योऽस्तु प्यते ससौ ससतुः ससुः
ससुरित्यादि षु त्रस्तौ णिवा हृ हि । उष्टा वउष्टु वउः । उ ष्टुवुरित्यादि ।
दियऊवदेव पुंक्तासंगतिकरणादाने षु अकारः । स्वरितत्वसत्यप

दार्घः ॥ यङ् इति स्थिते द्विर्वचनादि ॥ णबादौ परे यजादीनां ग्रहादीनां
च पूर्वस्य संप्रसारणं भवति यकारस्य इकारः ॥ स इयाज इजं नादितं ॥
यजां यवराणां वृत ॥ संप्रसारणं किति यज् वच् वस् वप् वह् वेञ् व्ये
ञ् केञ् वद् वसां ॥ यकार वकार रेफाणां वृतः ॥ इकार उकार
ऋकारा भवंति किति परे ते च संप्रसारण संज्ञा भवंति स स्वरस्य
संप्रसारणादीर्घस्य च दीर्घः ह्रस्वस्य ह्रस्वः ॥ सवर्णे दीर्घः ईजतुः ई
जुः ॥ इयजिथ इयष्ठ ईजथुः ईज ॥ इयाज इयज ईजिव ईजिम मन्त्रा
त्मनेपदेपि ईजे ईजाते इजिरे ईजिषे इत्यादि व[illegible]च परिभाषणे
च ऊचतुः ॥ ऊचुः ॥ उवचिथ उवक्थ ऊचथुः ऊच ॥ उवाच उवच ऊचिव ऊचिम ऊचि

+च+१ +ऊचि व+२

४ ऊचाते २

मद्बूनोव चिक्कूनोव चिरादेशो सवति अनपि विषये ऊचै ऊचि
रेइत्यादि जिघ प्रश्रायेसु षापसुषुपतुः सुषुपुः सुषुपिथ सुष
षुइत्यादि सुषापस सुरंव सरवानुगमं ज्ञा ज्ञादीनां पूर्वस्य
नुगागमो सवति णादौ स तिऊ श्रू ड: व्यापनो आत्वो सादा वित्या
द्वि पूर्वः व्यानशे विश्वं सगवानू व्यानशाते व्यानशिरे ऊर्ध्व ऊ २
ऊर्णाव कि कांतिग तिषु आनंश क्वि णाकऊ त्वेन कार चि
त् आनंऊतुः आनंऊुः आनंडिथ इत्यादि अर्चअ ञ जयां आ
नर्च चिनोते सणादौ वा किं चुवक्तव्यं निर् पूर्वः निश्चिकाय
निश्चिकायिष ४ चिरंगडा निश्चिक्यतुः निश्चिक्युः निश्चिकेथ निश्चिकयथुः ५९

४ नि श्चिक्य। निश्चिकाय। निश्चिकय। निश्चिक्यिव। निश्चिक्यिम। चिचाय। चि। च्यतुः। चिच
रित्यादि। ग्रहो डि-तिन्नेतिसंप्रसारणं। जग्राह। जगृहतुः। जगृहुः। जगृहिथ। ढोढ इति ढकारः त
घोर्द इति घकारस्य धकारः। ष्टुनिष्टुरिति धकारस्य ढकारः। ढिढालोपादीर्घश्च

जजागृढ । जगृहर्युः । जगृढ । जजागृह । जगृहढ । जगृहिव । जगृहिम । व्येञ् संवरणे संविव्याय सं
वि
व्युः संविव्युः । वेञोवयन पि । उवाय । ऊयतुः । ऊयुः । उवयिथ । व्यधताडने । विव्याध । विवि
ध
विव्यधिथ । विव्यध इत्यादि पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छुः । पप्रच्छिथ । पप्रष्ठ । पप्रच्छथुः । पप्रच्छ । प ... पप्रच्छ
पपृच्छिम पप्रच्छादेः संयोगान्तात्किंवृद्धग्रपीत । पुस्य पयोन्तेभिध्यमै
कवच नांतता निपातं तेपुरी मवस्कंदं ... प्रुषा एरम्नानिद्रा मरं ।
गनाः विगृह्यच कें उ मु चि र्दि षावशीयस्य मस्वास्य मद्गनिशं ।
दिवा । आशिषि यात् यास्तां यासुः स्यास्य यास्त यास्त यासं यास्व
यास्म सीष्ट सीयास्तां सीरन्वसीष्टाः सीया यास्तां सा धुं सा यसीव हि
सी महि धातोराशिषि यादादयो स्वं तिसूयात् सूयास्तां सूय
सुः यः सूयाः सूयास्त सूयास्तं सूयासं सूयास्व य सूयास्म सू ।
श्रीमान् सूयात् डीव प्राणधारणे शातं शारदो डीव्यात् दादे ।
रः दादेरा का स्य रकारादेशा सवर्यातिया दादो यायादादे ।

लघु ... नीतिनंदनं
२

श्रिवर १

परस्मैपदे परे देयात् धेयात् धेया पेयात् स्थेयादित्यादि ऋतो रिः॥ ऋन्ता
दादौ परस्मैपदे परे ऋकारस्य रिङादेशो भवति क्रियात् क्रियास्तां
क्रियासुरित्यादि केश्रा मंगलं वः क्रियासुः॥ आत्मनेपदे कृषीष्ट
कृषीयास्तां कृषीरन् कृषीष्ठाः कृषीयास्थां कृषीढ्वं कृषीय कृषीवहि
कृ कृषीमहि विष्णुस्ते मंगलं कृषीष्ट ऋकारस्य सिस्योर
रो निर्गुणो न भवति अन्यत्र भवति चेषीष्ट स्तोषीष्ट इत्यादि स्त
स्तनेता तारौ तारः तासि तास्थः तास्थ तास्मि तास्वः तास्मः ता
स्मास्तु ताता रौ तारः ताः तासे तासाथे ताध्वे ताहे तास्वहे तास्महे ६०
स्तोता विनेत्यचेतादयो भवंति सि स्तासीस्यपामि कृतो॥

परेषां सिसतासीस्य पूङ इत्येतेषामिडागमो भवति सविता । स
वितारौ सवितारः । सवितासि सवितास्थः सवितास्थ सवितास्मि स
वितास्वः । सवितास्मः स्तो भवति तासहश्यतारः कुमारस्य नैक
स्वरादनुदात्तान्नप्रकृतस्वराद्धातोर्वृत्तिपादे ऽनुदात्त इत्येवं प
वितादिनागमो न भवति पक्ता पक्तारौ पक्तारः दाता पाता चेता ।
नेता श्रोतारः । कादिर्हिंसा इत्यादिवः । त्यादौ भविष्यति स्य पूर्वतो ।
स्य प्रत्ययो भवति भविष्यति कालेति बाधे दिष्टाद्दशासु परे
षु सविष्यति । सविष्यतः । सविष्यन्ति सविष्यसि सविष्यथः सवि
ष्यथ सविष्यामि सविष्यामः । याडृस्यते ऽ इति स्थिते छवा पश

४ सविष्यावः १

×यक्ष्यते×२

ज्ञा दिना षत्वं षढोः कः से क्षतो षकार ढकारयोः कत्वं भवति
सकारे यक्ष्यते यक्ष्यंते ऋकारांतात् हनेश्च परस्य स्यस्य इडा-
गमो भवति हनिष्यति करिष्यति हरिष्यति गमिष्यति स्मः
सो नपि सकारस्य तकारो न भवति सकारे परे अनपि विषये वसु
निवासे वत्स्यति दह भस्मीकरणे दादेर्घः आदिडवाना
मित्यादिना धः ककारः कत्वं षत्वं च धक्ष्यते दुह प्रपूरणे धोक्ष्यति
उपधायाय लघोः धस्य पधाया नामिनो लघोर्गुणो भवति से
त्स्यति छेत्स्यति तोत्स्यति क्रोक्ष्यति पधिष्यते ईक्षिष्यते शयिष्यते
दास्यति दास्यति दास्यति दास्यते सोष्यते उषषो तोक्ष्य ६१

×स्तोद्यति२

तिसृभ्रुतो ष ष्णो श्रोक्यति ध्रुड पालनाद्यवद्धारद्वोयो।। स्तोक्यु।
ते इत्यादि बः स्प्र क्रियातिक्रमे क्रियायाऽतिक्रमे कृतश्रु
द निष्पत्तो सत्यां दिबादिपरः स्प २ घत्य यो स्रवति यदि सुदृष्टिः
सुराड्यं चास विष्णनदा सु सिक्युमनविष्पतृश्रसोक्यु तस्रवान्
यद्यासिष्पतृश्रपक्युरुवाक्यद्य भिः प्राद्व लिष्पतृक्ता लदीप्रे
×नयद्या कुशाकृशानौ श्रुद्द निष्पद्भवाध्याश्चाक्यु दिबः सूतेसिः धातोर्सूत त्यादि×४
मा त्रिसि श्रयो स्रवति दिवादिपरः इकारः सि रिति विशेषणार्थः दिबा
दावट्श्रसृ सतइति स्थित दादेः पे दे पेपरस्मैपदे पदेदा धास्था
स्तृइण पिबति स्थः पाम्पसे लोपो स्रवति श्रसृदृष्टिः श्रसूतां सु

वः। सिलोपेस्वरेखु यत्ने व्यः। अस्तूवनअस्तू। अस्तूतं अस्तूत अस्तूव
अस्तूव अम स्तूम अदात अ दातां स्या विदः। सेराकारां ता ह्वि द
श्वात्तरस्यानजस्स्तव ति अडः। अदाः। अदातं अदात अदां अदा
व अदाव अदाम अक्षत अस्थात इत्यः। सिलोपे गोदित्यादिमेटः। मा ग्राष्ट्र
घुड्यमेने ऽटोलोपो सव ति घृट्घेष्टा यां माघृ टिष्ट्वे चसेलोँ रं कव्याः। श्री
घटि घटि ध्वंस्त्र रे मागाः। साध्वंस मागां गर्वति मं मदिरं स्म योगे पी डंति ए
रू वंस्मसूँ वर्त्तमाना घघ्याऽ दिस्म योगे भूताघताव क्तव्या आहस्मह्वारी
तः। यइति स्मद्य ध्रिष्टिः। णिलोपे परस्मै पदे परे सिर्लि इवति णिद्धा
द्रुघिः। अकाषर्तृ इति स्थिते सेः। सिज्ञाष्द्वात्य यो दिस्योरी मागमो ६२

×वक्तव्यः। अग्ा [illegible] पो×

न्नवति। आविरकार्षीत्। निराकावदव्यक्तायां वाचि। इट् ईट् ईट। परस्मा
सेर्लोपो भवति ईडादि परे। इति सिलोपः। अवादीत्। प्राबाजीत्। तस्थं नक्ष
णश्च स्तुडागरुसादिवर्जं द्विः। अग्रहीत्। रुसहस नेअरुसी। तुर्लोपो।
जस्वात्। जसे जस्वाक्वरस्यासे लोपो भवति। ऽ जपरे अरुत अरुषातां।
अरुषत अरुथाः। अरुषाथां। अरुध्वं। अरुषि। अरुष्वहि। अरुष्महि।
अपित अदित इजे वा गी सौ अधागीष्ट स्वारादः। अधिष्ट अधिषातां।
अधिषत स्थाप्ये। सिङ् त्पयादिकं पूर्ववत्। इडागमश्च। अराविषुई
इति स्थिते इट् ईटि। अरावीत्। अराविष्टां। अराविषुः। अरावीः। अराविष्टं
अराविष्ट। अराविषं। अराविष्व। अविष्म। जसा तुज सात्पर स्पर्शे लोपो

से

स्भवति झसे परे अपक्त अपक्षातां अपक्षत अपक्थाः। अपक्षाथां अप
ग्ध्वं अपक्षि अपक्ष्वहि अपक्ष्महि अपाक्षीत् अपाक्तां अपाक्षुः। अपा
क्षीत अपाक्षां अपाक्षुः। अजसादिति कं ऐ धि ष अपाक्षीत् अ पाक्षा ×इरतोवा×
पाअस्या यिष्टं इतिरो तोर्वक्षतोवा ऽङः इत्यस्यो भवति दिबापर। अस
धत अस्धतां अस्धन्नित्यादि अनिटो नामिवतः। नामिवतो अ
पनि परस्मैपदे सिचः तस्य लोपो भवति इत्द भवति अरोह्रीत् घां अरो × टोधीतोः प ×अरौ×
क्षुः। अरोक्षीः अरौह्वं अरौह अरौक्षं अरौक्ष्व अरौक्ष्म अछित्त अछै
त्सीं अछैतां अछुरित्यादि अनिट इति किं अदेवी असेवी त् नोक्त भवि त्व त्व ४२
तंस अदरतिरारोझसे द्वह्रां हशादीनां झसे परे अरोरस भवति अग्र ६२

क्षीत् अद्राक्षीत् अद्राक्षुः अस्प्राक्षीत् पराप्राक्षीत् सिस्पो रूपकक्ष्यागु
णो न भवति सिस्पोरनिटो॥ असिसातां अनिट इति किं अवर्त्तिष्टा
ल्पितु षाड्देई॥ टइत्वय स्पस लितल्लितो धर्ते भ्रषादेश्च ड. स्तप्रत्ययो
भवति बादिपरः सेरपवादः अगमत् अतस्पत् अपुषत् अ[illegible]पत्
अह्वत् ड. वचेरुमागमो वक्तव्यः अवोचत् अवोचतां अवोचन्
अवोचतं अवोचत अवोचं अवोचाव अवोचाम॥ हशषांतात्सक्षुद
कारांत्वशाकारांतान्नाम्लुपधाद् विद्यमाने टो दिशादिपरः स क्षप्र
त्ययो भवति दृशं वर्जयित्वा अधुक्षत् अधुक्षतां [illegible] अधुक्षन्
अलिक्षत् लिहः आस्वादने विश्लेषदेशाने छश [illegible] दिना

सिरा ४४

षत्वं षढोः कस्से प्रादि कृतक्ष षिविले रदने अक्षक्सादित्यादित्वः
अध्यासावकर्मणो रेता विसक्ष यो नि स्रूपंते तत्राह्व विकर्म
णी ति नियमादात्मने पदं च घ्नु ङ्पते सुख मनुबस्नू वे देवत्ते नञ्
नुबस्नू वा ते अनुबस्नू वि रे अनुबस्नू विषे अनुबस्नूवा घे अनुब
स्नू वि दे दे अनु बस्नु बस्नू वे अनुबस्नू वि वहे अनुस्नू वि महे पेवे
तेन मेने ददे पंपास रै मे णा सस्ने हे कासवि लासयायक्षतं वी
तयासा र्दयदिडा ना सितवद्दः श्ले ग्लै हर्षक्षयेडु ग्लेम्ले।
स्वरांतानां हन ग्रहदृशां घात्त्वनां सावकर्मणोः सिसतासी स्य
फं णि दि ह्वावक्षवः आ णि षिसा ष्णदय। णि ह्वा द हि हिः सुख ६४

मनुसाविषीष्टसवता अनुसा अनुसाविषीयास्तां अनुसाविरन् अ
नुसाविषीष्टाः अनुसाविषीयास्तां अनुसाविषीध्वं अनुसाविषीय
अनुसाविषीवहि अनुसाविषीमहि ॥ णिज्ञा वा भावे अनुसाविषी
ष्ट शायिषीष्ट शायिषीष्ट देवदत्तेन कारिषीष्ट कृषीष्टेत्यादि स्वस्त
ने अनुसादिता अनुसविं इत्यादि स्यपि अनुसाविष्यते अनुसवि
ष्यते इत्यादि क्रियातिक्रमे अन्वसाविष्यत अन्वसविष्यत वा या
तवेदयद्यश्रोष्यत इ॥ णितन्नाक्तं रिक्षतो स्तनि परे कर्टवृङति घ्री।
भावे कर्मणि च इणि प्रत्ययो भवति से परपवादः॥ एकारो … ट घ घः
लोप इएसं निर्योगे च तनो लोपो भवति अन्वसा विसवोसंवता

द्विवचनादौ वा णि दीर्घः पूर्ववत् अन्चसाविषातं अन्चसाविषत अन्चसावि
षा। अन्चासाविषाथां द्वे वसे लोपि। अन्चासाविद्वं अन्चसाविषि अन्चसा
विषु हि अन्चसाविष्म हि अन्चासावि[illegible] अन्चसविषातं अन्चसविषत
आकारि अकारि अकारि षातं णिज्ञ्ञा भावे अक्त षाता मित्पा दि निराङः
पूर्वः निरासरि अहारि अपाचि असो जि हत्रू धरणे निरपूर्वः निर धी
रि पद गतौ पति पर्व पत्पत्या पत्य पत्सातं पत्यपत्सत नणाग्राषेघा असा
णि अवाचि सेट स्पसे स्मिंवक्त व्यं ततो ऽनु उप धायाह्निदि। अया हि अ
ग्राहि षातं अया हि षत इत्या [illegible] दि लीञ् प्रापणे निरपूर्वः निर ण
यि आतो युक् आकारांतात् ततो दुगागमो भवति त्रिणाति परेअ

श्नि२ श्सा२ श्क्रृ१

दायित्र्युपाधिनि पूर्वः। न्यधात्यिपदादेः कर्त्र्यपि एवंक्रः। उद पादित्र्युदो
धित्र्युडूँ रिङति वर्धस नेह्वधिः। इदानीं प्रयातेस्यास्तिवादयोयोङंतेत्र्यु
त्यितिशायेह्रसादीर्घङः धित्र्युहर्षं देपातो रत्तिशायेध्वेयंङ्‌-पूत्य योसव
श्त तिसतिं स्मितू ह्रिर्विचनं न टा ङि॰ या ङि॰ ... परे पूर्व चनं यङि॰ यङि॰ पङरे पूर्व
स्य नाम्नि नोगुणो भवति बोभूय इति स्थिते भ धातुः। ऊ दिघत्यंयात। ऊ षष्ठे
धातुसंज्ञो भवति धावा निवादयाः। ङ-काराडुबं धावा दात्मने पदं त्र्यु कर्तरि
त्र्युदेश्यत्पकारलो पः। त्र्यु तिशायेन भवतीति बोभूयते बोभूयेते बोभूयंते
बोभूयसे बोभूयेथे बोभूयध्वे बोभूये बोभूयावहे बोभूयामहे बोभूज्यते भुहवे
चित्रो मोभुह्यते लेलिह्यं जो ह्यते बेविद्यते आतः। यङि॰ सति पूर्वस्य

ते

अकारस्याकारो भवति पापच्यते पापठ्यते पठ्य व्यक्तायां वाचि स्व
रादावदादीनां यङः वृक्कव्यः स्वरादेपरः स्वरादेः परो ध्वनौ द्वितीयोऽ
वयवो द्विरुक्तः सस्वरो द्विरुक्तिः अटाट्यते ध्वष्टः अशाश्यते अरा
र्यते न मङञ्चलने पांतुकनमेत स्पडपादीनां सर्वस्य नुगाग
मो भवति यङि सति जंगम्यते तरगाः जु चलने जं जुम्यते जंह
न्यते आदेशिना आदेशिना आदेशो निर्दिश्यते दंते हिंसायां घ्नी
घ्री र्यते जपजल्प व्यक्तायां वाचि जंजप्यते जंजल्प्यते दंदह्यते जभ
मैथुने जंजभ्यते दंदश दशने नो लोपः ध्वनौ सप्तम्यन्तस्य नकाा
रस्य लोपो भवति ञि तिहसे परे दंदश्यते मशाकः संज्ञा मर्दने ६६

वं स। ज्ञाने मत्तोदंतीतरूनित्यादि॥७॥ राग्रडपधस्य ऋडपधस्य धातो

र्यङि सति पूर्वस्य रीगागमो भवति चरीगा नृत्र विक्षेपे नरीनृते नद॥ त्व

वृतु वर्त्तने वरीवृत्यते वा नृत्सि चिंतं पद सं स्रु ध्वंसु ध्वंसु वंचु स्कु ऋप

तस्कंदां यङि पूर्वस्य नीगागमो वक्तव्यः॥ इदं नोपपनीपद्यते संस्र

ध्वंस्रु भ्रंश्व॥ पतने सनीस्रस्यते दनीध्वस्यते बनीभ्रस्यते वनीवच्य

ते चनीकस्यते पनीपत्यते चनीस्कद्यते इत्यादि ऋतोरिः ऋका

रस्य रि आदेशो भवति यङि सति पूर्वस्य द्विर्वचनं क्रियते डोङ डी

यते हृञ् स्वरणे देढीयते मृङ् शेषः चत्वं गुणः येदीधीयतिती देढे य

ते डेडीयते हृञ् वरणे वेढीयते प्राणत्यागे मेमीयते दादेरिती का

× इति स्थिते पूर्व स्य ऋसादिशेषः चत्वं गुणः येदी अतिशायेन क तीति चेक्रीयते ३

× मृङ्॰२

रेकृते द्विर्वचनं देदीयते पेपीयते ईघ्राध्मोर्यङि घ्राध्मा इत्येतयोर्यङि परे।
ईकारादेशो भवति जेघ्रीयते देध्मीयते जेघ्रीयते वान्यत्र लुगंतं वर्तते अ।
न्यत्रेत्यूकप्रत्ययसंयोगं विनापि वा यङो लुग्भवति अतपिचह्न भाव
हसादुत्तरस्य यङो लुग्भवति लुकि सति पिति त्रिम्वेकारो वक्तव्यः दास्व
रे पिति नोपधस्य गुणः क्विस कृस्य धातोः स्वरे परे पिति विषये नोपध।
स्य गुणो न भवति यङ्लुगंतं परस्मैपदि क्तादि वच्च वक्तव्यं। पापचीति पा।
पक्ति पापपक्तः पापचति पापचीषि पापक्षि पापक्थः पापक्थ पापचीमि
पापच्मि पापच्वः पापच्मः वद व्यक्तायां वाचि अतिशयेन वदति वावदी
ति वावद्धि ९ घट चेष्टायां संज्ञा घटीति संज्ञा घट्टः संज्ञा घटः सं ६५

ति

जाघट्टि संजाघट्ठः संजाघट्टवि संजाघट्टीषि संजाघट्ठः सा घसं
टीमि संजाघस्मि थ्मि संजाघट्वः संजाघट्मः संघट्या दित्या
दि संबोभवीति संबोभोति संबोभोति संबोभूतः संबोभुवति संबो
भवीषि इत्यादि ऋकारांतानां ऋडपाक्षनां च उत्तरवस्य यङ्
लुकि रुक् रिग्रीगागमो वक्तव्यः चर्करीति चरिकरीति चरीकरी
ति चर्कर्त्ति चरिकर्त्ति चरीकर्त्ति चर्कृतः चरिकृतः चरीकृतः च
र्कृ चरिकृ ति चर्क्रति वर्वृतीति वरीवृतीति वर्वर्त्ति वरिवर्त्ति
इत्यादिवः कर्त्तुर्यङ् कर्त्तुरुपमानादाचारे क्यङ् प्रत्ययो भवति
काकाः श्येन इवाचरति श्येनायते पंडितायते मूर्खः सलोपा

वक्तव्यः॥ पारायते ऊरूपादेडायते उर्वलिः॥ पयसस्त विसाषया पयाय
ते पयस्यते तक्रं आचारेणोपमानात् उपमानादाचारेप्रत्ययो भवति आचा
रे घेऽकारस्य चेकारो भवति पुत्रीयति शिष्यमुपाध्यायः प्रासादीय
ति कुट्यां भिक्षुः॥ इच्छायामात्मनः॥ धातोरिच्छायामर्थे सप्रत्ययो भवति सा
चित्स्वसंदंधि नीधित्सु भवतु मिच्छति बुभूषति बुभूषतः बुभूषंति बुभूषसि
त्यादिवु॥ से उश्च ऊश्च हृतस्मा उर्वर्णांतादृवर्णांताच्च ग्रहगुहोश्च से परे दी
इडागमो न भवति नानिटि से इश्च झिति सप्रत्यये परे गुणो भवति सेदी
र्घः॥ से परे दीर्घो भवति चिचीषति चिकीर्षति जिगीषति तिष्ठुभिश्रएयु
यूषति जुजूषति सुस्रूषति॥ से अश्च इश्च॥ अकारात्पूर्व ईकारो भ ६८

त्यज्हानौ तित्यक्षति। वि४२

इति सपरे गुणः प्रकृत्य धेन्यत्र सातत्काष्ठे नपिपक्षति पिप्रति स
ति इकृति डिघृक्षति दंते : सो णित् इंते धर्पते : परः सप्रत्य।
यो णित् भवति णिज्वा इच्छिः दंत्तु मिश्चति जि घांसति स्कृत इरस्तका
रस्य इर भवति क्रिपेर ऋ सा वरि कोयोयं विधिः द्यो विकृसे इति दी
घः चिकीर्षति परिस्त्रि हीर्ष ति इ भवनन्तरणयोः तितीर्षति यत
: यकारस्य अकारस्य च लोपो भवति अनपि विषये चिकीर्षति दा।
वदेहेन पाप चिताइस्मे दादीनां स्वरस्य सपरे इसादेशो भवति पूर्व
स स्य लोपः स्तो न पीति सकारस्य तकारादित्सति धित्सति प्रति मित्स
ति कुलस षष्टाप्तौ स्वसे च पाक सानाप्ति ति सकारस्य पकारः स्को

राद्धोश्चेति सलोपः लिप्सते रसकारास्य रि प्सते पतो वेट् पित्सति
पिपतिषति आप्नोतेरी आप्नोते धातोराकारस्य ई स्यात् ईप्सति
अशेरन्नायति अश्नायाः अशिनाय यति अशिशिषति गुप्त्यः
गुपादिभ्यः स्वार्थे सप्रत्ययो भवति जुगुप्सते कुत्सने जुगुप्स
ति कितो रोगापनयने संशये च चिकित्सति विचिकित्सति।
तिज क्षमायां तितिक्षते मान विचारे मानादीनां पूर्वस्य दीर्घो
स वक्तव्यः मीमांसते बध निंदायां आदिडबा नाभित्यादि नासका।
ऽबीभत्सते दान अवखण्डने दीदांसते शीशांसते आयः गुपादि तेर
भ्यः आयप्रत्ययो भवति स्वार्थे गुपौ रक्षणे गोपायते धूप संतापे ६५

×धूपायते पणव्यवहारे स्तुतौ च पनच पणपणायते पनायति नाम्नो यतिय इच्छा

स्या। नाम्न इच्छाति पुत्रीयाति मर्थे र्यत्प्रत्ययो भवति तत्संनियोगे चाका प्र

×पुत्रमिच्छति× रस्य ईकारः। आत्मनः ॱपुत्रीयति धनीयति कामस्य मपीच्छंति पुंका त्र

न्यति करणे च यः। कंडूयति मैथुनेच्छायां नाम्नः। अशनादेः प्रत्ययो भ

वति सुगागमश्चष्टषस्य ति गौः। सोऽकुनेच्छायां नाम्नः तार्तं प्रत्ययो भ य

वति सुगसुगौ वक्तव्यौ दधिसोक्तुमिच्छति धतिष्यति दध्यस्यति पि

पासायां तदकातन्त्रः। कलोपश्चागद्द तिदन्यति क्विडिङ्किरणेनाम्नो

क्विप्रत्ययो भवति कारणे ईसच्च डित्त्वत उपकयाद्वृद्धिः। घामो ति

ता कस्य। धातु पावे मित इत्येवं पञ्चविधानां कस्यो भवति अकर्तरि गु

णायादेशौ घटंकारोति घटयति महांतं करोति महयति क्रढिंक
य रोति क्रढैति प्रष्ठादेश प्रथयति इढयति धातोः प्रेरणप्रयोजकव्या
पारेणिप्रत्ययो भवति कुर्वंतं प्रेरयति कारयति यः। सः प्रयोजकः। पा
चयथि शास्त अनुशिषे अनु शायसति हनो घत् इंते धर्तोर्घदा
देशो भवति ञिणितोः णप्रवर्जिते परे घातयति शदेः शत् शातय।
ति त्रिोः पुक् ऋगता वितपस्य च ओ परे पुगागमो भवति दापयति
स्थापयति यापयति अर्पयति इङः स्यादीनां आकारस्य णौ वृक्कवौ
इङादेः जौ प्रिग्वक्तव्यः इङः अध्यापने अध्यापयति क्रीलज्ञायां जे पय
ति लीङः विलये विलापयति पादेर्ष्टुकू पापयति शोतन्नूकरणे ७०

ज्ञापयति प्रीञ् धूञोर्नुग्वा प्रीञ् तर्पणे प्राययति प्रीणयति धूञ्
कंपने धूनयति धावयति डानाते वक्ति स्वः। ज्ञापयति ज्ञपयति वि
डिसेदीप्ता चङ्‌ङीस्मति जिज्ञापयिषति वा। चुरादेर्ञिः। चुरादेर्गणा
त्स्वार्थे ञि प्रत्ययो भवति चुर स्तेये चोरयति पाल रक्षणे पालयति
चिति संज्ञायां चेतयति अर्च पूजायां अर्चयति न कारान्तवं क्ष
दात्मनेपदमपि चोरयते ञेरङ् श्रिश्रु अंतोर्द्धे तेर्थे ऽङ् प्रत्ययो भवति धातो×
दिबादिपरः धातोर्द्विवचनं ङकारो गुणवति। षष्ठधर्थे अ चुचुरिअत् तस्थि ×ण×इति×
ते ञे। किति ङिति च परे ञेर्लोपो भवति लघोर्दीर्घः अङि सति इर्वस्य
लघोर्सि दीर्घो भवति अचूचुरत् अचूचुरतां अचूचुरन् अचूचुरः अ

४ अचूचुरम४१

चूचुरतं अचूचुरत अचूचुरं अचूचुर वं अचूचुरत अवीविदत् अ
डुढत् अडि-लघौ कृत्वः उपधाया ऽडि-स ति पूर्वसंबंधिनो
ऽकारस्य ईकारो भवति लघौ परे उपधाया ह्रस्वो भवति अपी
पचत् अपीपचत् अपीपठत् अपीपलत् तृपत्पीपटत् अली
घटत् न रिति ऋकारे तो धातोः उकं न भवति ढौ कृगतो अहुढौ
कत् अयाचत् अडि- पूर्वस्य ढस्य डः वदक्षापणे अजूढत् दा
देरित्यानीकारादेशे कृते द्विर्वचनं इत्यादि षपत् यत इति ला
यलोपः अपीप्यत् ऋपेरोलः कृटक्लृप्ते कल्पयति वाच्य
चीकृपत् इत्यादि ३ अद्यादेशविशेषानि स्पृ पं ते दृष्ट्वादे । ७२

पश्यादि॥ दृश्यादेः॥ धत्तो॥ पश्यादिरादेशो भवति॥ अबादौ विषये ग्ला
दृशिर् प्रेक्षणे अस्य पश्यादेशः॥ पश्यति॥ श्छिकरणाद्भवति व
द्रूपं नस्य॥ पा इत्यस्य पिबादेशः॥ पिबति॥ घ्रा गंधो[illegible]नपादानेऽ
स्य जिघ्रादेशः॥ जिघ्रति॥ ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोरित्यस्य धमादे
शः॥ संधमति लोहं॥ स्था इत्यस्य तिष्ठादेशः॥ तिष्ठति॥ दाण् दाने अ
स्य यच्छादेशः॥ प्रयच्छति॥ म्नाऽभ्यासे इत्यस्य मनादेशः॥ मनति॥ शौं ऋ स्प
गतावित्यस्य ऋच्छादेशः॥ ऋच्छति॥ सृ गतौऽस्य धवादेशः॥ धवति॥
शः॥ धवति॥ शद्लृ शातने अस्य शीयादेशः॥ शीयते॥ षद्लृ विशरण
गत्यवसादनेषु अस्य सीदादेशः॥ सीदति॥ गमं॥ गमादीनां छंका

रो भवति अवादौ। विषये गच्छति। इषु इच्छायां इच्छति। यम यच्छ नियम
ने यच्छति। ज्ञाजनोर्जा। ज्ञा अवबोधने। जनी प्रादुर्भावे। अनयो
र्जा आदेशो भवति अवादौ स्वादिवादेर्यः। ज्ञायते। ना क्र्यादेः। जानाति
जानीते। श्रुव श्रृ शृणोति। स्वादेर्नुः। पू ज्रू पवने। प्वादेः इत्यादेः प्वादेर
वादौ परे ह्रस्वो भवति। पुनाति लुनाति। ङः निविंदेः। निविंदे क्षिती ज्ञा५ ज्ञा५
रा त्मनेपदं भवति। निविशते। विपराभ्यां जेः। आत्मनेपदं विजयते
पराजयते। संपश्यते। संगच्छते। संशृणुते। संवित्ते। आङो दोनास्य वि
हरणे। आदत्ते मुखं व्यसारयति व्याददाति मुखं। क्रीडोनुसंपरिभ्यः। ९२
अनुक्रीडते। परिक्रीडते। अकूजने इति किं। संक्रीडति चक्रा

समवप्रविभ्यः स्थः। संतिष्ठते अवतिष्ठते प्रतिष्ठते उपतिष्ठते वि
तिष्ठते उद्विभ्यां तपः। उत्तपते वितपते आङो यमहनः। आयछय
ते स्वांगकर्मणि आहते स्वं वक्षः। आघ्नाते इत्यादि उदश्चरस्यागे
सूत्रमुच्चरते बटुः। त्यादि मार्गे इति किं सूत्रमुच्चरति विप्रः। समस्तृतीया
दे युक्तात् वातश्रश्वेनयामे संचरते ऽन्यत्र संचरति देवतिः। व्यवपरिभ्यः।
क्रीञः। विक्रीणीते अपच पालं सेवापते इत्यादि ज्ञाश्रुस्मृदृशां शां साता
नां मात्र डि ज्ञाते शुश्रूषते सुस्मूर्षते दिदृक्षते कर्मव्यतिहारे न्यत्र हिंसा
देरात् विवदंते वादिनः। श्रद्धा व्यतिस्रवते कृष्णपादविक्षेपे क्रमः। सोपस
र्गस्पर्दी घृतासंक्रामति व्याङ्. पर्युपिभ्यो रमः। पं विरमति आरमति परि

रमति उपरमति ॥ दृशः स्पृशयोर्वा ॥ इन्यादि दृश्यं ग ॥ मुचादेर्मुम् च ॥ मुचादेर्मा
गमो भवति । अबादौ मुच्लृ मोक्षणे तुदादेः ॥ तुदति विद्लृ लाभे विंदति
इदितः ॥ इदितो नतो नुमागमो भवति अबादौ टुणदि समृद्धौ स्वादि द्या
दृष्ट नंदति वदि अभिवादन स्तुत्योः ॥ वंदते शकि शंकायां शंकते शमा
दीर्घः ॥ शमादीनां दीर्घो भवति अबादौ परे ष्ठ शम् उपशमे शाम्यति क्रुधि
तू शमु दमु उपशमे दिवादेर्यः ॥ शाम्यति दाम्यति भ्राम्यति श्राम्यति ।
तमु ग्लानौ ताम्यति षोऽन्तकर्मणि स्यति ष्योः ॥ यकारे परे धातोरोकार
स्य लोपो भवति दो अवखंडने द्यति पोस इव प गाडि तस्य ऋकारस्य ।
उर् भवति क्ङिति परे पृ पालनपूरणयोः ॥ पुपूर्षति मुमूर्षति स परोक्षा । ७२

रुदितः३

यो॥ म्रियते॥ परस्मैपदं रुदादेश्चतुर्णामिति रुदादिगणानां मध्ये रुकारवा
देः इत्यत्रयस्य स्ववतिरुदादेः परस्य त्र दादि श्वादपोल्छ कूरु दिर अशु
विमोचने रोदिति रुदं तिरोदिषि ञ्जनष्टुतने ऽतीतिरुदादेः स्योः ईटा
अट् स्त्येता वागमैवक्तं व्यो अरोदत् अरोदत् स्वस्वपा णानश्च मिति
स्वपिति स्वपिहि अनशाण नेशाणितिजक्षस जक्षहसा नयोः॥ जक्षि
ति जक्षितः जक्षि देरंतादनजसजक्षतिजागर्ति जागृतः जाग्रतिद
रिद्रादेरिदा लोपश्च ङितिरित्रातेराकारस्य इकारादेशो सवतिङि
ति हसे परे शास्ति अकारलोपे पश्च ङिति स्वरे परे दरिद्रा तिदरि
द्रितः दरिद्रति शास अनुशिष्टौ शासेरिङुपधाया ति ङिं हसे परे॥

आकारलोपश्च ङिति स्वरे परे २

रि

सा

ति १

शास्ति शिष्टः शासति ईडी शोन्ध्वे इद्धे क्रवा ईडिस्तनोई ट्टे ईडाते ईडा
ते ईडते ईडिषे ईडाथे ईडिध्वे ईडे ईड्वहे ईड्महे ईश ऐश्वर्ये ईष्टे
ईशाते ईशते ईशिषे ईशाथे ईशिध्वे ईशे ईश्वहे ईश्महे नशेनंकार
स्याकारो भवति पिति चिम्र अवादौ युस्त एयुस्त स्यः इवायु मिश्र एणा मि
श्राण्यो याति यदीति एयुक्त तो नौति नवीति रौति रवीति स्तौति स्त
वीति स्तुतः स्तुवंति स्तोषि स्तवीति इत्यादि लोपश्च दानत नाऽनुदा
त्ता नांतनादी नां च तन्म स्य लोपे भवति क्डिति झसे परे अवादौ विष
येहंति हतः घ्नंति गमां स्वरे इत्युपरे लोपः नमः न पं त्य रस्य नो लोपो भ
वति सन क्रि संक्रः संक्रं ति अपि रं ड्रिदं क्षिषं ड्रिषं ड्रां इत्येते षांनका त्यया ४२

४ का २

७४

वि न
रस्य लोपो भवति अरेरुङ्ति रुङ्तः रुङंति दशाति इत्यादि विदो न वा नांत्या
दीनां णबादिर्वा विदः उत्तरेषां नवानां त्यादीनां णबादिर्वा विकोवा भवति वेद विद
वित्तुः विदुः वेत्थ विदथुः विद वेद विद्व विद्म वेत्ति वित्तः विदंति वित्से रंतोश्च।
स्ट्र च्यति विदात संविदते विद्यात् विद्यातां विद्युः वेत्तु वित्ताद् वित्तां विदंतु
विद्धि वित्ताद् वित्तं वेत्त अवेत्त अवित्तां स्या विदद् इत्यस्य अनतस्य अविदुः दस्सा इति
अवित्त विकल्पेन सवु अवेः अवेत अवित्तं अवेदं अविद्व अविद्म अस्ति स्तः सं
ति सिपसः असि स्थः सकारस्य लोपो भवति सिपि असि स्थः स्थ अस्मि स्वः स्म
स्यात् स्यातां स्युः इत्यादि अस्तु स्तात् स्तां संतु ... हि शाधि इंते ... हि
शाधि स्तेरे धि शास्तेः शा धि शा ... नि पात्यते ... धि स्तात् स्तां १४२

स्त आसानि आसाव आसाम आस्सेरीटू आस्ते। परस्यो दिस्यारीडागमो सो
लवति आसीत् आस्तां आसन् आसीः। आस्तं आस्त आसं आस्व आस्म
लिह आस्वादने होढः। तथोर्धः। ष्टुभिष्टुः। ढधत्या लघोर्गुणः। लेढि इति।
स्थिते ढिढो लोपो दीर्घश्च ढकारस्य ढकारे परे लोपो भवति पूर्वस्य दी
र्घः। लेढि लीढः। लिहंति लेक्षि लीढः। लीढ लेह्मि लिह्वः लिह्मः। लिह्या
त् लेढु लीढां द्वा लीढं लिहंतु। लिहोढेरि न्वाव कव्य। लिहि हि लेहाक
सा हिर्धीः ष्टुत्वं लेढि लीढं लीढ लीढ लेहानि लेहाम अलेट् अलेड् अली
लि ढां अलिह नित्यादि सकड व्यकां यां वाच्छिव कर्तेड इति स्थिते स्कोराघोषा
घोसंयोगाद्यक्षार कारयो र्लोपो भवति झतोर्जसे परे नाग्नाः रसे पदांते च। १५

न्यात्र सौङः लङ्जाते व्याचष्टे व्याचक्षाते व्याच[illegible] क्षते चक्षे व्याचक्षाते षढोः क
स्से इति स्थिते कत्वं षत्वं च व्याचक्षे व्याचक्षाथे व्याचड्ढ्वे व्याचक्षे व्या
चक्ष्वहे व्याचक्ष्महे व्याचक्षीत व्याचचक्षे व्याचष्टेत्यादि चकास्ति चकास्तः चकास
ति चकास्यात् चकास्तादिपि सस्यतः सिपि वा अचकात् अचकास्तां अ
दि चकासुः अचकाः अचकादि त्यादि ख्या प्रकथने आख्याति आख्यायात् आ
ख्यातु आख्यादित्यादि मृजू शुद्धौ पिति मार्ष्टि मृष्टः मृजंति निजां गुणः नि
जादीनां [illegible]गुणो [illegible] वति लुकि सति णिजिर् शौचपोषणयोः
जुहोत्यादित्वाद्द्विर्वचनं निरुपदीः नि[illegible] निर्णेनि क्ति निर्णेनिक्तः निर्णेनि
जति निर्णेनि[illegible]ज्यात् निर्णेनि[illegible]नेक्तु निरणेनेक् आत्मनेप

देपेशुर्वते निकेशुर्वते निर्जीतशुर्वते कोशुर्वते निकत्स इत्यादि विचि
र का प ष क्षरै ण वेवे क्ति विष्वृव्या मौ चेवेविषे विष्ट इत्यादि क्वादेर्हिस्त्र।
क्रपेरि पवस्प व्याङ्‌पूर्वः व्या पिप र्निव्या पिपव्यात व्या पिपर्त्तुरुक्रपो दि
स्पावाऽन्नागमोवक्रव्या व्यापिपरत। व्यापिपः व्यापिपर्तां व्यापिपरुरि।
त्यादि ऋगतौ ऋ सवर्णे स्वरे परे ऋकारस्येयादेशो भवति इयर्ति इयृया
त् इयर्त्तु स्वरादित्वा द्वितीयोऽन्नागमः ऐयरत् ऐयः ऐयृतां ऐयरुः इण
गतौ एति इतः यंति इहि इयात एतु आइ हि हि ऐत् ऐत ऐतां आय।
नइयिते इयाय ईयतुः ईयुः इयेथ ईयथुः ईय इत्यादि धातूनामनंतं।
वान्नानार्थत्वेन सर्वधातुसिद्धिं तुमशक्यमित्यलमाख्यातव्यापनेन ७६

बु

वृ॰ ॥ इत्याख्यातप्रक्रियां संपूर्णा ॥ छ ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीं नमः ॥ अथ कृदंत प्रत्यया

निरूप्यंते कृत्कर्तरि व॰ कृत्प्रत्ययाः कृत्संज्ञकाः स च कर्तरि भवति ण्वु रि४

धातो ण्वुतृचौ प्रत्ययौ भवतः प्रकृ इति स्थिते नामसंज्ञायां स्यादि विभ॰॥

रु क्तिः ॥ प्रकाकर्तरि क्तः ॥ धातोः ॥ परस्य कृत्प्रत्ययस्य प्रसादे रिडागमो भवति

सवि॰ता पठिता कदितो वा कृतो धातोरिड्वा भवति गोप्ता गोपिता सहिव॰

होरां सहि वहोरवर्णस्योत् भवति ढकारे परे षह मर्षणे सोढा वोढा युवो

रनाकौ युवु दतन्त पक्रियाऽइति हि ॥ पचति पाचयती ति पाचकः ॥ कारकः

सावकः ॥ लावकः ॥ श्रावकः ॥ इत्यादि नाम्युपधसकः ॥ नाम्युपधधातोः कप्र

त्ययो भवति कि॰ कारो गुणप्रतिषेधार्थः ॥ क्षिप प्रेरणे क्षिपः ॥ भिदः ॥ ज्ञा

×स्थेतयोरनत्र कन्त्येतावादेशौ यथासंख्येन भवतः पचतीति पाचकः ॥ सो॰ त्रा ५३

नातेभ्यश्च ॥ पचि नंदि ग्रहादेरयु णिनि अच् णिनि इत्येते प्रत्यया भवं
ति यथासंख्येन पचादेर्नंद्यादेर्ग्रहादेश्च प चः वदः देवः सेवः नंदयतीति
नंदनः रमु क्रीडायां रमणः रोचु प्रेरणे ग्राहः गृह्णातीति ग्राही विरावी दृश आ
श्री दे: शः दृशादेर्धातोः प्रत्ययो भवति शकारः शित्कार्यार्थः शिति
त्वेति शिति प्रत्यये परे विशेषकार्यमुक्तं तद्भवति पश्यः धयः
गोघ्रः हो लादेशः ह्लादेर्धातो शप्रत्ययो लिहः लंदी म्रो ह्लाल: तप नव४
संतपि तापः एप्धि गतौ पांथः कार्ये ऽण् कर्मणि प्रत्युपमाने ऽण्
यो०भर प्रत्ययो भवति गोदः धनदः नाम्नि च नाम्नि वाप प्रत्युपमाने ड प्रत्य
यो भवति द्विपः द्विजः गृहस्थः ड गतोश्च भवती तिष्ठ इश्च च अ १०

डे ठरस। सलो[illegible]पे भ्वादरगः। उरंगः। विह्ना य[illegible]तत वा सो विह्न च[illegible]ः। वि
विह्नगः॥ विहंगः। अटौ नाम्नि च नाम्निकार्ये च सत्यकार[illegible] टकारो प्र
त्ययौ सवतः। टकार इद्विधौ। अस्थि हराः। श्वाक व चहर। धनु इरिरगः।
ति गसक्षण्योः। अस्तु चर। अ चस्चरी इ रवरिव [illegible] धा [illegible] तो न नाम्निकार्ये
च सत्तिङ् रव इविङ् इत्येते प्रत्यया सवति संबकरिः। अन्ना प्रष्व्यानै देवानां मे
स्म नीति च देवाप्रियः। खि [illegible] ति पदं खिति प्रत्यये परे मूर्वपदस्य मुमागमो सव
ति क्षेमंकरः। प्रियंवदः। आत्मंसरिः। नदरंसरिः। ऊंरवडूर। प[illegible]ं ओ ऊ
कंपने इत्यादीनां रवड्ट प्रत्ययो सवति रवकारो मुमागमा र्थः। शाकार
थ्रु उर्दृकार्योधीः। ऊन नमेडप्यती तिडंउन मेड यांपं निनंम न्तुः रवडूर।

अनतिरडू नारोहः ध

ोकलैधेरिखुट्पूत्प्यूत्यपतयोर्भवति नुम् क्रियते अनेनेति नमं।
करणं भूतं स्थलं करं दधि सजा वि एड्गादे श्वतो क्व न्हि विणप
त्ययो भवति देवे लोपो सजसे वा यां अ धंसज तीति अर्द्धसा कूसा
र वाट्वाहो वो ड्यसा दो स्वरे परे सारोहा सारवा ड्याभित्या दिस
हे षः सो डिःउराणा ट उरा सा हो मानो श्वतो श्वतो मकारस्य
नकारादेशो भवति रसेप दीते चष श्या नःअस्त तत्र्वावे कस्त्वा।
स्ति योगे च्वि ः श्वौ दीर्घई चास्य अ मिथुनं मिथुनं क्रियते इति
मिथुनी करणां स्थुल्लीसर्व। सदा यस्या नूहे स्टतं श्वौ सलो
पश्चत्र मनीसाव। डा चक्षुचि दन्ताः। ड रव्याकारोति आतोम

९८

नि पक्क नि पूव नि पः आकारांताद्धातोर्मनि पक्के इत्येते प्रत्यया
भवंति सुद्ददातीति सुदामा राजा जन्वराष्ट्रस्य क्विप्यास्थामीस्था
पागादीनामीभवति क्विति परेन क्विपि इष्ठुई। सुपीवास्त्ररिदा।
वा क्विप्रसर्वक्षसुस्य। क्विप्र्ययोस्सवतिक्कस्वस्य पिति [illegible] ति क्विति
परेङस्वस्य तुगागमो भवति क्विपः सर्वापहारी लोपः कर्मण्युक्तेः अग्नि
चितदेवस्तुतसोमपाः सर्वत्र क्क दिशा मिति ऋत्वं श्रिञ्जसेवायां।
प्रश्नादेर्दीर्घता च वक्तव्या सुश्रीः तज्ञा प्राट्गाह्वंधने क्विपि परेन।
द्युपोपसर्गस्य दीर्घता च वक्तव्या तर्षणत कटं चिकीर्षती कट
चिकीः संयोगांतस्य लोपः ध्मद्रतः क्विपि संप्रसारणं [illegible] दृशादे।

दृक्सकौ चोपमाने कार्य्ये दृशादेश्चेतो। टक्सकौ प्रत्ययौ भवतः। चकारात्।
क्विप्कार्य्यार्थ उपमाने सति आसर्वादेः। अष्टुप्रत्यये ष्वसद्वादेः। परस्य टेरा
त्वं भवति। अन्ताः ऽइव दृश्यते इति ऽन्यादृशः। अन्यादृक्षः। अन्यादृक् यद् दृश्यः।
अन्यादृक् दृश्यते। इति यादृशः। यादृशी। यादृक्षः। यादृक् तद् दृश्य
ते इति तादृशः। तादृक्षः। तादृक्। किमिदमः। कीश। किमुशब्दस्यैदृ
श ष्टस्य पूर्वस्य च कीश ईश इत्येतावादेशौ भवतः। कीदृशः। कीदृक्षः।
कीदृक् ईदृशः ईदृक्षः। ईदृक्। भवदादिषु दृश्योष्माद्य। टेर्दीर्घता च
कृत्वा भवादृक्षः। भवादृक्। मादृशः। मादृक्षः। मादृक्। णिनिरतीते
काले धातोरतीते काले ऽर्थे णिनिः प्रत्ययो भवति। अग्निष्टोम। ७९

ड्रीक्विप निष्ठनिष्ठाः धातोरतीते लाद्विपूर्व निपूड इत्येते प्रत्ययासंव
तिष्ट त्र हाय र्हस्थ वा स र सिडं सवर्गः सा मगः क्त क्तवतु धातोरतीते
तेकाले क्त क्तवतु इत्येते प्रत्ययौ सवतः तावकार्ययोः क्त त्रतीतेकाले
कृतः कटः कृतवान् कटं त्वकौमुदेवदत्तेन सावेन प्रसकांतः गत्यर्था
कदकर्मकाश्व कर्त्तरि क्तः गत्यर्थादिर्मकाच्च धातोः कर्त्तरि क्तप्रत्ययो
तः४ सवतिश्रितः स्थितः शांतः दीको वासे दै क्तप्रत्ययो वा कि इवतिप्र
द्योतितः प्रद्युतितः सहितः मुषितः गृहीतः वृतः किति नव संतातइव
संतात क्षिप्यस्य धातो परस्य किल्प्रत्ययस्यऽनसवति धृतः सूतः श्रि
तआदीदितः आदितः ईदिष्वेजीतां तक्तवर्त्तमाने पिदस्तस्यनीद

श्च्छदर्कराउतरस्य क्तितस्तशा दस्य नत्वं सवति दकारस्य चत्तकार
त्रिभिन्दीस्ने हते भिन्न सन्नं तैलेनव तति त्रिविदा गात्रप्रक्षरणे श्रा
यासेन स्विन्नः त्रिक्ष्विदा संच्रू संने क्ष्विसः अदो अघ्र अग्धः रः स्फाउ
तरस्य तकारस्य नत्वं सवति ह्व ह्व हिंसायां स्फीत इश्च्यो विह्वसे इ दीर्घः
विकीर्णीडू षूष्ट्रूष्टू वयोः शा नोडी स्फी फी स्फीशारीरं ल्वा द्यादितः ल्वादेरो
दितश्च क्तोस्तो नो सवति लूनः क्षि क्षये क्षीणः म्लौ म्लानः प्यायः पी
पीनः दो दत्ति दाइत्यस्य दत्स्य नति नकारादो कि ति परे दत्तः दत्तवान्
तरस्य दाश्वत्यस्य शोधानो स्यात् ति कि ति परे प्रत्तः प्रेत्तः अवदत्तं अवदत्तं यजा
यवरणा मित्यादिना संप्रसारणं छशा षराडो दिनाषा वृश्च्य ष्टुव पू

न
×स्वरात्तोवा
स्वरा×३
५०

× स्तुवं हिंडोलो
पोदीर्घश्चाक
ढोनकुलापंगुः
संवीतं आह्व
तः उदितं उक्तं
ह्णं वसि ४२

दीऊतेउसंता उता नेनुमं बीजं वह्डा परोसं प्रसारणं ढो ढः तथो
दीर्हुक्षो रिङ्वत्कथ्यः तुषितः क्षुधितः आणश्यानिपात्यते आणः आत
क्षीणः निर्वाणः निर्वाति संपत्त्पेस्यः करोतेर्भूषणे सुट् संस्कृतः प
चोवः पक्कः शुषेकः शुष्कः स्फायः स्फीस्फीतः क्तक्तवतूकानोण देवतू क्षतेः
क्तक्तवतुकानो प्रत्ययो भवतः अतीते कालेतो एवैव भवतः एवादिवज्ञावा
घिवचनं यथा चण परस्मैपदे तथा क्तक्तवतुः आत्मनेपदे एतथाकानः
काकारो गुणप्रतिषेधार्थः इकारो नुम्विधानार्थः विविधान्वक्ताणः अ
ह शानेति भ्वत् क्रियायां क्रियापदे गम्यमाने शानशानौ प्रत्ययौ भव
ततौ च तिप्वत्ककर्मोणे भवतः पचन्तास्ते पचमानास्ते गायन्ना हति

मुगाने तः अकारस्याने परे मुगागमो भवति पचमानः पिबति यजमानाः
स्तौति मन्वानः आसेरान ई आसीनः वादीपोः शातुः अवर्णात्परस्य शतुः वा
नुमागमो भवति ईकारे ईपि परे तुदव्य घ ने तुदादेः । तुदत् तुदती तुदंती स्त्री
तुदंती वर्त्तिते अप्ययोः नित्यं अ प्रत्यययप्रत्ययसंबंधिनो ऽकारात्य शतुः । त्य×४
नित्यं नुमागमो भवति ईकारे ईपि च परे भवंती पचंती दीव्यंती दृश्यते विंक्ता रू×
नांडा कादीनां च शब्दे प्रतिषेधो वक्तव्यः ओदद्त् दधत् जक्षत् जाग्रत् दद रू×
रिद्रत् चकासत् अनुशास ददद्दति ददंति दधति दधंति वा विदेर्वा विद्वांश् विदो
षतोः शाह विषये वा वसु प्रत्ययो भवति विद्वान् अत्र वसत्र स वसो षा ८२
ते वैनि पात्येते अत्र वसवंतो सहमिश्राः तत्र वस वहि संज्ञा वत्यादेसे णितं ८३

शीलेस्मृत्रधस्तोस्त्रन्प्रत्ययो भवति शीलेस्वसावेर्धेकरण शीलः॥ क
र्त्रिस्मिडिक्षुस्तुक्षुः शीलेधेइक्षुस्तुक्षुड् त्यते प्रत्ययो भवंति अलंकक्षुः नि
राकरिष्णुः ग्रसश्रद्दनेग्र् सिष्णुः सहिष्णुः विष्णुः स्वास्नुः गृध्नुः। षाको कः ण शी
लेधर्मे कननकणड् त्यते प्रत्ययो भवति वरनिवारणे वराकः। पकों इविप्र
सिकुयाञ्जायां सिक्ताक। सिकुः सांताशंसयोश्च विवक्षुः आशंसुः। जिघृ
क्षुः। पिपासुः कक्षुकौ [illegible] तो घुरिप्रत्ययो भवति शील
धेसिभासुरः संगुराय उः। ऊक। यड्‌तात धातोरूक प्रत्ययो भवति शीले धेलुक
तस्से योगे च यडो लुग्भवति यायजूकः। वावदूकः। दुन्तः। किर्दिधिच्छस्ते आ
कारान्तात् इकारान्ता त्रधस्तो। शीलेस्तुते कालेलेकि प्रत्ययो भवति धु
हिंस्रः। घस्यादेः क्मरः। घसादेर्धातोः क्मरप्रत्ययो भवति शीलेधे। घस्मरः। स्मरः। भा
सादेर्घुरः। भासादेर्धो

का
तौ भुकः भिक्षु
कः। भावकः
नमादेरः। नम्रा
देर्धातोरप्रत्ययो
भवति। नम्रः।

कः

नेश्च छिद्विच्चिनं ... रामः । सोमं प पियद्धिं द दिग्माश्वि ञ्चिर ड्डुतं यायक्षा
न्नव त्रिशङ्क्षि पोमरीके मका छिजा न्नश्सदो णादयः । सर्वस्मिन्नका
ले नुणादयः प्रत्यया भवंति करोतीति कारुः । वा गतिगंधनयोः । वाती
वायुः । आतो युक् कृञ्चरुअ्रा कानेरु शातीति कोशत प्रत्ययश्च कंतु ऊं
तुः धातुः । अव रक्षणपालने अवतीति ऊर्णछुक प्रत्ययः । किच्चात् संप्रसार ।
णमुकारः । अतसातत्यगमने मनिण् प्रत्ययः । अततीत्यात्मा अतघ्र ।
पक्षस्याहृदि । ह्वृ छिद्र द्वौ हृंदहणन्वा ड्डलम मनिप्रत्ययः । मन्नुप क्षया ।
ऊराः । धारणा धर्मः । मप्रत्ययः । धूदेकलिः । धूलिः । अगिर गिल गिगत ८२
घ्रीञ्झुलिः । आगामीसादीणि निप्रत्ययः ॥ इष्टिङ्गतिश्च रः । वरप्रत्य ७२

यस्मावर। [illegible]राड्डा देरनूराज्ञाद्युदा व चादेस्सवच्च ।मद्द।सो कर्त्येके।
वि लि म।सिदे लिमं कार्षप चेलि मा श्राढ क्यु। छणादयोंग मन्तुस्त्य
प्रयो क्त व्या।ङमृत्तद घ्यियं धा तोस्विष्य तृ कालेङम प्रत्य यो सव
तितद घ्यियं कि [illegible]या यां प्रयुज्यमा नायां सोके ङ्क तिप विङमी।
षेस्तोङ्ग मी हृते श्वश्वावे धातोसविघृ न्पू त्ययोसव ति च डो।कगोधि
ति चडो:ककारगकारोस वतगुघ ति परेपाकं त्याग।याग:। विसाग।ड
[illegible]रागतौ ग्रयनं श्राय। दाय।स वनं सावः संज्ञायाम कर्त्त रिकृद्वि
डिति कर्ताके सावे च घञ्प्रयोसवति संज्ञायां विषये प्रतिकार्य मार्डि
र्य [illegible]नङ्तिप्रत्याहार। विकर्षङ इति विकारः स्वराद। स्वरांताद्धातोरप्रत्य
ते

चयनं

योसवतिसावादौ चयं च स्तवः नवः नुन्नयः इट विक्षेपणे इयते विक्षिप्यते।
कामादिसिरिति नरः मदं मदादीनामप्रत्ययोसवतिसावादौ मदः हर्षे
मदः प्रमद्यते ऽनयेति प्रमदा प्रणः श्रामः दमः यमन्त्र परमेयं दीव्यते विम
नेनेति देवः षिञ् बंधने विशेषेण सीयते इति ऽविषयः मूर्त्तौ घनः मूर्त्तौ का
ठिन्ये परिच्छेदे च सिध्येयं तेरप्रत्ययोसवति घनादेशश्चु दधि घनः सै
धवघनं तत्र विपर्ययश्च सिद्धः द्विती घुः द्वितार चुप्रत्ययोसवतिसावादौ द्रुवे ए
दे कंपने वेपयुः दुक्षेप क्षेपने पक्षुः द्वित स्विमकृतं क्रते द्वितः क्षताः स्विमकृ
प्रत्ययोसवति नक्षत्र पंक्तते तघ वाच्योसति क्रियया निवृत्तौ अत्रिमा घटः ८३
संस्त्रिमं दुहं नक्षी क्षताः सचिनट् किइन्नेतौ प्रत्ययोसवतः यती प्रत्यये

यतनं यत्नः ॥ प्रछ प्रश्ने प्रश्नः ॥ छकारस्य शो भवति नङि परे प्रश्नः ॥ स्वप्नं च यज्ञः ॥ आतो नपी
त्यालोपः ॥ विधि ॥ आधिः ॥ अंतः सो निधीयते यत्र सो निधिः ॥ इदू घतो सविद्युत् प्रत्य
यो भवति करणं दानं इषणं उदास्यादेः लोपश्च उच्चारणं च भसनं साधनो सरयो ॥
साधनो आक्षरे च युप्रत्ययो भवति पचनो प्रि ॥ पचनी स्यात् नीई पक्वु ॥ सुखव
ल्यूईषदादिषु पूज्यमानेषु खल्प्रत्ययः इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः सावदौ लकारः ॥
प्रत्ययसे दुःपना र्थः खकारो गुण विधानार्थः ॥ ईषत्करः ॥ ईषत्करः ॥ उ सर्वासुख
दाउ ॥ करः ॥ सुकरः ॥ उ येधिनः ॥ तव्यानीयौ धातोस्तव्यानीयौ प्रत्ययौ भवतः सा ॥
दौ सावितव्यं कर्तव्यं करणीयं ईटोयहणाय हादीनामिटं ईको रो भवति ग्रही
तव्यं हंत्रस्संसते को वरीतव्यं स्वराद्यः ॥ स्वरांतात् धातो यप्रत्ययो भवति चेयं नेयं स

७४

खजयो॥ शक्या वैकृत्यं जव्यं पुरःशाकात् पर्यंता घातो॥ शाकादेश्च ॥ य

प्रत्ययो भवति जप्यं लभ्यं शक्यं सह्यं ईत्यातः आकारांताद्यप्रत्ययो भवति

आकारस्य ईकारः देयं गेयं पेयं कृदृसांघ्यण् ऋवर्णांताद्धसांताद्धघ्य

ण् प्रत्ययो भवति कार्यं वार्यं वाच्यं वाक्यं स्यभ्यास्य घिस्वा कृकारोपि पाक्य

कावाक्यं ये एते सार्वकार्यर्थ्यो विदितास्तव्यादयस्ते ह्यर्थे विधौ च वक्त

कृसे४ध व्याः दाशोर्द्दशीदर्शनादेडिष्टव्यः दशनीयः हृस्वरूपाः स्वाध्यायो ध्येतव्यः श्रो

तव्यः मंतव्यः ध्यातव्यः सप्रत्ययांतादेर्नितरां धातुमेष्टव्यः निदिध्यासि

तव्यः विलिङ्गासितव्यः नेरा ववरूपके स्वर्णांतादाववरूपके दैर्घ्यं प्युप्रत्य पध

यो भवति नेदीतीयः स्वरवात् वबु वरूपेला यं समासे ऽवरूपमा ७४

पि

×नां कृत्यसंज्ञाया णिनीयानां। अवश्यंपलाव्यो ऽवश्यलाव्यः

॥ यूनां मलोपमिश्रं तिलुंपेदवश्यपम ः कृत्येतं कामम नसो र पिस मोवादित
ततयोर्मंसिस्य पचिंशु तू घान्नाः॥ तवादौ ... मांस्यू पचनं ...
र्मांसस्यपाकः। मांस्पाकः कृडपक्षक्यपू कृडपक्षाद्दातो। क्यपूप्रत्ययोसव
तिसादकार्ययोः कृतस्त्रिदनेकात्यंफास्त्रातुक्यपपिच्चा ... उकूस्तत्यः कृत्य
स्त्रियांऽस्यांसादेवयडादेधातोः। स्त्रियांसावेक्यप्प्रत्ययोसवतिकिन्वात्संप्रसा।
रणांइज्या अहूगतिकेपमयाः। समडस्याव्रज्ञ्वकृत्याकिः। धातोः। कि प्रत्ययोसव
ति स्त्रियांसादे अनुस्तिशपंक्तिःनुढिसंविति। शांतिः। विदोतिः। ग्लानिः। इष्टि
शौण्डेवरे क्तिः प्रत्ययोनेजुग णाश्चसंज्ञाति। कर्तरि क्तिः। प्रसूते इति प्रकृतिः। विध
तिः इक्तिपोधस्तुनिर्देशोपचिः। पचतिः। पिशिदामडः। पितोधातोसिदादे।

नोकृत्व
मः। श्रोतुम
नाः। संहितः
संहितां। सं
तां। सततं। मं
मस्यपचनं।
×२

२ उहा। ईक्षा। प्रत्ययांतात्। प्रत्ययांताद्धातोरप्रत्ययो भवति। चिकीर्षा पुत्रीया। वृवेका
शुस्त्रिया मङ् प्रत्ययो भवति पचा मृचा। भिछिदारत्यनुङ्गनु बंधलदि।
तोऽप्रत्ययो वक्तव्य। गुरोर्हसात् गुरुमतो हसांतादप्रत्ययो भवति। धा
ईहा। लेक्त्वा पूर्वकाले क्त्वा प्रत्ययो भवति समानकर्तृके धातौ।
प्रयुज्यमाने स्नात्वा भुक्त्वा। तुक्तो ब्रूतिक्तो सेट् किद्वा ऽऽखल्वो। प्रति तं
तः षेधे क्त्वा अलं हृत्वा। न विद्वा वेट्ऽस्त्वा। पिद्वा समासे क्यप् समासे
सति पूर्वकाले क्यप् प्रत्ययो भवति तत्कर्तृके धातौ। प्रयुज्यमाने सं
स्तृत्यकरोति प्रणम्य गच्छति नञ्पूर्वइत्येके अर्थात्र जिवाशात्र्वा कृ
नसप्तनिनूनसथा। विमलंयशा। अदेवा चितमष्पिा। क घंडावति ८५
सूसतः। रक्य पिन्नेर्भणा। परिणमय्यसुक्रेतका लेपि हृरूपते अक्री

×हसति१ ×जं३

णीसंमत्ल्पौमु रंवव्यादायस्त्वपिति पौनः पुष्येणमू पदं द्विश्वसमायँत

कर्ट्के क्षतीं पूर्वकालेपौनः पुणायैदानोस्सपूतस्य पदस्य द्विवचनं

पायेगायति सोऽहंसौवृतिकघमादिषु स्वार्थेणमूलञ्च। कथंकारं

द्वंकारं सुवोनावेदय पूर्वसूत्रसूयंगतः। लक्षैरीपुष्टलक्ष्दरानाकेन

ग्रो। लक्ष्मीः स्तायतेस्त्री येट्ट द्वेष्टस्तेत्रा षस्वं घातयोः टिल्लोपः संयो

गांतस्य लोपः। टिड्डादी पुस्त्री वस्माकारः। रादि पोवारे फारकारादीनि।

नाभिनिष्ठ एवतो मनपावेति मनः। प्रसन्नता मे निरामनामानामाश्रिरां

कृया१ लोकाच्छेषस्य सिद्धिर्यथामातरादेः स्वरूपं पतो न्तु सूत्रौ दिग्म।

घोस्तूघ्रसार्थकः समस्त कैश्रुसां चक्रे प्रक्रियां चतुरो चितां प्रबुद्धवता।

द्वो द्वयगीवः कमला कई ईश्वरः स्वारां नराकारमक्ष पापीतपङ्कः ॥
म २ इतिश्रीपरहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीअनुभूतिस्वरूपाचार्यविर
चितासारस्वतीप्रक्रियासमाप्ता ॥ संवत् १७१३ वर्षे मागसर सुद
३ वररवा यादनामडेः मुनिवनयसागर । तत्पुत्रः मोहनदा
स लिखितं । पठनार्थं सुतसवड । कल्याणमस्तु ॥ श्री ॥ श्री

126/10

126/10